

МІЖНАРОДНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

Науковий юридичний журнал

№ 21/2023

Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Науковий юридичний журнал «Правові новели» засновано рішенням Вченої ради Міжнародного університету бізнесу і права 06.12.2012 р., протокол № 5

Журнал внесено до категорії «Б» (спеціальність 081. Право) переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу МОН України від 17.03.2020 р. № 409 (додаток № 1).

Видання включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща).

Засновник і видавець: Зклад вищої освіти
«Міжнародний університет бізнесу і права», Україна,
73039, м. Херсон, вул. 49 Гвардійської Дивізії, 25-А
тел.факс (0552) 33-66-86
e-mail: editor@legalnovels.in.ua
web: www.legalnovels.in.ua

Періодичність видання: 3 рази на рік.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ № 21144-10944 Р від 31.12.2014 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжнародного університету бізнесу і права
25.12.2023 р., протокол № 7

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Головний редактор: **Воронін Я.Г.** – доктор юридичних наук, професор;

Заступник

головного редактора: **Клюєв О.М.** – доктор юридичних наук, професор;

Відповідальний секретар: **Ненько С.С.** – кандидат юридичних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Чеботарьова Г.В. – доктор юридичних наук, професор;

Попович Є.М. – доктор юридичних наук, професор;

Предмєстніков О.Г. – доктор юридичних наук, доцент;

Ліпкан В.А. – доктор юридичних наук, професор;

Ковбас І.В. – доктор юридичних наук;

Кантор Н.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Копельців-Левицька Є.Д. – кандидат юридичних наук, доцент;

Паламарчук Г.В. – кандидат юридичних наук;

Проць О.Є. – кандидат юридичних наук, доцент;

Рачинська І.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Риженко І.М. – кандидат технічних наук, доцент;

Рязанов М.Ю. – кандидат юридичних наук, доцент;

Тимчишин А.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Чувакова Г.М. – кандидат юридичних наук, доцент;

Кубасенко А.В. – кандидат юридичних наук, доцент;

Ульянов О.І. – кандидат юридичних наук, доцент;

Цехан Д.М. – доктор юридичних наук, професор;

Борко А.Л. – доктор юридичних наук, професор;

Бараненко Д.В. – доктор юридичних наук, професор;

Барчук В.О. – доктор філософії в галузі права;

Мандзик П.І. – кандидат юридичних наук, начальник юридичного відділу,

ТОВ «Паливно-торгова фірма «Центр»;

Шані (Ехуд) Роффех – доктор філософії з права, професор (Ізраїль).

ЗМІСТ

Velykodnyi D.V. Legal culture and prosecution: aspects of interaction	5
Прокопенко Н.М. Методи та криміналістичного аналізу цифрових доказів: виклики та інновації	12
Ердевдій А.А. Прогалина в адміністративно-деліктному праві щодо перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами, її подолання у правозастосовчій практиці та шляхом реформи законодавства	18
Серафимов О.М. Технологія злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що діють в умовах бойових дій	28
Воронін М.М. Право позичальника на відмову від договору про споживчий кредит: особливості застосування 14-денного періоду за законодавством України та Великобританії	35
Сериков О.А. Місце територіальних органів Національної поліції України в системі суб'єктів забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення	45
Попов І.В. Застосування персональної відповідальності публічних службовців як принцип публічної служби	54
Лазоренко Ю.О. Військова служба в Україні: теоретико-правовий зміст, особливості, ознаки та види	61
Данченко В.С. Адміністративно-правовий механізм регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері: поняття та структура	67
Шира О.В. Історіографія та методологія порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в республіці Польща та в Україні	73
Журавльов О.Г. Процесуальна відповідальність прокурора як галузева засада кримінального процесу	81
Патрелюк Д.А. Початок кримінального переслідування	88
Пожоджук Р.В. Причини вразливості споживачів	95
Калатур М.В. Реалізація права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі України із врахуванням міжнародного досвіду та огляду практики європейського суду з прав людини	103
Антоненко А.О. Декларування майнового стану публічних службовців як інструмент контролю: загальнотеоретична характеристика	112
Коломоєць Т.О., Верлос Н.В., Шумейко І.П. Вища юридична освіта в Україні: основні тенденції змін у законодавстві та в програмних документах	119
Khazhynskiy R.M. Euthanasia in the context of the human somatic right to a dignified death: experience abroad for Ukraine	126
Осадчий П.В. Роль прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні	134
Расторгусь О.В. Особливості процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні (за законодавством зарубіжних країн)	146
Радчук А.А. Форми і методи публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану в Україні	155
Пискун Л.В. Особливості звільнення директора товариства з обмеженою відповідальністю	159
Перхун С.О. Наукова полеміка щодо формування методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу	164
Силенко Л.М. Поняття та особливості публічного адміністрування ритуальних послуг	172
Галинський О.В. Правове регулювання праці працівників в енергетичному секторі економіки: роль профспілок	179
Денісенко В.А. Концептуальні аспекти цифрової трансформації як визначального фактора підвищення ефективності забезпечення національної безпеки в Україні	184
Білий Б.В. Особливості адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні	190
Тимошевич М.М. До характеристики системи нормативно-правових засад забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні	196
Мостовий А.М. Поняття та сутність адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні	202

CONTENTS

Velykodnyi D.V. Legal culture and prosecution: aspects of interaction.....	5
Prokopenko N.M. Methods and forensic analysis of digital evidence: challenges and innovations.....	12
Erdevdii A.A. The gap in administrative tort law regarding the review of court decisions based on newly appeared circumstances, its overcoming in law enforcement and through legislative reform.....	18
Serafymov O.M. Technology of criminal activities of organized criminal groups operating in combat conditions.....	28
Voronin M.M. The consumer's right for withdrawal from consumer credit agreement: peculiarities of exercising a 14-day period under the Ukraine and UK law.....	35
Serikov O.A. The place of territorial bodies of the National Police of Ukraine in the system of subjects for ensuring control over the circulation of non-military firearms.....	45
Popov I.V. Application of personal responsibility of public servants as a principle of public service.....	54
Lazorenko Yu.O. Military service in Ukraine: theoretical and legal content, features, signs and types.....	61
Danchenko V.Ye. Administrative and legal mechanism for regulating non-performing (problem) assets in the banking sector: concept and structure.....	67
Shyra O.V. Historiography and methodology of comparative legal study of advocate as an institute for implementation of the right to legal assistance in the republic of Poland and in Ukraine.....	73
Zhuravlov O.H. Procedural responsibility of the prosecutor as the sectoral principle of the criminal process.....	81
Patrelyuk D.A. An initiation of criminal prosecution.....	88
Pozhodzhuk R.V. Causes of consumer vulnerability.....	95
Kalatur M.V. Exercise of the right to an effective remedy in pre-trial proceedings in criminal proceedings in Ukraine with regard to international experience and review of the case law of the European Court of Human Rights.....	103
Antonenko A.O. Declaration of property status of public servants as a control tool: general theoretical characteristics.....	112
Kolomoiets T.O., Verlos N.V., Shumeiko I.P. Higher legal education in Ukraine: main trends of changes in legislation and program documents.....	119
Khazhynskiy R.M. Euthanasia in the context of the human somatic right to a dignified death: experience abroad for Ukraine.....	126
Osadchyi P.V. The role of the prosecutor in the mechanism of ensuring the realization of the right to an effective means of legal protection in pre-trial proceedings.....	134
Rastorguev O.V. Peculiarities of the procedural status of a witness in administrative-tort proceedings (according to the legislation of foreign countries).....	146
Radchuk A.A. Forms and methods of public administration of ensuring the rights of military servants during marital state in Ukraine.....	155
Pyskun L.V. Peculiarities of dismissal of a director of a limited liability company.....	159
Perkhun S.O. Scientific controversy regarding the formation of fraud investigation methods in the field of internet banking use.....	164
Silenko L.M. Concepts and features of the public administration of ritual services.....	172
Galynskiy O.V. Legal regulation of employees' labour in the energy sector: the role of trade unions.....	179
Denisenko V.A. Conceptual aspects of digital transformation as a determining factor in improving the efficiency of national security in Ukraine.....	184
Bilyi B.V. Features of administrative procedures for providing territorial defense in the corresponding territory in Ukraine.....	190
Tymoshevych M.M. To characterize the system of legal frameworks for ensuring the realization of the right to engage in entrepreneurial activity in Ukraine.....	196
Mostovyi A. M. The concept and essence of the administrative and legal mechanism for the implementation of the state policy in the sphere of the development of small and medium-sized businesses in Ukraine.....	202

UDC 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.48>

Velykodnyi D.V.

*Doctor of Philosophy in specialty 081 Law,
Master of Public management and administration
ORCID ID: 0000-0002-2489-3929*

LEGAL CULTURE AND PROSECUTION: ASPECTS OF INTERACTION

Formulation of the problem. The effectiveness of prosecutorial bodies is influenced by numerous factors, among which legal culture holds a significant place. Legal culture determines society's attitude towards law, the level of legal awareness among citizens, and the professional ethics of prosecutors. In the context of contemporary reforms and changes in Ukraine's legal system, the question of how legal culture impacts the functioning of the prosecution becomes particularly relevant.

A lack of high legal culture can lead to low public trust in legal institutions, increased corruption, human rights violations, and insufficient transparency in the prosecution's activities. Conversely, a developed legal culture promotes the professionalism of prosecutors, ensures fair justice, and strengthens public trust in the legal system.

Analysis of recent research and publications. Analysis of the latest research and publications on the impact of legal culture on the effectiveness of the prosecutor's office shows significant scientific interest in this topic. A number of scientists, including Almqvist J., Antonioz N., Billings K., Christiano R., Chyorch T., Falkovskiy A., Gunarto G., Hodgson J., Kuhn A., Montana R., Schweitzer M., Shapovalova I., Wahuningsich S., Wij J., Winkelman M., Yang K., focused their research on various aspects of this issue.

In general, the analysis of the scientific works of these authors confirms the importance of legal culture for ensuring the effective work of the prosecutor's office. They offer a variety of strategies and approaches aimed at increasing

the level of legal awareness, transparency and accountability, which contributes to strengthening the legal system and citizens' trust in it.

The aim of this article is to explore the impact of legal culture on the efficiency of prosecutorial bodies. To achieve this goal, it is necessary to define the concept and main components of legal culture, analyze its role in the activities of the prosecution, and investigate how legal culture affects the efficiency of the prosecution's work, particularly in terms of public trust in legal institutions, the professionalism of prosecutors, and the assurance of fair justice. It is also important to outline the main problems associated with an insufficient level of legal culture in the prosecution and to propose recommendations for improving the level of legal culture to enhance the effectiveness of prosecutorial bodies. Accomplishing these tasks will provide a deeper understanding of the relationship between legal culture and the efficiency of the prosecution, as well as practical recommendations for reforming and improving the legal system.

Presenting main material. Legal culture is a fundamental element of any legal system, as it defines citizens' attitudes towards the law, the level of legal awareness, and the ethical standards of professional activity. It encompasses both formal and informal aspects that influence the legal behavior of individuals and institutions. The formal aspects of legal culture include laws, rules, and procedures, while the informal ones cover traditions, moral norms, and values established in society. The functioning of the prosecution, as a key component of the legal system, largely depends on the level of legal

culture in society. The prosecution supervises the observance of laws by bodies conducting operational-search activities, inquiry, pre-trial investigation, supports public prosecution in court, and represents the interests of citizens or the state in court. A high level of legal culture contributes to more effective execution of these functions by ensuring appropriate legal awareness and ethical standards among prosecutors.

One of the key aspects of the influence of legal culture on the effectiveness of prosecutorial bodies is the level of public trust in legal institutions. Lack of trust in the legal system can lead to non-compliance with laws, increased corruption, and other negative phenomena. Conversely, high public trust in the prosecution promotes more effective execution of its functions, as citizens are more willing to cooperate with law enforcement agencies, report offenses, and support legal initiatives.

Legal culture also affects the professionalism of prosecutors. High ethical standards, respect for human rights, and adherence to legislation are the main components of legal culture that contribute to improving the quality of prosecutors' work. In countries with a developed legal culture, prosecutors undergo thorough professional training, constantly upgrade their qualifications, and adhere to high ethical standards in their activities.

Prosecutors play an important role in ensuring justice in the criminal process, but changes in the role of prosecutors may affect their autonomy and professional status. Standardization and simplification of procedures can lead to de-professionalization of the prosecutor's office, which has significant consequences for the legal system [1]. Another important aspect of legal culture is its influence on the application of restorative justice. The application of the principles of restorative justice in the prosecutor's office can contribute to the effective resolution of criminal cases, provided that the interests of victims and other interested parties are taken into account. Restorative justice avoids negative consequences, such as stigmatization

and revenge, and promotes harmony in society [2]. The role of legal culture in the formation of an effective justice system is growing along with changes in society and legal practice. A change in the model of criminal prosecution, where the prosecutor takes over the functions of the investigating judge, can lead to bias against the defendant. The results of the study show that defense rights are better protected in the model with an independent investigating judge [3].

It is important to note that the formation and development of legal culture requires a comprehensive approach and coordinated work at both the state and societal levels. One of the main directions is educational programs that contribute to raising the legal awareness of citizens. Educational initiatives should cover not only the professional training of employees of legal institutes, but also secondary schools, higher educational institutions and public organizations. In countries with a high level of legal culture, prosecutors adhere to high ethical standards, actively cooperate with the public and other legal institutions. They also undergo regular training and professional development, which allows them to maintain a high level of professionalism. This contributes to the effective performance of their functions and the strengthening of the legal system as a whole. A high level of legal culture is a key factor in ensuring the effective work of the prosecutor's office. Educational programs, professional development of employees, appropriate organizational culture and implementation of standards of transparency and accountability are all important components to achieve this goal. The experience of other countries shows that the development of legal culture contributes to the strengthening of the legal system and increasing the trust of citizens in legal institutions.

One of the key recommendations is the introduction of a system for assessing the effectiveness of the prosecutor's office, which would be based on clear criteria and indicators. This will allow not only to control the quality of the prosecutors' performance of their duties, but also

to determine directions for further improvement. It is important that such an evaluation system be transparent and accountable, with the possibility of involving independent experts and representatives of the public. In addition, mechanisms should be introduced to protect the rights of whistleblowers of corruption and other illegal actions. This will contribute to the creation of an atmosphere of trust and security for those who wish to report violations, and will allow to fight corruption and other negative phenomena more effectively.

Popularization of legal knowledge among the population is also an important component of the development of legal culture. Information campaigns, educational programs and access to legal information contribute to raising the level of legal awareness of citizens and their participation in the legal life of the country. Citizens who are well aware of their rights and responsibilities are better protected against offenses and can interact more effectively with legal institutions.

When considering the issue of the development of legal culture, it is worth paying attention to the importance of internal communications and management in the prosecutor's office system. Effective management involves not only a clear organizational structure, but also the management's ability to motivate and support employees, create conditions for their professional development, and ensure appropriate standards of ethics and professional behavior.

The use of cultural capital has a significant impact on legal awareness, which affects the dynamics of interaction between citizens and law enforcement agencies. Individuals with a high level of cultural capital have greater confidence in their interactions with the police, which allows them to more effectively defend their rights. On the other hand, persons with limited cultural capital are more vulnerable to investigative actions and, as a result, are more likely to be arrested and prosecuted [4].

Local legal culture, which includes norms and practices common to lawyers in specific courts, has a significant impact on case proceedings and

the behavior of litigants. In particular, there is general agreement among lawyers and judges on procedural issues such as the length of time for cases and the need for a trial to resolve issues. However, on issues related to the essence of cases, such as the appropriateness of plea agreements or the appropriate punishment, there is much more intra-judicial disagreement [5].

When considering the issue of improving legal culture, it is necessary to pay attention to the importance of institutional memory and succession in the prosecutor's office. Institutional memory ensures preservation and transfer of accumulated experience and knowledge from one generation of employees to another, which contributes to stability and consistency in the work of the prosecutor's office. Implementing a system of documenting and preserving important precedents, decisions and methodologies is an important step to ensure institutional memory.

Cultural diversity significantly affects international criminal trials, which can lead to limited understanding, alienation, and disagreement among trial participants. If these factors are ignored, they can seriously undermine the effectiveness of international criminal tribunals and their value to participants such as accused, witnesses and victims, as well as to the communities concerned. National courts operating in more culturally homogeneous settings may provide more appropriate forums for the trial of serious crimes under international law [6].

The resistance of Italian prosecutors to certain legal changes is explained by the specificity of their legal culture. Analyzing the legal culture in a comparative perspective allows us to understand the true scope of powers of prosecutors and how these powers can be balanced with the rights of the accused. This study emphasizes the importance of taking cultural aspects into account when implementing legal reforms [7].

An anthropological understanding of cultural factors influencing behavior can significantly assist in the development of criminal defenses to establish extenuating, mitigating, or mitigating

circumstances. Although cultural protection is not recognized as a separate type of protection, cultural factors may be admitted within traditional protections. Thus, consideration of cultural aspects can become an important element during defense in criminal cases [8].

When making specific decisions, a prosecutor must be independent and guided only by the requirements of the law, the assessment of received information, the moral and ethical principles of the profession, and their own convictions. They should distance themselves from any selfish and private interests, political influence, public pressure, and are obligated to carry out their official duties in a politically impartial and neutral manner. They must not use their powers in the interests of political parties or individual politicians, public associations. A prosecutor should treat racial, national affiliation, language, traditions, and customs of others, as well as their political and religious beliefs, with tolerance and respect, provided that these beliefs do not incite racial, national, political, or religious hostility [9, p.72].

One of the key problems prosecutors face in their work is emotional and professional burnout. Working in conditions of constant stress, large volumes of cases and difficult moral dilemmas can lead to a decrease in the efficiency and motivation of employees. To prevent this, it is necessary to implement mental health support programs, provide opportunities for rest and recovery, and create a friendly and supportive work environment.

The development of technologies and the introduction of modern information systems can also significantly improve the efficiency of the prosecutor's office and raise the level of legal culture. The use of electronic databases, case management systems, automated analytical tools and other technological solutions makes it possible to optimize processes, reduce the risk of errors and increase the transparency of the prosecutor's office.

Information technologies can also contribute to increasing the legal awareness of citizens. Online platforms, mobile applications, interactive sites and other digital resources allow citizens

to receive information about their rights and obligations, submit complaints and appeals, and participate in the legal life of the country. This helps to strengthen trust in the legal system and increase the legal culture in society.

In conclusion, the development of legal culture is a multifaceted process that requires the efforts of state bodies, educational institutions, public organizations and international partners. Implementation of educational programs, improvement of qualifications of prosecutor's office employees, anti-corruption measures, ensuring transparency and accountability, use of modern technologies and consideration of external factors - all this contributes to increasing the efficiency of the prosecutor's office and strengthening the legal culture in society.

Conclusions and suggestions. As a result of the study on the impact of legal culture on the effectiveness of prosecutorial bodies, the following conclusions can be drawn. A high level of legal culture is an essential condition for the effective operation of the prosecution. Combating corruption is a key direction for ensuring the efficiency of the prosecution's work. Implementing control systems, strict punishment for corrupt actions, and creating safe conditions for whistleblowers are necessary steps. Ensuring transparency and accountability in the prosecution's activities helps increase public trust. Open hearings, public reports, and the possibility of public oversight are important for achieving this goal. Information technologies can significantly improve the efficiency of the prosecution's work. The use of electronic databases, case management systems, and analytical tools allows for process optimization and increased transparency. Preventing emotional and professional burnout of prosecutors is an important aspect of maintaining a high level of legal culture. Adhering to international standards and recommendations fosters the development of legal culture. The implementation of UN principles and those of other international organizations into national legislation and prosecutorial practice is a crucial step.

It is proposed to develop and implement a national strategy for the development of legal culture, which includes educational programs, awareness initiatives, and measures to increase citizens' legal awareness. The use of modern information technologies to optimize processes and ensure transparency in prosecutorial activities is also necessary. Active interaction

with civil society and the media will help increase trust in the legal system and citizens' legal awareness.

Implementing these proposals will enhance the efficiency of prosecutorial bodies and strengthen legal culture in Ukraine, which in turn will promote the development of a democratic society and ensure the rule of law.

Summary

Legal culture is a key factor in the effective functioning of the prosecution, determining professional ethical standards, the level of legal awareness of citizens, and trust in legal institutions. The article examines the impact of legal culture on the activities of the prosecution, particularly through education, anti-corruption measures, transparency and accountability, the use of information technology, and support for the mental health of employees. A high level of legal culture contributes to increasing the efficiency of the prosecution's work, reducing corruption, and strengthening public trust in the legal system.

It is proposed to develop a national strategy for the development of legal culture, introduce compulsory legal studies courses in educational institutions, ensure regular professional development for prosecutors, and develop a code of ethical conduct with mechanisms for its enforcement. It is also important to create a system for evaluating the efficiency of the prosecution's work, introduce mechanisms for protecting the rights of whistleblowers, utilize modern information technologies to optimize processes and ensure transparency, and actively engage with civil society and the media. Ensuring gender equality and diversity, and implementing programs to support the mental health of prosecutors are also necessary steps. Implementing these measures will strengthen legal culture in Ukraine, enhance the efficiency of the prosecution, and ensure the rule of law.

The development of legal culture requires a comprehensive approach involving collaboration between government bodies, educational institutions, non-governmental organizations, and international partners. It is important to consider international standards and recommendations, particularly the UN principles regarding the role of prosecutors, which emphasize the importance of adhering to ethical standards, independence, and accountability of the prosecution. Institutional memory and continuity, ensuring gender equality and diversity, effective conflict management, and fair working conditions are key aspects for maintaining a high level of legal culture. The proposed measures will enhance the professional level of prosecutors, reduce corruption, ensure transparency and accountability, and strengthen public trust in the legal system. All of this will ensure the effective functioning of the prosecution, the protection of citizens' rights and freedoms, and the development of a democratic society in Ukraine.

Key words: legal culture, effectiveness of the prosecutor's office, legal system, professional ethics, trust of citizens, justice, corruption, reformation, legal awareness.

Великодний Д.В. Правова культура та прокуратура: аспекти взаємодії Анотація

Правова культура є ключовим чинником ефективної діяльності прокуратури, що визначає професійно-етичні стандарти, рівень правової свідомості громадян, довіри до правових інститутів. У статті досліджено вплив правової культури на діяльність органів прокуратури, зокрема через навчання, антикорупційні заходи, прозорість і підзвітність, використання інформаційних

технологій, підтримку психічного здоров'я працівників. Високий рівень правової культури сприяє підвищенню ефективності роботи прокуратури, зниженню корупції, зміцненню довіри громадян до судової системи.

Пропонується розробити національну стратегію розвитку правової культури, запровадити обов'язкові юридичні курси в навчальних закладах, забезпечити регулярне підвищення кваліфікації прокурорів, розробити кодекс етичної поведінки з механізмами його виконання. Також важливо створити систему оцінки ефективності роботи прокуратури, запровадити механізми захисту прав викривачів, використовувати сучасні інформаційні технології для оптимізації процесів та забезпечення прозорості, активно взаємодіяти з громадянським суспільством та ЗМІ. Необхідними кроками є також забезпечення гендерної рівності та різноманітності, впровадження програм підтримки психічного здоров'я прокурорів. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню правової культури в Україні, підвищенню ефективності прокуратури та забезпеченню верховенства права.

Розвиток правової культури вимагає комплексного підходу, який передбачає співпрацю органів державної влади, навчальних закладів, громадських організацій та міжнародних партнерів. Важливо враховувати міжнародні стандарти та рекомендації, зокрема принципи ООН щодо ролі прокурорів, які наголошують на важливості дотримання етичних стандартів, незалежності та підзвітності прокуратури. Інституційна пам'ять і спадкоємність, забезпечення гендерної рівності та різноманітності, ефективне врегулювання конфліктів, справедливі умови праці є ключовими аспектами підтримки високого рівня правової культури. Запропоновані заходи підвищать професійний рівень прокурорів, зменшать корупцію, забезпечать прозорість і підзвітність, зміцнять довіру суспільства до судової системи. Усе це забезпечить ефективну діяльність прокуратури, захист прав і свобод громадян, розбудову демократичного суспільства в Україні.

Ключові слова: правова культура, ефективність прокуратури, правова система, професійна етика, довіра громадян, правосуддя, корупція, реформування, правосвідомість.

Bibliography:

1. Hodgson J. The Changing Prosecution Role. Oxford University Press, 2020. 142-172. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199981427.003.0005>
2. Gunarto G., Kristianto R., Wahyuningsih S. Reconstruction of Regulations for the Position of Prosecutors in the Settlement of General Crimes Based on Restorative Justice Value. *Scholars International Journal of Law, Crime and Justice*, 2022. URL: <https://doi.org/10.36348/sijlcj.2022.v05i07.002>
3. Anthonioz N., Schweizer M., Vuille J., Kuhn A. Role-induced bias in criminal prosecutions. *European Journal of Criminology*, 2019, vol. 16, pp. 452-465. URL: <https://doi.org/10.1177/1477370818772772>
4. Young K., Billings K. Legal Consciousness and Cultural Capital. *Law & Society Review*, 2020. URL: <https://doi.org/10.1111/lasr.12455>
5. Church T. Examining Local Legal Culture. *Law and Social Inquiry-journal of The American Bar Foundation*, 1985, vol. 10, pp. 449-510. URL: <https://doi.org/10.1111/J.1747-4469.1985.TB00508.X>
6. Almqvist J. The Impact of Cultural Diversity on International Criminal Proceedings. *Journal of International Criminal Justice*, 2006, vol. 4, pp. 745-764. URL: <https://doi.org/10.1093/JICJ/MQI091>

7. Montana R. Adversarialism in Italy: Using the Concept of Legal Culture to Understand Resistance to Legal Modifications and its Consequences. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 2014, vol. 20, pp. 99-120. URL: <https://doi.org/10.1163/157181712X615258>
8. Winkelman M. Cultural Factors in Criminal Defense Proceedings. *Human Organization*, 1996, vol. 55, pp. 154-159. URL: <https://doi.org/10.17730/HUMO.55.2.M742646230654345>
9. Грицасенко Л. Л., Фальковський А. О. *Філософія права : навч. посіб.* Київ : Національна академія прокуратури України, 2014. 120 с.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.49>

Прокопенко Н.М.

*викладач кафедри кримінального права
факультету № 6*

*Харківський національний університет внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0003-4985-937X*

МЕТОДИ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ: ВИКЛИКИ ТА ІННОВАЦІЇ

Вступ. Сучасне суспільство все більше залежить від цифрових технологій, що впливає на різні сфери життя, включаючи кримінальні розслідування. Цифрові докази, такі як електронні листи, повідомлення в соціальних мережах, файли на комп'ютерах та мобільних пристроях, відіграють ключову роль у розкритті злочинів. Вони можуть містити важливу інформацію про злочинні дії, маршрути переміщень, контакти та інші докази, що можуть бути вирішальними у судових процесах.

Проте, аналіз цифрових доказів пов'язаний з численними викликами. Постійний розвиток технологій, зростання обсягу даних та нові методи шифрування ускладнюють процес виявлення та аналізу таких доказів. Крім того, швидка еволюція кіберзлочинності вимагає від криміналістів постійного вдосконалення своїх навичок та використання нових інструментів і методів.

У цьому контексті виникає необхідність вивчення та оцінки сучасних методів та інструментів криміналістичного аналізу цифрових доказів, а також інновацій, які можуть полегшити процес розслідування. Ця стаття присвячена огляду основних методів збору, аналізу та зберігання цифрових доказів, розгляду найбільш ефективних інструментів, а також аналізу викликів та інновацій у цій галузі.

Дослідження методів та інструментів криміналістичного аналізу цифрових доказів є критично важливим для підвищення ефективності розслідувань та забезпечення спра-

ведливості у судових процесах. Інновації в цій сфері можуть значно підвищити точність та надійність аналізу, що сприятиме ефективній боротьбі зі злочинністю в цифрову епоху.

Постановка проблеми. Зростання використання цифрових технологій у повсякденному житті та бізнесі призвело до збільшення обсягів цифрових даних, які можуть бути потенційними доказами у кримінальних розслідуваннях. Ці дані охоплюють широкий спектр інформації, від файлів на комп'ютерах і мобільних телефонах до даних у хмарних сервісах і мережесих ресурсах. Виявлення, збір, аналіз та зберігання цих доказів стикається з низкою складних проблем, які потребують вирішення.

Основні проблеми криміналістичного аналізу цифрових доказів можна класифікувати наступним чином:

Швидкий розвиток технологій.

Постійне оновлення апаратних і програмних засобів: Нові моделі пристроїв та оновлення програмного забезпечення вимагають від експертів постійного навчання та адаптації до нових умов.

Складність сучасних систем: Зростання складності та функціональності цифрових систем ускладнює процес збору та аналізу доказів.

Обсяг та різноманітність даних.

Велика кількість даних: Розслідування часто потребує аналізу великих обсягів даних, що може бути ресурсомістким та тривалим процесом.

Різноманітність джерел даних: Дані можуть надходити з різних джерел, таких як комп'ютери, мобільні пристрої, мережеві сервери, хмарні сервіси тощо.

Збереження цілісності доказів.

Цілісність даних: Під час збору та аналізу необхідно забезпечити незмінність даних, щоб вони залишалися прийнятними у суді.

Криптографічні методи захисту: Використання методів шифрування та інших захисних технологій може ускладнити доступ до даних.

Правові та етичні аспекти.

Юридичні вимоги: Необхідність дотримання юридичних норм та процедур при зборі та аналізі цифрових доказів.

Етичні питання: Дотримання конфіденційності та прав осіб під час розслідування.

Інноваційні виклики:

Впровадження нових технологій: Необхідність використання новітніх технологій, таких як машинне навчання та штучний інтелект, для підвищення ефективності аналізу.

Адаптація до нових методів кіберзлочинців: Кіберзлочинці постійно розробляють нові методи та техніки, що вимагає від криміналістів постійного вдосконалення своїх підходів.

Враховуючи ці проблеми, виникає необхідність у детальному дослідженні та розробці сучасних методів і інструментів криміналістичного аналізу цифрових доказів, які дозволять ефективно вирішувати вказані виклики. Це дослідження має на меті надати огляд сучасних підходів у цій сфері, виявити основні проблеми та запропонувати інноваційні рішення для підвищення ефективності та надійності криміналістичного аналізу цифрових доказів.

Аналіз останніх досліджень. У галузі криміналістичного аналізу цифрових доказів спостерігається значний прогрес завдяки розвитку нових методів та інструментів, що дозволяють ефективніше виявляти, збирати та аналізувати цифрові дані. Серед дослідників, які розглядають окремі питання цифрової криміналістики, можна виділити таких

авторів, як А.С. Колодіна та Т.С. Федорова, вони представили свою авторську інтерпретацію поняття та змісту цифрової криміналістики як складової судових наук. І. І. Когутич визначив як новий напрям розвитку криміналістики можливості застосування цифрових технологій. М.О. Думчиков, В.Ю. Шепітько, М.В. Шепітько, Р.Л. Степанюк, С.І. Перлін, С.М. Тютченко, Н.А. Братішко, В.М. Бутузов, С.В. Іщенко тощо.

Метою статті є вивчення та аналіз сучасних методів та інструментів цифрового криміналістичного аналізу, їх викликів та інновацій, зокрема щодо їх застосування в сучасних умовах кримінальних розслідувань.

Наукова новизна. Наукова новизна цього дослідження полягає в систематизації сучасних методів інструментів цифрового криміналістичного аналізу, виявленні актуальних викликів цієї галузі та огляді інноваційних підходів до їх вирішення. Також дослідження спрямоване на оновлення розуміння процесів збору, аналізу та використання цифрових доказів в сучасних кримінальних розслідуваннях.

Виклад основного матеріалу. Збір доказової інформації є важливим аспектом у доведенні злочину. Це здійснюється шляхом проведення відкритих і таємних слідчих дій, які описані в розділах 20 та 21 Кримінального процесуального кодексу України. Процеси збору, аналізу та оцінки доказів виконуються в рамках кримінального провадження [1].

Розглянемо методи криміналістичного аналізу цифрових доказів:

Фізичне вилучення даних: Цей метод включає фізичний збір інформації безпосередньо з цифрових носіїв, таких як жорсткі диски, флеш-накопичувачі, мобільні телефони тощо. Це може включати копіювання всієї інформації з носія для подальшого аналізу, відновлення видалених файлів чи екстракцію конкретних типів даних, наприклад, текстових повідомлень або зображень [1].

Логічний аналіз: Використання спеціалізованого програмного забезпечення для

обробки і аналізу вже збережених даних. Цей підхід дозволяє аналізувати структуру даних, шукати ключові слова або фрази, фільтрувати і інформацію згідно з певними критеріями. Програмне забезпечення для логічного аналізу може допомагати виявляти закономірності та тенденції в масивах даних, що не завжди очевидні при ручному аналізі [1].

Аналіз цифрових доказів: Цей метод використовується для аналізу зв'язків між об'єктами і даними з метою виявлення поведінки або взаємозв'язків між різними суб'єктами. Він базується на аналізі великих мережевих даних і може включати в себе виявлення зв'язків через комунікаційні мережі, перегляд історій веб-браузера чи аналіз електронних листів [1].

Ці методи демонструють різні підходи до збору, обробки та аналізу цифрових доказів і використовуються криміналістами для розкриття злочинів і підтримки судових процесів.

Згідно зі статтею 89 Кримінального процесуального кодексу, доказами вважаються фактичні дані, отримані законним шляхом та використовуються для встановлення фактів, важливих для кримінального розслідування. Процес доказування включає в себе збір, перевірку та оцінку цих доказів [1].

У своїй науковій праці Колодіна А.С. та Федорова Т.С. вважають, що цифрові дані можуть використовуватися для отримання оперативно-розшукової інформації або представлятися в суді як електронні докази. У судовому контексті ці електронні докази можуть бути використані як прямі підтвердження фактів або як непрямі докази. Дані, що збираються в режимі онлайн з цифрових пристроїв, можуть включати різноманітну інформацію про користувачів і їх активності. Наприклад, ігрові консолі, що функціонують як персональні комп'ютери, можуть зберігати особисті дані, такі як імена та адреси електронної пошти, фінансову інформацію, історію відвідувань в Інтернеті, а також мультимедійні дані. Також автори вважають, що збір даних означає процес збирання цифро-

вих пристроїв, які можуть містити важливу інформацію. Потім їх доставляють до лабораторії судових експертиз або іншої відповідної установи для подальшого аналізу та обробки цифрових доказів. Цей процес відомий як збір даних у статичному режимі, але існують ситуації, коли вимагається збір даних у реальному часі через обставини, коли статичний збір неможливий [2].

Розглянемо інструменти криміналістичного аналізу цифрових доказів.

Криміналістичний аналіз цифрових доказів вимагає використання спеціалізованих інструментів і програмного забезпечення для ефективного збору, аналізу та представлення даних. Основні інструменти, що використовуються в цій галузі, включають:

1. Програмне забезпечення для аналізу дисків.

Програмне забезпечення для аналізу дисків дозволяє криміналістам відновлювати та аналізувати дані з цифрових носіїв, таких як жорсткі диски та флеш-накопичувачі. Деякі з найпопулярніших інструментів.

EnCase Forensic: Відоме своїми потужними можливостями для збору даних, аналізу файлових систем, відновлення видалених файлів та створення детальних звітів. EnCase використовується правоохоронними органами по всьому світу.

О.І. Гриців вважає, що серед технічних рішень особливої уваги заслуговує EnCase Forensic v7 (остання версія v7.06), багатифункціональний програмний комплекс, що широко використовується в багатьох країнах. EnCase Forensic, протягом свого існування, став стандартом у сфері отримання та аналізу цифрових даних. Завдяки своїм потужним фільтрам і скриптам, цей інструмент дозволяє ефективно розслідувати інциденти та надавати достовірні докази для подальшого передавання справ до суду.[3]

2. Інструменти для аналізу мобільних пристроїв.

Мобільні пристрої, такі як смартфони та планшети, часто містять цінну інформацію

для розслідувань. Спеціалізовані інструменти допомагають зібрати та проаналізувати ці дані:

Cellebrite UFED: Використовується для збору та аналізу даних з мобільних пристроїв. UFED підтримує широкий спектр мобільних платформ та дозволяє відновлювати видалені повідомлення, контакти, журнали дзвінків та інші дані.

У методичних рекомендаціях Тіхонов С.В., Кобець М.В. створили алгоритм використання апаратно-програмного комплексу «Cellebrite UFED» для виявлення, запобігання та розслідування кримінальних правопорушень.[4]

Інструменти для аналізу мережі.

Ці інструменти використовуються для аналізу мережевих з'єднань та перехоплення мережевого трафіку, що може бути корисним для виявлення злочинних дій в Інтернеті:

Wireshark: Відомий інструмент для аналізу мережевого трафіку, що дозволяє перехоплювати та аналізувати пакети даних. Wireshark підтримує різні мережеві протоколи та допомагає виявляти підозрілу активність.

Дронюк І.М., Федевич О. Ю. в своїй праці аналізують Wireshark як один з найпопулярніших аналізаторів мережевих протоколів у світі. Цей інструмент дозволяє користувачам детально переглядати, що відбувається в їх мережі. Програму розробила команда The Wireshark Team, і вона постійно оновлюється з 21 червня 2012 року [5].

Інструменти для аналізу зображень і відео.

Зображення та відео можуть містити важливі докази, які потребують спеціалізованого аналізу:

Amped FIVE: Програмне забезпечення для аналізу та підвищення якості зображень і відео. Amped FIVE дозволяє криміналістам поліпшувати якість відео, здійснювати корекцію зображень та аналізувати метадані.

Інструменти для криптографічного аналізу.

Розшифрування зашифрованих файлів та дискових образів є важливим завданням у цифровій криміналістиці:

Passware Kit Forensic: Інструмент для розшифрування різних типів зашифрованих фай-

лів, включаючи документи, архіви та дискові образи. Passware Kit Forensic підтримує широкий спектр криптографічних алгоритмів.

Застосування цих інструментів та методів дозволяє криміналістам ефективно аналізувати цифрові докази та сприяти успішному розслідуванню злочинів у цифрову епоху.

Виклики та інновації криміналістичного аналізу цифрових доказів

Виклики

Швидкий розвиток технологій

Оновлення програмного забезпечення та обладнання: Постійний розвиток нових технологій та регулярне оновлення програмного забезпечення і обладнання створює складнощі для криміналістів, які повинні постійно вдосконалювати свої навички та інструменти.

Шифрування даних: Сучасні методи шифрування даних значно ускладнюють доступ до інформації, що може бути важливою для розслідування.

Великий обсяг даних.

Аналіз великих даних: Розслідування часто включають аналіз величезних обсягів даних, що вимагає значних ресурсів та часу для ефективної обробки.

Розподілені джерела даних: Дані можуть зберігатися на різних пристроях і в різних місцях, що ускладнює їх збір та аналіз.

Правові та етичні питання.

Конфіденційність та приватність: Балансування між потребою у доступі до даних для розслідування та захистом приватності користувачів є складним завданням.

Юридичні обмеження: Різні країни мають свої законодавчі вимоги щодо збору та використання цифрових доказів, що може створювати додаткові перешкоди у міжнародних розслідуваннях.

Інновації.

Машинне навчання та штучний інтелект.

Автоматизація аналізу даних: Використання алгоритмів машинного навчання для автоматизації процесу аналізу великих обсягів даних, що дозволяє швидше і точніше виявляти інформацію.

Прогнозування та виявлення патернів: Алгоритми штучного інтелекту можуть виявляти складні патерни та прогнозувати можливі сценарії, що сприяє ефективнішому розслідуванню.

Хмарні технології.

Зберігання та обробка даних: Використання хмарних сервісів для зберігання та обробки великих обсягів даних дозволяє підвищити ефективність та масштабованість криміналістичних досліджень.

Спільний доступ до ресурсів: Хмарні платформи забезпечують можливість спільного доступу до інструментів та ресурсів, що полегшує співпрацю між різними командами та організаціями.

Інтегровані платформи аналізу.

Комплексні рішення: Інтегровані платформи, що об'єднують різні інструменти та методи аналізу, дозволяють підвищити ефективність криміналістичних досліджень, забез-

печуючи більш узгоджений підхід до обробки та аналізу даних.

Співпраця та обмін інформацією: Такі платформи полегшують співпрацю між різними організаціями та фахівцями, сприяючи більш швидкому та ефективному обміну інформацією.

Висновок. Криміналістичний аналіз цифрових доказів стикається з численними викликами, пов'язаними з розвитком технологій, великими обсягами даних та правовими питаннями. Проте, інновації в галузі машинного навчання, хмарних технологій, Інтернету речей та інтегрованих платформ аналізу надають нові можливості для ефективного розслідування та збору доказів.

Розвиток цих технологій та методів дозволить криміналістам краще справлятися з сучасними викликами та підвищити ефективність криміналістичних розслідувань.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що аналіз цифрових доказів пов'язаний з численними викликами. Постійний розвиток технологій, зростання обсягу даних та нові методи шифрування ускладнюють процес виявлення та аналізу таких доказів. Крім того, швидка еволюція кіберзлочинності вимагає від криміналістів постійного вдосконалення своїх навичок та використання нових інструментів і методів. У цьому контексті виникає необхідність вивчення та оцінки сучасних методів та інструментів криміналістичного аналізу цифрових доказів, а також інновацій, які можуть полегшити процес розслідування. Ця стаття присвячена огляду основних методів збору, аналізу та зберігання цифрових доказів, розгляду найбільш ефективних інструментів, а також аналізу викликів та інновацій у цій галузі. Метою статті є вивчення та аналіз сучасних методів та інструментів цифрового криміналістичного аналізу, їх викликів та інновацій, зокрема щодо їх застосування в сучасних умовах кримінальних розслідувань. У статті розглядаються методи та інструменти криміналістичного аналізу цифрових доказів, а також виклики та інновації в цій сфері. З розвитком технологій і збільшенням обсягу цифрових даних, розслідування злочинів стає все більш складним завданням. Стаття аналізує основні методи криміналістичного аналізу, такі як фізичне вилучення даних, логічний аналіз та мережевий аналіз. Особлива увага приділяється використанню сучасного програмного забезпечення, такого як EnCase, FTK, Wireshark, Cellebrite UFED, а також методам машинного навчання для автоматизації процесів аналізу даних. Обговорюються правові та етичні аспекти використання цифрових доказів, а також нові можливості, які надають хмарні технології та Інтернет речей. Інновації в цій галузі сприяють підвищенню ефективності криміналістичних розслідувань і наданню достовірних доказів для судових процесів. Зроблено висновок, що криміналістичний аналіз цифрових доказів стикається з численними викликами, пов'язаними з розвитком технологій, великими обсягами даних та правовими питаннями. Проте, інновації в галузі машинного навчання, хмарних технологій, Інтернету речей та інтегрованих платформ аналізу надають нові можливості для ефективного розслідування та збору доказів. Розвиток цих технологій та методів дозволить криміналістам краще справлятися з сучасними викликами та підвищити ефективність криміналістичних розслідувань.

Ключові слова: хмарні платформи, спільний доступ, співпраця, організації, інтегровані платформи, методи аналізу, ефективність, обмін інформацією.

**Prokopenko N.M. Methods and forensic analysis of digital evidence: challenges and innovations
Summary**

The relevance of the article lies in the fact that the analysis of digital evidence is associated with numerous challenges. The constant development of technology, the growth of the volume of data and new methods of encryption complicate the process of detecting and analyzing such evidence. In addition, the rapid evolution of cybercrime requires forensic scientists to constantly improve their skills and use new tools and methods. In this context, there is a need to study and evaluate modern methods and tools of forensic analysis of digital evidence, as well as innovations that can facilitate the investigation process. This article reviews the main methods of collecting, analyzing and storing digital evidence, examines the most effective tools, and analyzes the challenges and innovations in this field. The purpose of the article is to study and analyze modern methods and tools of digital forensic analysis, their challenges and innovations, in particular regarding their application in modern conditions of criminal investigations. This article examines methods and tools for forensic analysis of digital evidence, as well as challenges and innovations in this field. With the development of technology and the increase in the volume of digital data, the investigation of crimes is becoming an increasingly complex task. The article analyzes the main methods of forensic analysis, such as physical data extraction, logical analysis and network analysis. Special attention is paid to the use of modern software such as EnCase, FTK, Wireshark, Cellebrite UFED, as well as machine learning methods to automate data analysis processes. Legal and ethical aspects of the use of digital evidence are discussed, as well as new opportunities provided by cloud technologies and the Internet of Things. Innovations in this field contribute to increasing the effectiveness of forensic investigations and providing reliable evidence for legal proceedings. It is concluded that the forensic analysis of digital evidence faces numerous challenges related to the development of technology, large volumes of data and legal issues. However, innovations in machine learning, cloud technologies, the Internet of Things, and integrated analytics platforms provide new opportunities for effective investigation and evidence gathering. The development of these technologies and methods will allow forensic scientists to better cope with modern challenges and increase the effectiveness of forensic investigations.

Key words: cloud platforms, shared access, cooperation, organizations, integrated platforms, methods of analysis, efficiency, information exchange.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: від 19.06.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
2. Колодіна А.С., Федорова Т.С. Цифрова криміналістика: проблеми теорії і практики. *Київський часопис права*. 2020. № 1. С. 176-180.
3. Гриців О. І. Криміналістика в комп'ютерних системах : процеси, готові рішення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Автоматика, вимірювання та керування. 2013. № 774. С. 120–126.
4. Тіхонов С.В., Кобець М.В. Застосування апаратно-програмного комплексу «CELLEBRITE UFED» під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: методичні рекомендації. 2023. К.: НАВС. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/25590>
5. Дронюк І.М., Федевич О. Ю. Аналіз трафіку комп'ютерної мережі на основі експериментальних даних середовища WIRESHARK». *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. 2015. № 1. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sisn/vsi-vypusky/vypusk-814-2015/analiz-trafiky-kompyuternoyi-merezhi-na-osnovi-eksperymentalnyh>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.50>

Ердевдій А.А.,
магістр права

**ПРОГАЛИНА В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРАВІ
ЩОДО ПЕРЕГЛЯДУ ПОСТАНОВ СУДІВ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ
ОБСТАВИНАМИ, ЇЇ ПОДОЛАННЯ У ПРАВОЗАСТОСОВЧІЙ ПРАКТИЦІ
ТА ШЛЯХОМ РЕФОРМИ ЗАКОНОДАВСТВА**

Актуальність проблеми. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), як відомо, не містить норм про перегляд постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами. Ця прогалина утворює диспаритет, оскільки якщо постанову у справі про адміністративне правопорушення виніс не суд, а інший орган, то цю постанову можна оскаржити в порядку КАС України, а рішення суду, ухвалене в порядку КАС України, – можна буде переглянути за нововиявленими обставинами. В той же час, якщо постанову у справі про адміністративне правопорушення виніс суд, то ні для постанови суду першої інстанції, ні для постанови суду апеляційної інстанції в такій справі КУпАП не передбачає можливості перегляду за нововиявленими обставинами. Слід також згадати, що в практиці ЄСПЛ обвинувачення особи у вчиненні адміністративного правопорушення прирівнюється до «кримінального обвинувачення». Суворість деяких санкцій норм КУпАП (наприклад, про штрафи у значному розмірі, громадські та виправні роботи, адміністративний арешт) є близькою до ступеня суворості кримінальних покарань. Тож постає проблема необхідності запровадження механізму виправлення судової помилки, якщо після розгляду справи про адміністративні правопорушення відкрилися раніше невідомі факти, які свідчать про таку помилку. Тому пошук такого механізму (як у площині правозастосування, так і в площині правотворчості) є актуальною правовою проблемою.

Отже, метою цієї статті є визначити, чи можливим є перегляд постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами за відсутності в КУпАП процедури такого перегляду, а також запропонувати концепцію змін адміністративно-деліктного законодавства в частині перегляду постанов за нововиявленими обставинами.

Питання перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами у справах про адміністративні правопорушення до теперішнього часу залишається мало дослідженим науковцями. Час від часу це питання стає предметом дискусії серед практикуючих юристів: до прикладу можна навести звернення Комітету Асоціації правників України з конституційного права, адміністративного права та прав людини, в якому йдеться про те, що в КУпАП відсутні положення щодо перегляду судового рішення за нововиявленими чи виключними обставинами [1].

Під час пошуку в Єдиному державному реєстрі судових рішень постанов у справах про адміністративні правопорушення за ключовим словом «нововиявленими» реєстр знаходить більше тисячі судових рішень, що свідчить про значну кількість звернень з вимогами про перегляд винесених постанов. Далі було проаналізовано резолютивні частини 50 випадково відібраних постанов різних судів України, знайдених за цим ключовим словом. Статистичне опрацювання отриманих даних дало такі результати:

– 24 постановами – повернуто заяву через те, що КУпАП не містить процедури пере-

гляду постанов за нововиявленими обставинами;

– 6 постановами – в прийнятті заяви (у відкритті провадження) відмовлено з тих же підстав;

– 3 постановами – залишено заяву без розгляду з тих же підстав;

– 4 постановами – відмовлено в задоволенні заяви (залишено заяву без задоволення) з тих же підстав;

– 1 постановою – залишено заяву без розгляду через те, що раніше вже було подано заяву з тих же підстав і у відкритті провадження за нею було відмовлено;

– 3 постановами – залишено заяву без руху через недоліки заяви;

– 1 постановою – відмовлено у відкритті провадження через те, що в заяві не наведено обставин, які заявник вважав нововиявленими;

– 1 постановою – відмовлено у відкритті провадження через те, що обставини, на які послався заявник, не є нововиявленими;

– 4 постановами – було відкрито провадження з перегляду постанов за нововиявленими обставинами;

– 1 постановою – заяву було повернуто на вимогу самого заявника;

– 1 постановою – заяву повернуто, оскільки постанова, яку необхідно переглянути, не набрала законної сили;

– 1 постановою – закрито провадження у зв'язку з відмовою від заяви.

Узагальнюючи отримані статистичні відомості, слід дійти висновку, що в 76 % досліджених випадків суди дійшли висновку про відсутність самої можливості перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами. В деяких із цих постанов можна знайти посилання на ухвалу Верховного Суду від 15 жовтня 2019 року у справі № 51-4998ска19.

В зазначеній вище ухвалі містяться такі висновки: «нормами КУпАП не передбачена ні можливість касаційного оскарження поста-

нови апеляційного суду у справі про адміністративне правопорушення, а ні можливість перегляду такої постанови *Верховним Судом* за нововиявленими обставинами. Так само нормами КПК не передбачено можливості перегляду за нововиявленими обставинами судових рішень у справах про адміністративні правопорушення. Більше того, за змістом ст. 463 КПК навіть у межах кримінальних проваджень заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку, а не до суду вищої інстанції. Посилання заявника на рішення Європейського суду з прав людини у справі «Швидка проти України» є недоречним, оскільки ця справа стосувалася порушення права заявниці на апеляційне оскарження постанови суду у справі про адміністративне правопорушення, гарантованого ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Однак ні в указаній статті, ні в указаній справі не йдеться про можливість оскарження постанов про накладення адміністративного стягнення *до суду касаційної інстанції* за нововиявленими обставинами» [2].

Отже, у згаданій справі Верховний Суд відмовив у відкритті провадження, перш за все і головним чином, через те, що заява надійшла до суду касаційної інстанції, а не до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку. При цьому Верховний Суд не зробив категоричного висновку щодо неможливості такого перегляду *взагалі*, якщо не брати до уваги той факт, що заява була помилково подана до суду касаційної інстанції.

Зі змісту проаналізованих вище постанов вбачається, що заявники наполягали на необхідності застосування аналогії закону і посилалися на положення КПК України, які унормовують розгляд подібних заяв. Відхиляючи доводи про аналогію, суди, серед іншого, посилалися на норму ч. 2 ст. 7 КУпАП, яка визначає, що провадження в справах про адміністративні правопорушення здійсню-

ється на основі суворого додержання законності [3]. Водночас встановлено, що у справах про адміністративні правопорушення судами широко застосовується аналогія в питаннях розгляду заяв про відвід: так, в 10 з 10 випадково відібраних постанов, суди, констатувавши відсутність в КУпАП норм про відвід, застосовували за аналогією відповідні положення КПК України і розглядали відводи по суті. Отже, наявність у КУпАП статті 7, яка визначає зміст принципу законності, ще не означає заборони застосування норм КПК України за аналогією до справ про адміністративні правопорушення; більше того – така аналогія застосовується на практиці. Водночас, застосування аналогії теж має певні межі: так, вочевидь неможливо застосовувати у справах про адміністративні правопорушення за аналогією норми КПК України про запобіжні заходи, слідчі (розшукові) дії і негласні слідчі (розшукові) дії, арешт майна, адже таке широке застосування аналогії призвело б до грубого порушення прав людини. Але ж перегляд постанови за нововиявленими обставинами навряд чи може порушити права людини, навпаки – він спрямований на захист цих прав у разі судової помилки. Тож наразі немає переконливих доводів про абсолютну неможливість перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами, а та обставина, що такої процедури немає в КУпАП, як вже було виявлено (на прикладі відводів), – не свідчить про абсолютну неможливість такого перегляду.

У відповідності до ч. 1 ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», кожному гарантується захист його прав, свобод та інтересів у розумні строки незалежним, безстороннім і *справедливим* судом, утвореним законом [4]. Отже, принцип справедливості судочинства є основоположним для всіх його видів, і розгляд справ про адміністративне правопорушення не є винятком. З цього можна дійти висновку, що у разі якщо відкриваються раніше невідомі факти, які свідчать

про помилковість висновку щодо вини особи у вчиненні адміністративного правопорушення, то така помилка має бути виправлена; в протилежному випадку судовий розгляд не відповідатиме принципу справедливості, адже особа, яка виявила цю раніше невідому їй і суду обставину, не матиме змогу поновити свої права лише через відсутність в КУпАП ефективного засобу юридичного захисту.

В той же час, встановлення законом процедури розгляду заяв і справ є необхідним для того, щоб упорядкувати процес, гарантувати рівність учасників процесу, зробити процес більш передбачуваним і зрозумілим, дотриматись принципу правової визначеності. Попри те, що з метою дотримання принципу справедливості слід визнати можливість перегляду постанов за нововиявленими обставинами, відсутність в КУпАП будь-яких норм про такий перегляд може створити простір для довільного тлумачення поняття «нововиявлені обставини», строків і суб'єктів подання таких заяв, порядку їх розгляду, а також повноважень суду за результатами розгляду цих заяв.

Верховний Суд в пунктах 8-9 постанови від 16 лютого 2021 року у справі № 263/10894/2020 зазначив, що «у нормах КУпАП чітко не деталізовано обов'язки осіб, які беруть участь у розгляді справ про адміністративні правопорушення. Разом із тим, відповідно до усталеної судової практики, яка ґрунтується на системному аналізі міжнародних актів з урахуванням рішень Конституційного Суду України, *суди в певних випадках вправі* застосовувати принцип аналогії закону. У цьому випадку найбільш близьким до адміністративно-деліктної галузі права є кримінальне процесуальне законодавство» [5]. Отже, можливість застосування приписів КПК України на підставі аналогії закону до процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення – визнана і підтверджена Верховним Судом, висновки якого є обов'язковими для врахування судами нижчих інстанцій.

Важливими з точки зору підтвердження самої можливості звернення до суду із заявою про перегляд постанови, винесеної за правилами КУпАП, за нововиявленими обставинами, є висновки, наведені, зокрема, в постанові Житомирського апеляційного суду від 08 червня 2023 року у справі № 279/1106/22. За обставинами цієї справи, суд першої інстанції відмовив у прийнятті заяви про перегляд постанови за нововиявленими обставинами. Проте апеляційний суд дійшов протилежних висновків. Він зазначив, що «оскільки Кодексом про адміністративні правопорушення взагалі не передбачений перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, не передбачена процесуальна можливість ухвалити судові рішення про відмову у відкритті провадження за заявою про перегляд за нововиявленими обставинами, в разі коли заява подається про перегляд судового рішення про притягнення особи до відповідальності. При подачі такої заяви, суд може *або повернути заяву, якщо вона не відповідає вимогам ст. 362 КПК або задовольнити її чи відмовити в задоволенні* заяви про перегляд за нововиявленими обставинами» [6]. Така позиція не є поодинокую, в якості прикладу можна навести також постанову Київського апеляційного суду від 24 травня 2021 року у справі № 753/1807/21, в якій викладені аналогічні висновки [7].

Було проаналізовано також низку окремих справ, постанови в яких були успішно переглянуті за нововиявленими обставинами та скасовані. Одним із таких прикладів є постанова Немирівського районного суду Вінницької області від 07 жовтня 2022 року у справі № 930/1699/22, предметом перегляду в якій була постанова про притягнення до адміністративної відповідальності військовослужбовця за розпивання алкогольних напоїв (ч. 3 ст. 172-20 КУпАП). Після винесення цієї постанови суд, на підставі заяви особи і показань свідка, виявив, що в день «правопорушення» особа перебувала у звільненні і до несення служби задіяна не була. Це стало під-

ставою для скасування постанови із закриттям провадження у справі у зв'язку з відсутністю складу правопорушення [8]. Іншим прикладом є постанова Сквирського районного суду Київської області від 31 січня 2022 року у справі № 376/2004/21, за якою, після притягнення особи до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 130 КУпАП було виявлено і підтверджено висновком експертизи, що особа перебувала в стані неосудності, що і стало підставою для скасування прийнятої раніше постанови [9]. Отже, вже фактично існує судова практика перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами навіть за відсутності такого інституту в КУпАП.

Таким чином, перегляд постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами – є можливим навіть в нинішніх умовах, коли процедура цього перегляду і сама його можливість не визначені в КУпАП. Для цього є доцільним застосовувати положення глави 34 КПК України за аналогією закону, враховуючи при цьому ключові відмінності між кримінальним процесом і провадженням у справах про адміністративні правопорушення. Разом з тим, наявність неоднакової судової практики з цього питання вимагає саме на законодавчому рівні врегулювати порядок такого перегляду, адже це є необхідним для дотримання принципів правової визначеності та рівності перед законом і судом.

Концепція змін адміністративно-деліктного законодавства в частині перегляду постанов за нововиявленими обставинами має надати відповіді на такі питання: що є предметом перегляду, на яких підставах допускається перегляд, хто має право його ініціювати, який суд здійснює перегляд, в який строк допускається ініціювання перегляду, якими мають бути вимоги до заяви, за якою процедурою розглядається заява, яким може бути результат розгляду заяви та якими є правові наслідки того чи іншого результату. Нижче намагатимемось надати відповіді на кожне із цих питань.

Предмет перегляду. Враховуючи те, що у справах про адміністративні правопорушення може бути потерпілий (наприклад, за ст. 124 КУпАП), слід дійти висновку, що перегляду мають підлягати не лише постанови про накладення адміністративних стягнень чи застосування заходів впливу, а й постанови про закриття справи. Крім того, слід пам'ятати, що закриття справи можливе і тоді, коли діяння мало місце, але є або малозначним, або містить ознаки кримінального правопорушення; більше того, закриття можливе з неробочих підстав. Отже, всі постанови, передбачені ст. 284 КУпАП, мають бути предметом перегляду за нововиявленими обставинами. В той же час предметом перегляду не можна визнати постанову, якою не закінчено розгляд справи (наприклад, про повернення матеріалів на доопрацювання, про передачу справи, про відвід, про призначення експертизи, про привід тощо), оскільки в них не надається оцінка фактичним обставинам справи. Крім того, якщо постанова ще не набрала законної сили, то виправлення помилок щодо фактів має здійснюватися шляхом її апеляційного перегляду.

Підстави перегляду слід визначати виходячи з визначення нововиявлених обставин як фактів, які не були і не могли бути відомі: 1) суду і 2) особі, яка звертається із заявою, на момент розгляду справи, і які впливають на результат вирішення справи. Одночасно на законодавчому рівні необхідно розмежувати нововиявлені (ті, що об'єктивно існували, але не були враховані через їх незнання) і нові (ті, що з'явилися пізніше) обставини, а також визначити, що зміна законодавства не є підставою для перегляду раніше прийнятих постанов (але може мати наслідки для їх виконання); крім того слід визначити, що такою підставою не є нова оцінка доказів (адже оцінка доказів не є фактами, а є висновками виходячи із встановлених фактів), а також визначити, що саме по собі порушення процедури розгляду справи не може бути підставою для такого перегляду (оскільки процедурні

порушення мають виправлятися під час апеляційного перегляду, а не перегляду за нововиявленими обставинами).

Ініціатором перегляду, на думку автора, можуть бути лише сторона захисту (тобто – особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, її законний представник, захисник) і потерпілий (а також його законний представник, представник). Участь прокурора в розгляді справ є обмеженою наглядом за додержанням законів *при застосуванні* заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ч. 5 ст. 7 КУпАП) [3], тому прокурору слід надати право на ініціювання перегляду лише постанов про накладення адміністративних стягнень, передбачених ст.ст. 30-1 – 32-1 КУпАП.

Суб'єктом перегляду має бути суд, який першим допустив помилку через незнання про обставину, повідомлену в заяві (найчастіше – це саме суд першої інстанції). Склад суду має бути незмінним (оскільки суддя, який розглядав справу вперше, обізнаний про те, які факти він враховував, а про які факти йому не було відомо на час розгляду справи). Лише у випадку неможливості передати заяву попередньому складу суду чи в разі задоволення відводу – має формуватися новий склад суду на засадах автоматизованого розподілу.

Строки ініціювання перегляду поділяються на поновлювані та присічні. Застосовуючи засаду, наведену в ч. 4 ст. 461 КПК України, слід не встановлювати присічний строк для подання тих заяв, які спрямовані на поліпшення становища особи, яка притягається до адміністративної відповідальності. В той же час короткий строк притягнення до адміністративної відповідальності не дозволяє застосувати підхід, наведений у ч. 2 ст. 461 КПК України щодо заборони перегляду постанов про закриття справи поза межами строку притягнення до відповідальності. Так, підстава закриття справи (зокрема у справах про ДТП) має значення для цивільно-правових наслідків діяння. Тому якщо щодо винної особи була помилково закрита справа на

підставі відсутності складу правопорушення, то потерпілому, в разі виявлення істотних для справи обставин, має бути забезпечена можливість перегляду такої постанови поза межами строків, визначених ст. 38 КУпАП. І якщо за результатами такого перегляду буде встановлена винуватість особи, то постановою про закриття справи має бути скасована, а в разі спливу строку, визначеного ст. 38 КУпАП – має бути винесена нова постановою про закриття справи саме через сплив строку. Тому запровадження в КУпАП *присічних* строків подання таких заяв не є виправданим. Що стосується *поновлюваного* строку подання заяв, то його належить визначити виходячи із загального тримісячного строку, визначеного в ч. 1 ст. 461 КПК України. Наявність такого строку дисциплінуватиме учасників провадження і сприятиме стабільності адміністративно-деліктних правовідносин.

Вимоги до заяви мають враховувати особливості КУпАП щодо складу учасників провадження, а також відповідати сучасним вимогам до подання процесуальних документів. У заяві мають бути в обов'язковому порядку вказані: найменування суду, анкетні дані заявника та його представника, дата постанови, яка підлягає перегляду, номер справи, дата відкриття нововиявлених обставин, суть цих обставин і докази, які її підтверджують, опис впливу цих обставин на результат розгляду справи, вимоги заявника до суду, перелік додатків, дата і підпис. До заяви мають бути додані її копії для надсилання іншим учасникам (таким як: особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, її законний представник і захисник, потерпілий, його представник і законний представник, прокурор), докази, які підтверджують нововиявлену обставину, або клопотання про їх витребування, докази повноважень представника чи захисника (якщо такі відсутні у справі), клопотання про поновлення строку подання заяви (в разі його пропуску).

Процедуру розгляду заяви слід поділити на п'ять стадій.

На першій стадії суд проводить перевірку дотримання вимог щодо форми і змісту заяви, дотримання строку її подання і вирішує питання про поновлення пропущеного строку, а також перевіряє повноваження представника чи захисника (якщо заява надійшла від нього). В разі порушень вимог щодо форми і змісту заяви суду слід надати повноваження залишати цю заяву без руху, встановлюючи строк для усунення недоліків, і повертати заяву в разі неусунення недоліків у визначений судом строк. Також суду слід надати повноваження відмовляти у відкритті провадження за нововиявленими обставинами в разі якщо: 1) заявнику відмовлено в поновленні пропущеного строку; 2) заявник не належить до осіб, які вправі подати таку заяву; 3) постановою, яку просить переглянути заявник, не належить до постанов, які можуть бути предметом перегляду, або не виносилася судом, або вже скасована; 4) заява тієї ж особи з тим же предметом і підставами вже була розглянута або було відмовлено у відкритті провадження за такою заявою чи закрито провадження за нею. За відсутності означених вище підстав провадження підлягає відкриттю; слід передбачити, що надання оцінки фактам та їхньому значенню для розгляду справи – не здійснюється на стадії відкриття провадження. Одночасно із відкриттям провадження суду має бути надано дискреційне повноваження зупинити виконання постанови (якщо вона підлягає примусовому виконанню і ще не виконана) на час її перегляду (за клопотанням заявника чи з власної ініціативи).

На другій стадії суд проводить підготовку до розгляду заяви. З цією метою: здійснюється виклик в судове засідання заявника та інших учасників провадження, а також свідків (за необхідності), долучаються до справи письмові пояснення чи заперечення інших учасників провадження, витребовуються докази, що мають значення для встановлення фактів, повідомлених у заяві (за ініціативою учасника провадження чи за ініціативою суду), вирішуються відводи, заяви і клопотання.

На третій стадії суд розглядає заяву по суті. З цією метою суд має заслухати пояснення особи, яка звернулася із заявою, та інших учасників провадження, дослідити докази, подані на стадії перегляду постанови за нововиявленими обставинами, допитати свідків (за необхідності). Суд з'ясовує:

- які факти підтверджуються поданими доказами;
- чи існували ці факти на момент розгляду справи;
- чи було про ці факти відомо суду;
- чи було про ці факти відомо особі, яка звернулася із заявою;
- якщо про ці факти не було відомо особі – то чи могло бути особі відомо про них;
- чи є ці факти істотними для розгляду справи.

На четвертій стадії суд ухвалює постанову за результатами розгляду заяви. В цьому контексті слід зосередитися на *повноваженнях*, які слід надати суду за результатами розгляду таких заяв.

Так, суд має ухвалити постанову про закриття провадження за нововиявленими обставинами, якщо: 1) особа, яка подала заяву, добровільно відмовилася від неї до закінчення розгляду заяви, усвідомлюючи правові наслідки відмови від заяви; 2) встановлено обставини, які є підставою для відмови у відкритті провадження.

В усіх інших випадках суд має вирішити подану заяву по суті. При цьому суд має відмовити в задоволенні заяви, якщо: 1) заявником в заяві лише оспорується оцінка фактів і наводиться будь-яких фактів; 2) фактичні обставини, повідомлені в заяві, судом не встановлені або твердження заявника є недостовірними; 3) повідомлені в заяві обставини не існували на час розгляду справи; 4) про факти, повідомлені в заяві, було відомо суду на час розгляду справи і суд враховував їх при винесенні постанови; 5) про факти, повідомлені в заяві, було відомо заявнику або за всіма обставинами мало бути йому відомо на час розгляду справи; 6) повідомлені заявником

факти не впливають на результат розгляду справи.

У випадку, якщо повідомлені заявником факти, встановлені судом, підпадають під визначення нововиявлених обставин, суд має задовольнити подану заяву повністю чи частково. При цьому суд в обов'язковому порядку скасовує постанову, яка була предметом перегляду. Якщо була скасована постанова суду першої інстанції, то з моменту такого скасування втрачає чинність також постанова суду апеляційної інстанції про залишення постанови суду першої інстанції без змін (якщо така постанова виносилася). Скасовуючи постанову, суд має одночасно (не розпочинаючи новий розгляд справи) вирішити справу про адміністративне правопорушення по суті, користуючись повноваженнями суду тієї інстанції, до якої надійшла заява.

Крім того, необхідно передбачити принцип заборони повороту до гіршого: за результатами розгляду заяви не допускається погіршення становища особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, якщо заява подана цією особою (її законним представником, захисником).

П'ятою (факультативною) стадією є оскарження остаточної постанови, прийнятої за заявою про перегляд за нововиявленими обставинами. Таке оскарження має здійснюватися в апеляційному порядку; постанови суду апеляційної інстанції не можуть підлягати подальшому оскарженню. Слід передбачити можливість оскарження таких постанов: про повернення заяви, про відмову у відкритті провадження, про закриття провадження за нововиявленими обставинами, а також про повне чи часткове задоволення заяви чи про відмову в її задоволенні. У разі скасування апеляційним судом постанов про повернення заяви, про відмову у відкритті провадження, про закриття провадження за нововиявленими обставинами, – заява має передаватися для продовження розгляду до суду першої інстанції в іншому складі суду. У разі скасування постанови, якою було вирішено заяву по суті,

апеляційний суд має винести нову постанову відповідно до повноважень, які мав суд першої інстанції при розгляді заяви.

Наслідки розгляду заяви мають залежати від результату її розгляду, а також від стану виконання тієї постанови, яка була предметом перегляду.

Слід передбачити норму про те, що в разі відмови у відкритті, закриття провадження за нововиявленими обставинами чи в разі відмови в задоволенні заяви, повторне звернення із заявою тієї ж самої особи (чи її захисника, представника) щодо перегляду тієї ж самої постанови з тих же підстав – не допускається. В свою чергу, повернення заяви не може бути перешкодою для повторного її подання. Крім того, необхідно встановити, що з дня набрання законної сили постановами про закриття провадження за нововиявленими обставинами чи про відмову в задоволенні заяви – відновлюється виконання постанови, яка переглядалася, якщо її виконання було зупинено.

Що стосується наслідків повного чи часткового задоволення заяви, то вони також залежать від суті постанови, яка скасована. Якщо згідно зі скасованою постановою було накладено адміністративне стягнення або застосовано заходи впливу – то подальше виконання цього стягнення (заходу) припиняється, особі повертаються всі стягнуті з неї суми (штрафу, судового збору), повертаються вилучені (конфісковані) речі (за можливості їх повернути), а також особа отримує право на відшкодування за рахунок держави шкоди, заподіяної безпідставним застосуванням адміністративного стягнення (заходів впливу). Норма про повернення стягнутого не застосовується, якщо за наслідками скасування постанови було закрито провадження з nereабілітуючих підстав.

В свою чергу, якщо було скасовано постанову про накладення адміністративного стягнення і одночасно застосовано при цьому інше адміністративне стягнення, то нове стягнення може бути виконано лише тоді, коли не було розпочато виконання пер-

шого адміністративного стягнення (в протилежному разі суд має одночасно зазначити в постанові, що вона є фактично виконаною) – ця норма необхідна для дотримання вимог ч. 1 ст. 61 Конституції України. Якщо за наслідками розгляду заяви про перегляд постанови за нововиявленими обставинами суд дійшов висновку про винуватість особи у вчиненні адміністративного правопорушення, то суд може накласти на особу адміністративне стягнення лише у випадку, якщо на момент розгляду заяви не сплив строк, визначений у ст. 38 КУпАП.

Висновки і рекомендації. Визначено, що навіть за відсутності в КУпАП процедури перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами, такий перегляд є можливим із застосуванням положень глави 34 КПК України на підставі аналогії закону. Обґрунтовано потребу запровадження в КУпАП інституту перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами та запропоновано концепцію змін адміністративно-деліктного законодавства. Пропонується закріпити на законодавчому рівні право сторони захисту, потерпілого, а у виняткових випадках – прокурора – ініціювати перегляд за нововиявленими обставинами остаточної постанови у справі про адміністративне правопорушення, яка набрала законної сили. Пропонується встановлювати лише поновлювані строки подання таких заяв і не встановлювати граничних прісичних строків. Процедуру розгляду цих заяв пропонується поділити на п'ять послідовних стадій: відкриття провадження, підготовка заяви до розгляду, розгляд заяви, ухвалення постанови, її оскарження. При встановленні цієї процедури слід втілити принципи правової визначеності, заборони подвійної відповідальності, заборони повороту до гіршого. Наведену в статті концепцію пропонується врахувати під час внесення до КУпАП змін, які передбачають можливість і порядок перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами.

Анотація

Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) не містить норм про перегляд постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами. В практиці Європейського суду з прав людини, обвинувачення особи у вчиненні адміністративного правопорушення прирівнюється до «кримінального обвинувачення». Суворість деяких санкцій норм КУпАП є близькою до ступеня суворості кримінальних покарань. Отже, постає проблема необхідності запровадження механізму виправлення судової помилки, якщо після розгляду справи про адміністративні правопорушення відкрилися раніше невідомі факти, які свідчать про таку помилку. Автор вважає, що навіть за відсутності в КУпАП процедури перегляду постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за нововиявленими обставинами, такий перегляд є можливим із застосуванням положень глави 34 Кримінального процесуального кодексу України на підставі аналогії закону. Існує потреба запровадження в КУпАП інституту перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами. Пропонується закріпити на законодавчому рівні право ініціювати перегляд за нововиявленими обставинами остаточної постанови у справі про адміністративне правопорушення, яка набрала законної сили. Процедуру розгляду цих заяв пропонується поділити на п'ять послідовних стадій: відкриття провадження, підготовка заяви до розгляду, розгляд заяви, ухвалення постанови, оскарження постанови. При встановленні цієї процедури слід втілити принципи правової визначеності, заборони подвійної відповідальності, заборони повороту до гіршого. Наведену в статті концепцію пропонується врахувати під час внесення до КУпАП змін, які передбачають можливість і порядок перегляду постанов судів за нововиявленими обставинами.

Ключові слова: аналогія закону, нові обставини, нововиявлені обставини, постанова у справі про адміністративне правопорушення, правова визначеність, прогалина в праві, судова помилка.

Erdevdii A.A. The gap in administrative tort law regarding the review of court decisions based on newly appeared circumstances, its overcoming in law enforcement and through legislative reform

Summary

The Code of Administrative Offenses in Ukraine does not contain rules on reviewing court decisions in cases of administrative offenses based on newly discovered circumstances. In the practice of the European Court of Human Rights, accusing a person of committing an administrative offense is equated to a “criminal accusation”. The severity of some sanctions of the Code of Administrative Offenses in Ukraine is close to the degree of severity of criminal punishments. Therefore, the problem arises of the need to introduce a mechanism for correcting a judicial error, if previously unknown facts that testify to such an error are discovered after the consideration of a case on administrative offense. The author believes that even in the absence of a procedure for reviewing court rulings in cases of administrative offenses based on newly discovered circumstances in the Code of Administrative Offenses in Ukraine, such a review is possible with the application of the provisions of Chapter 34 of the Criminal Procedure Code of Ukraine based on the analogy of the law. There is a need to introduce an institute for reviewing court rulings based on newly discovered circumstances in the Code of Administrative Offenses in Ukraine. It is proposed to enshrine at the legislative level the right to initiate a review based on newly discovered circumstances of the final resolution in the case of an administrative offense, which has entered into force. The procedure for consideration of these applications is proposed to be divided into five consecutive stages: initiation of proceedings, preparation of the application for consideration, consideration of the application,

adoption of the resolution, appeal of the resolution. When establishing this procedure, the principles of legal certainty, the prohibition of double responsibility, and the prohibition of a turn for the worse should be implemented. The concept presented in the article is proposed to be taken into account when introducing changes to the Code of Administrative Offenses in Ukraine, which provide for the possibility and procedure of reviewing court decisions based on newly discovered circumstances.

Key words: analogy of the law, gap in the law, judicial error, legal certainty, new circumstances, newly discovered circumstances, resolution in the case of an administrative offense.

Список використаних джерел:

1. «Кодекс України про адміністративні правопорушення потребує негайного перегляду»: позиція Комітету Асоціації правників України з конституційного права, адміністративного права та прав людини. URL: <https://uba.ua/eng/news/7704>.
2. Ухвала Верховного Суду від 15 жовтня 2019 року у справі № 51-4998ска19 про відмову у відкритті провадження за заявою про перегляд за нововиявленими обставинами постанови. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84975910>.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
4. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n17>.
5. Постанова Верховного Суду від 16 лютого 2021 року у справі № 263/10894/2020 про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-3 КУпАП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974180>.
6. Постанова Житомирського апеляційного суду від 08 червня 2023 року у справі № 279/1106/22 про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 130 КУпАП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111425394>.
7. Постанова Київського апеляційного суду від 24 травня 2021 року у справі № 753/1807/21 про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 130 КУпАП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97196885>.
8. Постанова Немирівського районного суду Вінницької області від 07 жовтня 2022 року у справі № 930/1699/22 про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 172-20 КУпАП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106673944>.
9. Постанова Сквирського районного суду Київської області від 31 січня 2022 року у справі № 376/2004/21 про адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 130 КУпАП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117821875>.

УДК 343.985

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.51>

Серафимов О.М.

*Керівник Херсонської спеціалізованої прокуратури у сфері оборони Південного регіону
ORCID ID: 0009-0005-3007-3440*

ТЕХНОЛОГІЯ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО ДІЮТЬ В УМОВАХ БОЙОВИХ ДІЙ

Постановка проблеми. Діяльність із вчинення кримінальних правопорушень традиційно розглядається як один із видів суспільної діяльності. Тому як і будь-який інший вид суспільної діяльності, злочинна діяльність складається з наступних елементів: мета, суб'єкт, об'єкт і предмет, засоби (ресурси) та результат. Таке розуміння злочинної діяльності у криміналістичній науці дозволяє застосовувати так званий діяльнісний підхід до вивчення даної категорії. В.В. Тіщенко зазначає, що використання діялісного підходу до пізнання певних об'єктів є одним із найважливіших методологічних принципів у філософії і психології [1, с. 8]. Що ж стосується криміналістики, то цінність даного підходу полягає у тому, що його застосування дозволяє досліджувати злочинну діяльність з позиції вивчення її закономірностей та взаємозв'язку структурних елементів даного виду діяльності між собою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До питання технології злочинної діяльності у своїх роботах зверталися Л.І. Аркуша, А.А. Барцицька, Д.О. Васильєва, А.Ф. Волобуєв, Ю.О. Гресь, О.В. Пчеліна, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітько та деякі інші вчені. Проте дослідження технології злочинної діяльності організованих злочинних угруповань досі залишається нерозкритим, особливо що стосується діяльності таких угруповань в умовах бойових дій.

Тому метою даної статті є визначення сутності, структури та типів технології злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що діють в умовах бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Все частіше для позначення сучасних проявів реалізації злочинної діяльності вживаються поняття «технологія злочинної діяльності» або «злочинні технології», які є синонімічними між собою. Саме поняття «технологія» трактується досить широко, зокрема як: 1) сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь; 2) сукупність способів обробки або переробки матеріалів, виготовлення виробів, проведення різних виробничих операцій [2]; 3) спосіб поєднання та застосування принципів, методів і технічних засобів для виконання роботи, операції, послуги, отримання фірмою кінцевого товару; 4) сукупність засобів, процесів, операцій, методів, за допомогою яких вхідні у виробництво елементи перетворюються на вихідні; 5) сукупність знань, відомостей про послідовність окремих виробничих операцій у процесі виробництва чого-небудь [3, с.311]. Різноманіття трактування даного поняття навіть у рамках технічного поля, в якому воно виникло, свідчить про багатогранність та перспективність його використання для позначення складних процесів та явищ. Крім того, поняття «технологія» вже давно вийшло за межі технічних наук та активно використовується для позначення різних складних цілеспрямованих процесів, як то «політичні технології», «виборчі технології», «педагогічні технології», «юридичні технології» тощо. Тому закономірним є його проникнення й у сферу криміналістичного знання.

В.В. Тіщенко та А.А. Барцицька зазначають, що ускладнення структури та форм

реалізації злочинної діяльності та діяльності з розслідування злочинів як складових об'єкта криміналістики обумовили запровадження та розробку технологічного підходу щодо здійснення їх дослідження в рамках криміналістичної науки [4, с. 563]. З позиції вивчення діяльності з розслідування злочинів вчені розглядають криміналістичну технологію як науково обґрунтовану систему практичних дій та процедур, методів і засобів їх здійснення, спрямованих на оптимізацію розслідування шляхом поетапного та послідовного вирішення його стратегічних і тактичних завдань [5, с. 30]. А технологічний підхід у криміналістиці в цілому пропонується розглядати як напрям дослідження закономірностей щодо реалізації комплексів взаємопов'язаних дій та процедур, що застосовуються в певній послідовності з метою досягнення необхідного результату в практиці злочинної, а також криміналістичної діяльності [6, с. 9]. Таке розуміння сутності поняття технології у криміналістиці дозволяє говорити про те, що складні форми злочинної діяльності можуть та мають досліджуватися через призму технологічного підходу, який дозволить проаналізувати особливості поєднання та характер взаємозв'язків усіх елементів, які утворюють таку злочинну діяльність, а також визначати умови та так звані «ресурси», що її детермінують.

Ю.О. Гресь здійснила спробу охарактеризувати технологічну складову процесу розслідування шляхом визначення технологічних принципів діяльності уповноважених суб'єктів, чия діяльність реалізуються під час здійснення розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. До них науковиця відносить: принцип поділу процесу на послідовні взаємопов'язані етапи; принцип єдиного управління та координації діяльності; принцип цілеспрямованості діяльності; принцип впорядкованості дій (як окремих поведінкових актів, так і слідчих дій, тактичних операцій тощо); принцип однозначності виконання дій; принцип забезпечення належних умов та засобів діяльності; принцип оптимі-

зації ресурсів та часу діяльності [7, с. 42]. На нашу думку, подібний підхід може бути застосований й до опису технологічної складової злочинної діяльності, що дозволить більш ясно зрозуміти, який саме зміст вкладається у поняття «технологія злочинної діяльності». Тому серед основоположних засад, які дозволяють характеризувати фактичний прояв організованої злочинної діяльності у об'єктивній дійсності, можна назвати:

1) принцип існування стійкого злочинного об'єднання осіб;

2) принцип централізованої координації та управління злочинного угруповання за рахунок існування ієрархічної системи;

3) принцип цілеорієнтованості злочинної діяльності на збагачення незаконним шляхом та досягнення інших супутніх цілей (монополізація злочинних сфер діяльності та окремих секторів законного ринку, формування впливу на політичні сили та процеси, формування групи лобістів в органах законодавчої влади, призначення корумпованих осіб на адміністративні посади у різних правоохоронних органах і органах державної влади та місцевого самоврядування тощо);

4) принцип етапності та послідовності реалізації злочинних дій та проявів девіантної поведінки;

5) принцип ресурсного (матеріально-технічного, фінансового, інформаційного, логістичного, людського) забезпечення злочинної діяльності;

6) принцип циклічності злочинної діяльності.

Можна констатувати, що поняття «технологія злочинної діяльності» заслуговує на самостійне місце у понятійно-категоріальному апараті криміналістики. Слід погодитися з А.Ф. Волобуєвим, який наполягає на тому, що дане поняття існує поряд з традиційним «механізмом злочину». Проте на відміну від останнього, яке орієнтоване на злочини певного виду, технологія злочинної діяльності спрямована на характеристику складної злочинної діяльності, яка поєднує в собі певний комплекс злочинів різних видів, що перебува-

ють у закономірному взаємозв'язку [8, с. 83]. Тому не можемо погодитися із О.В. Пчеліною, яка розглядає технологію злочинної діяльності як «своєрідний спосіб вчинення комплексних злочинів, що входить до складу механізму вчинення цих злочинів» [9, с. 152]. Підтвердження власного твердження А.Ф. Волобуєв аргументує тим, що технології злочинної діяльності у сфері економіки поєднують у собі комплекси кримінальних правопорушень проти власності, господарських, посадових, «комп'ютерних» та інших правопорушень, які перебувають у закономірному взаємозв'язку, що надає їм системного характеру. Але їхня роль у досягненні поставленої мети не рівноцінна, деякі з цих кримінальних правопорушень виконують допоміжну (підготовчу) функцію. Тому в структурі злочинної технології вчений виділяє основні (предикатні) і вторинні (підпорядковані) кримінальні правопорушення [8, с. 83-84]. Такої ж позиції притримується А.М. Падалка, який говорить про те, що у структурі злочинної діяльності основні та вторинні (допоміжні) злочини завжди об'єднані між собою метою протиправного (злочинного) збагачення. Основний злочин, на думку науковця, є відображенням мети злочинної діяльності, а взаємопов'язані з ним допоміжні злочини уособлюють своєрідні етапи досягнення злочинної мети. І саме за рахунок доведення цього зв'язку між різними злочинними діями правоохоронцям вдається довести сам факт існування та реалізації такої злочинної технології, а відповідно обґрунтувати більш високий, порівняно із учиненням одиничних, не пов'язаних між собою, злочинів, ступінь суспільної небезпечності технології злочинної діяльності організованих злочинних утворень [10, с.99].

Цікавим є визначення, запропоноване Д.О. Васильєвою, яка описує технологію вчинення злочину як певну комбінацію об'єднаних злочинним задумом способів підготовки злочину, його вчинення та приховування, детерміновану умовами зовнішнього середовища та психофізіологічними властивостями особистості, що можуть бути пов'язані з вибіркоким

використанням відповідних знарядь та засобів, умов, місця й часу [11, с.104]. Тобто науковиця розглядає спосіб як складову частину технології, а також вказує на вплив об'єктивних та суб'єктивних чинників на певну злочинну технологію. На нашу думку, зв'язок способу і технології злочинної діяльності слід розглядати не як частину і ціле, а з позиції визначення «що» та «як». Спосіб – це певні дії, які необхідно вчинити задля досягнення злочинної мети, а технологія – це опис того, як такі дії необхідно вчиняти, які умови забезпечують реалізацію цих дій та яким чином на них можна вплинути (створити чи нівелювати). Подібним чином до розуміння технології злочинної діяльності підходить В.Б. Смелік, який пропонує розглядати технологію злочинної діяльності як певний метод здійснення останньої, спосіб її впорядкування шляхом використання спеціальних алгоритмів задля досягнення кінцевої злочинної мети [12, с.173].

Тож визначаючи особливості злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що діють в умовах бойових дій, необхідно дослідити та охарактеризувати певні злочинні технології реалізації такої діяльності. На нашу думку, у найбільш загальному вигляді структура технології злочинної діяльності може бути подана наступним чином:

1. Конкретна сфера злочинної діяльності.
2. Предмет злочинного посягання (грошові кошти, матеріальні цінності, інформація, наркотичні засоби, зброя, життя та здоров'я особи тощо).
3. Система взаємопов'язаних циклічних суспільно небезпечних діянь та суспільно корисних вчинків та способи їх реалізації.
4. Суб'єкти-безпосередні виконавці окремих злочинів, що входять до структури злочинної технології.
5. Суб'єкти зі спеціальним статусом, посадою, наділені владними або іншими повноваженнями, спеціальним допуском чи доступом до об'єктів чи інформації.
6. Умови та обстановка злочинної діяльності: законодавство, охорона об'єктів або

маршрутів, наявність пропускнуго режиму, умови бойових дій.

7. Налагоджені корупційні зв'язки із представниками правоохоронних органів та різних органів державної влади та місцевого самоврядування.

8. Технічні пристрої та інформаційні технології, необхідні для реалізації злочинної діяльності.

9. Злочинний дохід.

10. Засоби легалізації отриманого злочинного доходу.

Висновки. Відповідно у залежності від специфіки поєднання означених компонентів технології злочинної діяльності та особливостей прояву окремих із них можна говорити про певні типи технології здійснення організованої злочинної діяльності в умовах бойових дій.

По-перше, необхідно підкреслити визначальну роль такого компоненту злочинної технології організованих злочинних угруповань, які діють в умовах бойових дій, як умови та обстановка злочинної діяльності. По-друге, важливим компонентом технології злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що діють в умовах бойових дій, є конкретна сфера злочинної діяльності. Враховуючи криміналістично значущі обставини можна виділити наступні сфери реалізації технологій злочинної діяльності:

1. сфера економічних відносин (фінансової діяльності);

2. сфера службової діяльності;

3. сфера захисту державної таємниці та інших безпекових інтересів держави;

4. сфера насильницької та корисливо-насильницької спрямованості.

Сфера економічних відносин (фінансової діяльності) включає такі злочинні діяння, що спрямовані на отримання незаконного прибутку за рахунок проведення незаконних фінансових операцій. У криміналістичній літературі відсутній єдиний підхід до розуміння злочинів у сфері економіки, проте аналіз наукових джерел дозволяє говорити

про віднесення широкого кола кримінальних правопорушень, які охоплюються поняттям «економічна злочинна діяльність». Зокрема, сюди ми можемо включати кримінальні правопорушення проти трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (які безпосередньо дотичні до сфери економічних відносин); проти власності; у сфері господарської діяльності; у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; у сфері незаконного обігу зброї та боєприпасів до неї; пов'язані із торгівлею людьми та мародерством, тощо. Для технологій злочинної діяльності у сфері економічних відносин визначальним є предмет злочинного посягання організованого злочинного угруповання, яке, діючи в умовах бойових дій, використовує такі умови на свою користь при обранні предмету злочинного посягання і виборі ненасильницьких способів для незаконного заволодіння ним та подальшої реалізації задля досягнення кінцевої мети функціонування організованого злочинного угруповання – отримання незаконного прибутку.

Особливості реалізації технологій злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, які діють в умовах бойових дій, у сфері службової діяльності обумовлені саме наявністю у особи владних або розпорядчих повноважень у зв'язку із займаною посадою, які поширюються на території, віднесені до території бойових дій, або які виникли у особи у зв'язку із функціонуванням певного державного утворення (цивільного, правоохоронного чи військового органу чи інституту) в умовах бойових дій. Відповідно ключовим компонентом реалізації даної злочинної технології буде саме суб'єкт зі спеціальним статусом, посадою, наділений владними або іншими повноваженнями. Основними (предикатними) кримінальними правопорушеннями для даного типу злочинних технологій можуть бути: зловживання владою або службовим становищем; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим

становищем; нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням; викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тощо.

Диференціація технологій злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що діють в умовах бойових дій, у сфері службової діяльності може здійснюватися у залежності від характеру службових повноважень особи, обумовлених місцем її роботи (органи державної влади та місцевого самоврядування, державні чи комунальні підприємства, установи чи організації, правоохоронні органи, військові частини, військові адміністрації тощо). Значна кількість службових кримінальних правопорушень на територіях ведення бойових дій вчиняється військовослужбовцями командного і начальницького складу, в тому числі такими, які діють у складі організованих злочинних угруповань. Такі кримінальні правопорушення можуть стосуватися розкрадання амуніції та боєприпасів, незаконного нарахування бойових виплат, оформлення документації щодо загибелі чи зникнення безвісти військовослужбовців під час виконання бойового завдання, тощо.

Злочинні технології у сфері захисту державної таємниці та інших безпекових інтересів держави пов'язані із зазіханням організованого злочинного угруповання, що діє в умовах бойових дій, на специфічний предмет злочинного посягання, який входить до сфери безпекових інтересів держави. Основні (предикатні) кримінальними правопорушення

даного типу злочинних технологій можуть стосуватися вчинення державної зради, шпигунства, розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, тощо. Члени організованих злочинних угруповань, якими реалізується зазначена злочинна технологія, можуть мати особливий статус, зокрема бути військовослужбовцями, державними службовцями, співробітниками правоохоронних органів, депутатами, волонтерами, журналістами, особами, що самовільно залишили військову частину, так і просто цивільними особами без наявності спеціальних знань, умінь, навичок, допусків чи статусів. При цьому слід відзначити, що метою утворення та функціонування таких злочинних угруповань в умовах бойових дій є поєднання корисливих мотивів із цілеспрямованим бажанням завдання шкоди інтересам та безпеці держави.

Сфера насильницької та корисливо-насильницької спрямованості реалізації технологій злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, які діють в умовах бойових дій, характеризується визначальним впливом такого компоненту даної злочинної технології, як насильницький спосіб вчинення протиправних діянь, що лежать в її основ, що спрямований на забезпечення досягнення корисливої мети. Варіативним може бути безпосередній предмет злочинного посягання – грошові кошти, дорогоцінності, предмети мистецтва, інші культурні цінності, матеріальні цінності, рухоме та нерухоме майно, тощо. Також у залежності від типу організованого злочинного угруповання може відрізнятися злочинний склад групи та рівень професіоналізму окремих її учасників. Основними (предикатними) кримінальними правопорушеннями даного типу злочинних технологій може бути вбивство, побої та мордування, катування, викрадення людини, бандитизм, терористична діяльність, тощо.

Анотація

У статті розглянуто можливості дослідження злочинної діяльності організованих злочинних угруповань через призму застосування технологічного підходу. Проаналізовані підходи до

розуміння поняття «технологія» та особливості його трактування в рамках криміналістичної науки. На основі вітчизняного наукового доробку запропоновано перелік принципів як основоположних засад технологічної складової злочинної діяльності. Досліджено наукові позиції щодо визначення поняття «технологія злочинної діяльності». Запропоновано структуру технології злочинної діяльності, до якої входять наступні елементи: 1. конкретна сфера злочинної діяльності; 2. предмет злочинного посягання (грошові кошти, матеріальні цінності, інформація, наркотичні засоби, зброя, життя та здоров'я особи тощо); 3. система взаємопов'язаних циклічних суспільно небезпечних діянь та суспільно корисних вчинків та способи їх реалізації; 4. суб'єкти-безпосередні виконавці окремих злочинів, що входять до структури злочинної технології; 5. суб'єкти зі спеціальним статусом, посадою, наділені владними або іншими повноваженнями, спеціальним допуском чи доступом до об'єктів чи інформації; 6. умови та обстановка злочинної діяльності: законодавство, охорона об'єктів або маршрутів, наявність пропускового режиму, умови бойових дій; 7. налагоджені корупційні зв'язки із представниками правоохоронних органів та різних органів державної влади та місцевого самоврядування; 8. технічні пристрої та інформаційні технології, необхідні для реалізації злочинної діяльності; 9. злочинний дохід; 10. засоби легалізації отриманого злочинного доходу. Із урахуванням специфіки поєднання означених компонентів технології злочинної діяльності та особливостей прояву окремих із них запропоновано виділити типи технології здійснення організованої злочинної діяльності в умовах бойових дій та описано загальні їх особливості.

Ключові слова: злочинна діяльність, організовані злочинні угруповання, технологічний підхід, технологія злочинної діяльності, умови бойових дій.

Serafymov O. Technology of criminal activities of organized criminal groups operating in combat conditions

Summary

The article examines the possibilities of researching the criminal activity of organized criminal groups through the prism of using a technological approach. Approaches to understanding the concept of «technology» and peculiarities of its interpretation within the framework of criminalistic science are analyzed. On the basis of domestic research, a list of principles is proposed as the fundamental foundations of the technological component of criminal activity. Scientific positions on the definition of the concept of «criminal activity technology» have been studied. The structure of the technology of criminal activity is proposed, which includes the following elements: 1. a specific sphere of criminal activity; 2. the subject of a criminal offense (money, material values, information, narcotics, weapons, life and health of a person, etc.); 3. a system of interrelated cyclical socially dangerous actions and socially useful actions and methods of their implementation; 4. subjects-direct executors of certain crimes included in the structure of criminal technology; 5. subjects with a special status, position, vested with power or other powers, special admission or access to objects or information; 6. conditions and situation of criminal activity: legislation, protection of objects or routes, presence of access regime, conditions of hostilities; 7. established corrupt relations with representatives of law enforcement agencies and various bodies of state power and local self-government; 8. technical devices and information technologies necessary for the implementation of criminal activities; 9. criminal income; 10. means of legalization of the obtained criminal income. Taking into account the specifics of the combination of the specified components of the technology of criminal activity and the specifics of the manifestation of some of them, it is proposed to distinguish the types of technology for the implementation of organized criminal activity in the conditions of hostilities, and their general features are described.

Key words: criminal activity, organized criminal groups, technological approach, technology of criminal activity, conditions of hostilities.

Список використаних джерел:

1. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
2. Словник української мови: в 11 тт. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 10. С. 106. URL: <http://ukrlit.org/slovnyk/технологія>
3. Завадський Й.С., Осовська Т.В., Юшкевич О.О. Економічний словник. Київ: Кондор, 2006. 356 с.
4. Тіщенко В.В., Барцицька А.А. Становлення технологічного підходу – новаційний напрямок розвитку криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 560-566.
5. Тіщенко В.В., Барцицька А.А. Криміналістичні технології: поняття та напрями використання. *Криміналістика і судова експертиза*. 2014. Вип. 59. С. 27-34.
6. Барцицька А.А. Криміналістичні технології: сутність та місце в системі криміналістичної науки: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2011. 19 с.
7. Гресь Ю.О. Формування технологічного підходу у криміналістичній тактиці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Одеса, 2017. 255 с.
8. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов 2019. 122 с.
9. Пчеліна О. В. Технологічні підходи до побудови криміналістичної методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 30. Т.2. С. 150-153.
10. Падалка А.М. Типові технології організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т.4. С. 96-100.
11. Васильєва Д.О. Злочинні технології грального бізнесу: способи вчинення злочину. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 3. Т.2. С. 102-108
12. Смелік В.Б. Поняття технології злочинної діяльності. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 27. С. 169-174.

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.52>

Воронін М.М.

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін,
Національна академія внутрішніх справ*

ПРАВО ПОЗИЧАЛЬНИКА НА ВІДМОВУ ВІД ДОГОВОРУ ПРО СПОЖИВЧИЙ КРЕДИТ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ 14-ДЕННОГО ПЕРІОДУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ВЕЛИКОБРИТАНІЇ

Актуальність проблеми. Міжнародні експерти у сфері фінансів прогнозують подальше збільшення обсягів споживчого кредитування в наступні 6-8 років. Світовий ринок споживчих кредитів, який в 2022 році оцінювався в 11,8 млрд доларів США, до 2032 року прогнозується на рівні 24,2 млрд доларів США [29]. Ця глобальна тенденція, яка обумовлена, серед іншого, фінансовою глобалізацією, впровадженням інноваційних технологій та розширенням пакету товарів / послуг, спостерігається і в Україні: станом на березень 2024 кредити, надані комерційними банками домогосподарствам та фізичним особам на придбання товарів на послуг, окрім нерухомості, зросли на 13,11% за 12 місяців, сягнувши 222,03 млрд. гривень [26].

Такий контекст, характерною рисою якого є надмірна активізація банків та інших фінансових установ щодо кредитування населення на фоні жорсткої конкуренції між ними, вимагає розвитку відповідної правової бази та подальшої правової регламентації відносин споживчого кредитування в системі цивільно-правових договорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній науці проблематику правового регулювання кредитних договорів на задоволення споживчих потреб вивчали такі науковці, як В.Я. Погребняк (правове регулювання відносин споживчого кредитування в правових системах інших країн), Л.В. Панова (ковенантні умови у кредитному договорі, в т.ч. в англо-саксонській системі права), А.О. Громова (недійсність

кредитного договору та кредитних зобов'язань), А.Ю. Бабаскін (надання до-договірної інформації споживачу) та інші, проте певні елементи договірних відносин та інструменти захисту прав позичальників залишаються поза межами їхньої уваги.

Метою статті є дослідження та порівняння нормативно-правової бази України та Великобританії в частині лише однієї з обов'язкових умов договору про споживчий кредит – права споживача (позичальника) на відмову від такого договору, аналіз застосування вказаної норми на прикладі договорів про споживчий кредит декількох фінансових установ (для України) та заяв, що стосуються відмови від кредитного договору, до Служби фінансового омбудсмена (для Великобританії), формулювання бачення щодо потенційного вдосконалення норми в українському законодавстві з урахуванням англійського правового досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно із Законом України «Про споживче кредитування» інформація про порядок та умови відмови від надання та одержання кредиту є одним з обов'язкових елементів договору про споживчий кредит та має надаватись споживачу до укладення відповідного договору. Законом встановлюється 14-денний період з дня укладення договору про споживчий кредит, протягом якого споживач може реалізувати своє право на відмову від договору без пояснення причин із повідомленням кредитодавця про свій намір у письмовій формі до закінчення вказаного вище строку. У разі якщо грошові кошти були споживачем

чем отримані, він зобов'язаний повернути кредитодавцю ці кошти разом із процентами за період з дня одержання коштів до дня їх повернення за встановленою договором про споживчий кредит ставкою протягом семи календарних днів з дати подання письмового повідомлення про свою відмову від договору про споживчий кредит. Проте у разі, якщо виконання зобов'язань за договором споживчого кредиту забезпечено шляхом укладення нотаріально посвідчених договорів або якщо споживчий кредит надається на придбання робіт (послуг), які були виконані до закінчення строку відмови від договору про споживчий кредит, до такого договору про споживчий кредит не застосовується право на відмову.

Оскільки в ЗУ «Про споживче кредитування» не надане визначення терміну «відмова», звернемося до Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ), на який посилається Закон в частині «інших термінів». Але розділ II «Загальні положення про договір» оперує лише такими поняттями стосовно договору, як «укладення», «зміна» та «розірвання», при цьому жодної згадки про відмову від договору ЦК не містить (словник української мови витлумачує **відмову** як «відповідь про небажання або неможливість виконати прохання, наказ і т.ін.» [20]). В той же час п. 2 ст. 1056 «Відмова від надання або одержання кредиту» ЦКУ передбачає право позичальника відмовитися від одержання кредиту (частково або повністю) до надання кредиту, хоча ця норма не ідентична нормі, закріпленій у ст. 15 «Право споживача про відмову від договору про споживчий кредит»¹.

Аналогічна норма щодо права на відмову від споживчого кредиту є і в англійському законодавстві, а саме в Законі про споживче кредитування 1974 року (Consumer Credit Act 1974, або CCA), який разом із Законом про фінансові послуги та ринки 2000 року (Financial Services and Markets Act 2000, або FSMA 2000) регулює договори про надання

як забезпечених, так і незабезпечених регульованих споживчих кредитів.

Слід зазначити, що право на відмову не застосовується до т.з. «виняткових договорів», або “excluded agreements”²:

– кредитних договорів, сума за якими перевищує 60 260 фунтів стерлінгів (крім договорів про надання кредиту для ремонту житла);

– договорів, якщо кредит надається під заставу земельної ділянки або для купівлі земельної ділянки або як проміжна позика у зв'язку з купівлею земельної ділянки.

Порядок відмови від кредитного договору прописаний в розділі 66А Закону CCA (“Withdrawal from consumer credit agreement”). Позичальник повинен повідомити позикодавця в усній або письмовій формі про свою відмову від споживчого кредиту без пояснення причини до завершення 14-денного періоду, що розпочинається з дати, наступної за «відповідним днем». Далі законодавець дає чітке та однозначне визначення «відповідного дня» (із зазначених нижче застосовується дата, яка є пізнішою)³:

(1) день укладення договору про споживчий кредит;

(2) день першого повідомлення позикодавцем позичальника про кредитний ліміт, виражений грошовою сумою (наприклад, повідомлення позичальника після укладення договору про те, що йому відправлено кредитну картку);

(3) день отримання позичальником примірника підписаного (оформленого, або “executed”) договору про споживчий кредит або повідомлення про його ідентичність непідписаному договору (неоформленому, або “unexecuted”) та про право позичальника на отримання примірника підписаного договору.

Таким чином, позичальнику не потрібно чекати підписаного договору або повного пакету інформації для того, щоб відмовитись від договору. Наприклад, якщо позичальник

¹ Закон України «Про споживче кредитування».

² Ст. 66А(14) Закону CCA.

³ Ст. 66А(3) Закону CCA.

підписує договір та відправляє його поштою позикодавцю, він може відмовитись від договору до отримання примірника підписаного (оформленого) договору. У такий спосіб законодавець усуває розрив між правом позичальника на відмову від потенційного договору, передбаченого розд. 57 Закону ССА, та правом на відмову від договору за розд. 66А.

Для повідомлення (як усного, так і письмового) використовуються контактні дані (номер телефону / факсу, електронна пошта, поштова адреса), вказані в договорі. Повідомлення про відмову вважається наданим: у разі використання електронних засобів зв'язку (факс, електронна пошта та ін.) – в момент передачі, у разі направлення поштою – в момент відправки.

Якщо позичальник приймає рішення відмовитися від кредиту, він зобов'язаний повернути позикодавцю кредит та всі відсотки, нараховані протягом періоду, коли цей кредит був у його розпорядженні (за ставкою, передбаченою договором), і компенсувати лише ті платежі до державних адміністративних органів, які були сплачені позикодавцем та не підлягають поверненню. Позичальник має зробити це «без невинуватої затримки», але не пізніше 30-денного періоду, відлік якого починається з дня, наступного за днем повідомлення про відмову від споживчого кредиту. Якщо кредит не був повернутий у встановлений законодавством строк, у позичальника виникає заборгованість перед позикодавцем, який може вживати заходів для її стягнення, при цьому така ситуація ані анулює відміну кредитного договору, ані означає поновлення договору.

Британське законодавство, на відміну від українського, чітко формулює наслідки відмови від кредитного договору: по-перше, договір вважається як такий, що ніколи не укладався⁴, по-друге, контракт на додаткові послуги вважається як такий, що ніколи не укладався, у випадках, коли кредитний договір передбачає надання додаткових послуг

позикодавцем чи третьою стороною на підставі контракту між третьою стороною та позикодавцем (в цьому випадку позикодавець повинний без затримки повідомити третю сторону про відмову позичальника від договору)⁵.

В роз'ясненнях до Правил споживчого кредиту (Consumer credit regulation: guidance), які були надані Департаментом бізнесу, інновацій та навичок (Department for Business, Innovations & Skills, або BIS) при впровадженні відповідної Директиви ЄС 2010/1010⁶, зазначається наступне:

«11.21. Ст. 66А(7)(а) призначається як обов'язкова для сторін договору, а не в більш загальному сенсі. БКІ⁷ могли би враховувати ст. 66А(7)(а) та трактувати договори, за якими позичальник скористався своїм правом на відмову, як такі, що ніколи не існували, із видаленням договору зі своїх баз даних. Втім, вони могли би також позначати такі договори як такі, що були виконані. Важливим є те, що споживач жодним чином не повинний опинитися в невинуватому положенні через те, що він відмовився від кредитного договору та погасив за ним кредит».

Нами були проаналізовані розміщені на українських веб-сайтах типові договори про надання споживчих кредитів та/або паспорти споживчих кредитів (в частині права споживача на відмову) наступних фінансових установ: АТ «Банк інвестицій та заощаджень», АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО», АТ «Ідея Банк», АТ «Банк «КЛПРИНГОВИЙ ДІМ», АТ «КРИСТАЛБАНК», АТ «ОТП БАНК», АТ «Державний ощадний банк України», АТ «ТАСКОМБАНК», АТ «УКРСИББАНК».

Встановлено, що частина договорів про споживчий кредит не містить положення щодо право споживача на відмову від кредиту.

Договір про споживчий кредит АТ «Банк інвестицій та заощаджень» [3] передбачає забезпечення у формі застави автомобіля та/

⁵ Ст. 66А(7)(b) Закону ССА.

⁶ Саме через необхідність впровадження цієї директиви до Закону ССА було додано розд. 66А.

⁷ Бюро кредитних історій, або Credit Rating Agencies.

⁴ Ст. 66А(7)(а) Закону ССА.

або поруки. Хоча ст. 13 Закону України «Про заставу» не вимагає нотаріального посвідчення договору застави (який має похідний характер згідно зі ст. 3 вищезгаданого Закону), якщо предметом застави є автомобіль, а також законодавством не вимагається обов'язкове нотаріальне посвідчення договору поруки (ст. 547 ЦКУ лише встановлює, що правочини щодо виконання зобов'язання вчиняються в письмовій формі), в договорі зафіксована обов'язковість послуг нотаріуса серед інших супровідних послуг третіх осіб для отримання кредиту. Отже, право на відмову до даного договору не застосовується, оскільки виконання зобов'язань за ним забезпечено шляхом укладення нотаріально посвідчених договорів (п.1 ч. 6 ст. 15 ЗУ «Про споживче кредитування»).

АТ «КРИСТАЛ-БАНК» [9] прямо посилається на виключення зі ст. вищезгаданого Закону (на ч. 6) та зазначає, що «Позичальник не може відмовитися від одержання Кредиту», що є повністю правомірним, оскільки споживчий кредит за цим договором надається під заставу нерухомого майна.

АТ «Державний ощадний банк України» [2] в договорі про споживчий кредит (для придбання транспортного засобу) передбачає два варіанти (залежно від умов договору): перший – без нотаріального посвідчення договору застави рухомого майна та, відповідно, з правом Позичальника на відмову від договору про надання споживчого кредиту і другий – з нотаріальним посвідченням договору застави рухомого майна та без права на відмову від кредитного договору.

Інші банки в своїх договорах про надання споживчого кредиту (АТ «Ідея Банк» [13], АТ «БАНК «КЛІРИНГОВИЙ ДІМ» [7], АТ «ОТП БАНК» [8], АТ «Державний ощадний банк України» – договір про споживчий кредит (для придбання енергозберігаючого обладнання та матеріалів) [1], АТ «ТАСКОМ-БАНК» [21]), повністю або майже повністю дублюють пункти ст. 15 «Право споживача на відмову від договору про споживчий кредит» ЗУ «Про споживче кредитування», що сто-

суються реалізації споживачем свого права протягом 14 календарних днів, необхідності повідомлення кредитодавця в письмовій формі та повернення грошових коштів (у разі їх отримання) разом із процентами, не уточнюючи при цьому, кому має бути адресоване повідомлення про відмову, коли воно вважається наданим, як воно може подаватись, яка форма відмови (крім договору АТ «Державний ощадний банк України», в якому є посилання на форму заяви, встановлену банком, хоча на сайті таку заяву не було знайдено). Також немає жодної згадки про те, що відмова є підставою для припинення договорів щодо додаткових та/або супутніх послуг, визначених як обов'язкові для отримання кредиту, та повернення споживачу коштів за такі послуги, якщо вони не були фактично надані до дня відмови, не пізніше як протягом 14 календарних днів з дня подання письмового повідомлення про відмову від договору про споживчий кредит. Можливо, саме це мають на увазі деякі банки (АТ «Державний ощадний банк України», АТ «ТАСКОМБАНК»), зазначаючи, що споживач повинний усвідомлювати наслідки реалізації свого права на відмову, хоча, на наш погляд, термін «наслідки» з негативною конотацією по суті перекручує пункт стосовно припинення додаткових та супутніх послуг, який має позитивний сенс для споживача.

Нами не було знайдено жодних даних щодо реалізації права споживачів на відмову на практиці, тому ми припускаємо, що, скоріше за все, правова норма, яка стосується права споживача на відмову від договору про отримання споживчого кредиту, залишається нормою на папері в Україні та не має практичного застосування з боку споживача.

У Великобританії, на відміну від України, практика застосування норми, що стосується права на відмову, є досить поширеною, про що свідчить і база рішень фінансового омбудсмена Великобританії⁸, до якого звертаються споживачі, чії скарги щодо наданих фінансо-

⁸ Служба фінансового омбудсмена (Financial Ombudsman Service) – це незалежна державна структура, яка врегульовує суперечки між споживачами та компаніями, що надають фінансові послуги.

вих послуг не задовольнила відповідна фінансова установа.

Проаналізувавши скарги, що стосувались реалізації права споживачів на відмову від договору споживчого кредиту, передбаченого ст. 66А Закону ССА, нами встановлено, що такі звернення пов'язані з:

– трактуванням кредитного договору як такого, що ніколи не укладався, та вимогами позичальників про видалення інформації про такий кредит з кредитної історії у зв'язку з потенційним впливом на кредитний рейтинг позичальника (внаслідок того, що такий кредит буде розглядатись як «кредит до зарплати», або “payday loan”) [30][31][33][35];

– поверненням грошових коштів у 30-денний термін після дати повідомлення про відмову [32];

– термінологією та підміною понять (право на відмову від кредитного договору за розд. 66А Закону ССА та право на скасування кредитного договору (який є дистанційним договором) за розд. 11.1R Довідника споживчого кредитування, виданого фінансовим регулятором FCA) [34].

В своїх рішеннях фінансовий омбудсмен обґрунтовує несуперечність передачі інформації про анульований позичальником кредит до бюро кредитних історій, посилаючись на розд. 66А Закону ССА, який нічого не говорить про те, як кредитний договір, від якого споживач відмовився, має трактуватись з точки зору кредитної історії споживача, та п. 11.21 роз'яснень BIS до Правил споживчого кредиту, які допускають можливість видалення даних про кредитний договір із бази даних БКІ.

То які ж обставини впливають на рішення, якщо норма не є однозначною? При прийнятті рішення фінансовим омбудсменом може враховуватися, через скільки днів після отримання кредиту позичальник повідомив позикодавця про свою відмову та через скільки днів після повідомлення повернув грошові кошти.

«Пані Б. взяла кредит та відмовилась від нього через 10 днів. Далі в неї пішло ще

вісім днів на те, щоб повернути цей кредит. Тобто в сумі пані Б. мала заборгованість перед компанією MoneyBoat 18 днів з 24-денного періоду в липні 2023. За цих обставин це не був випадок отримання пані Б. кредиту з наступною відмовою через зникнення потреби в кредиті. В цьому випадку мені здається, що, мабуть, пані Б. вже витратила наданий їй кредит, а потім окремо одержала грошові кошти (можливо, їй заплатили чи вона позичила кошти в когось іншого) для того, щоб достроково погасити борг. Я не вважаю несправедливим, якщо MoneyBoat відобразить це у звіті, який подається до бюро кредитних історій» [34, с. 3].

Окрім того, важливим аспектом, що може вплинути на рішення омбудсмена, може стати аргументація позичальника та чи зможе останній довести, що інформація про анульований кредит в кредитній історії матиме несприятливі для нього наслідки. У справі DRN-2337054 позичальник (пан Y) не погоджується зі статусом двох кредитів, від яких він відмовився, в його кредитній історії – «закритий та погашений» (“closed and settled”), вимагаючи їх видалення, тому що «ці кредити до зарплати в моїй кредитній історії перешкоджають мені отримати іпотечний кредит строком на шість років» [30, с. 2]. На думку омбудсмена, по-перше, іпотечний кредит є майбутньою подією, яка може не відбутися; по-друге, позичальник не продемонстрував, що йому було відмовлено в наданні іпотеки через наявність в його кредитній історії подібних кредитів; по-третє, кредити позичальника не віднесені до категорії «авансування до доходу» (“advance against income”) чи «незабезпечена позика» (“unsecured loan”), як зазвичай позначаються кредити до зарплати в кредитній історії. Тому, з точки зору омбудсмена, звітування про кредити, стосовно яких пан Y скористався своїм правом на відмову, не має для нього жодних наслідків.

В українському законодавстві питання видалення інформації з кредитної історії позичальника регулюється ст. 10 «Порядок зберігання

та вилучення інформації, що складає кредитну історію» Закону України «Про організацію формування та обігу кредитних історій». Для цілей цієї статті інтерес представляє законодавча норма щодо вилучення відомостей про грошове зобов'язання суб'єкта кредитної історії у разі відсутності кредитного правочину⁹, договору або визнання їх недійсними.

Хоча Закон не містить жодної згадки про ситуацію відмови від кредитного договору з точки зору кредитної історії споживача, можна припустити, що в разі відмови позичальника від договору про надання споживчого кредиту до надання йому грошових коштів інформація або не передається фінансовою установою до БКІ (пунктом 2 частини 2 статті 9 Закону встановлено строк для подачі інформації стосовно споживчих кредитів – не пізніше двох робочих днів з дня укладення кредитного правочину), або має, на нашу думку, бути вилучена БКІ.

Висновки. Отож, ми дійшли висновку, що норма стосовно права позичальника на відмову від договору про споживчий кредит, яка міститься в основних актах зі споживчого кредитування в Україні (ЗУ «Про споживче кредитування») та Великобританії (Закон ССА) та має на меті підвищення рівня захисту позичальника у правовідносинах з позикодавцем, скоріше за все, не використовується позикодавцями в Україні на відміну від Великобританії, хоча і передбачається фінансовими установами в договорах про надання споживчого кредиту у сфері дії ЗУ «Про споживче кредитування».

Вважаємо, що така практика обумовлена наступним. По-перше, кредитні договори нічого не кажуть про автоматичне припинення договорів щодо додаткових та/або супутніх послуг та повернення коштів, сплачених за такими договорами, згадуючи проте про невизначені «наслідки» відмови. По-друге, семиденний термін, встановлений Законом для повернення грошових коштів є,

⁹ Кредитний правочин визначається у вищезгаданому Законі як «правочин, за яким виникає, змінюється або припиняється зобов'язання фізичної або юридичної особи щодо сплати грошових коштів Користувачу протягом певного часу в майбутньому».

на нашу думку, недостатнім (Директивою ЄС 2008/48/ЄС, що стосується кредитних договорів, на норми якої орієнтувалась Україна, приймаючи Закон «Про споживче кредитування» в 2016, як і Законом ССА, для цих цілей передбачено 30 календарних днів, що більше відповідає інтересам споживача [35]). По-третє, сама нормативна база є досить нечіткою, в т.ч. в частині визначення поняття «відмова». Навіть на сайті Омбудсмена України в розділі «Як споживачі фінансових послуг можуть захистити свої права в умовах воєнного стану?» сказано, що «право на відмову має бути встановлено договором або законом у повному обсязі чи частково, договір є відповідно розірваним або зміненим», але в законодавчих актах немає згадки про «часткову відмову», так само, як договір, від якого споживач відмовився, та розірваний договір не є тотожними поняттями, наприклад, з точки зору правових наслідків. Важливо зазначити, що в своєму рішенні від 26.03.2020 (С-66/19) Суд справедливості ЄС, розглядаючи справу, пов'язану з правом позичальника на відмову від споживчого кредиту / періодом, протягом якого це право може бути використане / вимогами щодо інформації, яка має бути включена в кредитний договір, наголошує на тому, що інформація в кредитному договорі має надаватись «ясно та лаконічно» (“in a clear and concise manner”) [37].

З огляду на вищевикладене та враховуючи досвід Великобританії та Європейського Союзу, ми бачимо перспективу вдосконалення норми стосовно права позичальника на відмову від кредитного договору в наступному:

1. Визначити термін «відмова від кредитного договору» в нормативно-правовій базі про споживче кредитування та як саме відмова має трактуватись з точки зору БКІ та як вона може відображатись в кредитній історії позичальника (Закон України «Про організацію формування та обігу кредитних історій»).

2. Збільшити період, який надається позичальнику для повернення коштів після подання повідомлення про відмову (як мінімум до 14

днів, особливо враховуючи 14-денний термін для повернення позичальнику коштів за допоміжними / супутніми договорами).

3. Передбачити обов'язкове зазначення суми відсотків, яка підлягає сплаті позичальником за 1 день, в пункті про відмову.

4. Передбачити обов'язкове зазначення пункті про відмову контактних даних для направлення повідомлення про відмову (елек-

тронної / поштової адреси / особиста подача до фінансової установи).

5. Дати чітке визначення дня, в який повідомлення вважається наданим, та дня, в який грошові кошти вважаються повернутими.

6. Передбачити обов'язкове зазначення пункті про відмову інформації щодо автоматичного скасування допоміжних та/або супутніх договорів.

Анотація

Метою статті є дослідження та порівняння нормативно-правової бази України та Великої Британії в частині лише однієї з обов'язкових умов договору про споживчий кредит – права споживача (позичальника) на відмову від такого договору, аналіз застосування вказаної норми на прикладі договорів про споживчий кредит декількох фінансових установ (для України) та заяв, що стосуються відмови від кредитного договору, до Служби фінансового омбудсмена (для Великої Британії), формулювання бачення щодо потенційного вдосконалення норми в українському законодавстві з урахуванням англійського правового досвіду. У статті розглянуто таку норму законодавства у сфері споживчого кредитування, як право позичальника на відмову від договору про надання споживчого кредиту протягом 14 календарних днів, яка діє в українському законодавстві без жодних змін з 10.06.2017 (дата набуття чинності Законом України «Про споживче кредитування»), та аналогічна норма в англійському законодавстві, яка з'явилася в Законі про споживче кредитування 1974 року (Consumer Credit Act 1974) 01.02.2011 в результаті впровадження Директиви Європейського Союзу 2010/1010. Метою статті є порівняльний аналіз вищевказаної норми в законодавствах двох країн та дослідження реалізації цієї правової норми суб'єктами права. Методологічну основу цього дослідження склали загальнонаукові методи, як-от аналіз, аналогія та узагальнення, та спеціально-юридичні методи, як-от формально-юридичний та порівняльно-правовий. Наукова новизна дослідження полягає в удосконаленні інструментів захисту прав споживача в частині споживчого кредитування. Практична новизна дослідження полягає у пропозиції змін до діючого законодавства у сфері споживчого кредитування з метою спрощення реалізації цієї правової норми споживачем як суб'єктом права, враховуючи практику Великої Британії. Зроблено висновок, що на відміну від Великої Британії, де практика реалізації споживачем правової норми щодо відмови від кредитного договору є досить поширеною, в Україні ця правова норма, хоча і міститься у відповідних договорах кредитних установ, не застосовується споживачами на практиці.

Ключові слова: договір споживчого кредитування, Закон України «Про споживче кредитування», право споживача на відмову від кредитного договору, Закон про споживче кредитування 1974 року (Великобританія), виняткові договори, бюро кредитних історій (БКІ), письмове повідомлення про відмову від договору про споживчий кредит, Правила споживчого кредитування 2010 (Директива ЄС), кредитна історія споживача, база рішень фінансового омбудсмена.

Voronin M.M. The consumer's right for withdrawal from consumer credit agreement: peculiarities of exercising a 14-day period under the Ukraine and UK law

Summary

The purpose of the article is to research and compare the regulatory legal framework of Ukraine and Great Britain in the part of only one of the mandatory conditions of a consumer credit agreement –

the right of the consumer (borrower) to refuse such an agreement, an analysis of the application of the specified norm on the example of consumer credit agreements of several financial institutions (for Ukraine) and statements related to the refusal of the credit agreement to the Financial Ombudsman Service (for Great Britain), formulating a vision regarding the potential improvement of the norm in Ukrainian legislation taking into account English legal experience. The article is a study of such legal norm in the sphere of the consumer lending as the consumer's right for withdrawal from consumer credit agreement within 14 calendar days, which has been in effect and unamended in the Ukrainian legislation since 10.06.2017 (the date when the Ukraine's Law "On Consumer Lending" came into force), and a similar norm in the British legislation, which appeared in the Consumer Credit Act 1974 on 01.02.2011 as a result of implementing the EU Directive 2010/1010. The purpose of the article is a comparative analysis of the above norm in the legal systems of two countries and research of how legal persons exercise this legal norm. The research methodology consists of general scientific methods, such as analysis, analogy and generalization, and special legal methods, such as formal legal method and comparative legal method. Scientific novelty of the research is in improving consumer protection mechanisms related to the consumer lending. Practical novelty of the research is in proposals to revise the valid consumer credit law so that to make this norm more exercisable for consumer as a legal person with considering UK's practices. The author concludes that unlike the United Kingdom where the legal norm of withdrawal from the consumer credit agreement is exercised by customer on quite frequent basis, in Ukraine, despite financial institutions include this norm in their consumer credit agreements, it is not exercised by the customers in practice.

Key words: consumer credit agreement, Ukraine's Law "On Consumer Credits", consumer's right to withdraw from credit agreement, Consumer Credit Act 1974 (UK), credit reference agencies (CRAs), written notice of withdrawal from consumer credit agreement, The Consumer Credit (EU Directive) Regulations 2010, consumer's credit file, database of decisions of financial ombudsman.

Список використаних джерел:

1. Договір про споживчий кредит (для придбання енергозберігаючого обладнання та матеріалів) АТ «Державний ощадний банк України». URL: https://www.oschadbank.ua/uploads/2/12307-dogovir_pro_spozivcij_kredit_avtokredit.pdf
2. Договір про споживчий кредит (для придбання транспортного засобу) АТ «Державний ощадний банк України». URL: https://www.oschadbank.ua/uploads/0/3048-8_dogovir_pro_spozivcij_kredit_energo.pdf
3. Договір про споживчий кредит АТ «Банк інвестицій та заощаджень». URL: <https://www.bisbank.com.ua/wp-content/uploads/2021/07/doh-spozhyv-kred-pid-zast-avto-z-14.07.2021-ost-zatv-sait.pdf>
4. Бабаскін А.Ю. Проблеми правового регулювання надання до-договірної інформації споживачу за Законом України «Про споживче кредитування». *Правова держава*. № 27. 2017. С. 78-85.
5. Бабаскін А.Ю. Шляхи вдосконалення правового регулювання дострокового повернення споживчого кредиту за законодавством України. *Підприємництво, господарство и право*. № 9, 2017. С. 5-9.
6. Громова А.О. Недійсність кредитних зобов'язань за цивільним законодавством України. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*. Хмельницький, 2021.
7. Заява-договір про надання споживчого кредиту АТ «Банк «КЛІРИНГОВИЙ ДІМ». URL: https://clhs.com.ua/storage/app/media/docs/about/taryfy_ta_dokum%D0%B5nty/2_pryvatnym_kliientam/kredyty/Zaiava-Dohovir_na_spozhyvchy_kredyt_032023.pdf

8. Кредитний договір (кредит на загальні споживчі цілі) АТ «ОТП БАНК». URL: <https://www.otpbank.com.ua/pdf/privateclients/documents/loans/loan-agreement/kd-divan-loan.pdf>
9. Кредитний договір (під заставу нерухомого майна) АТ «КРИСТАЛБАНК». URL: https://crystalbank.com.ua/upload/file/kreditnyy-dogovir_pid-zastavu.pdf
10. Науковий висновок, підготовлений членом Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, доктором юридичних наук, професором Васильєвої Валентини Антонівни у співваторстві з аспірантом Гришко Ульяною. URL: <https://law.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2021/04/%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%99-%D0%92%D0%98%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%9A2.pdf>
11. Панова Л.В. Ковенантні умови в кредитних договорах як правовий інструмент стабільності економічного розвитку. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* 2021. № 6. С. 28-36.
12. Паспорт споживчого кредиту «Кредит готівкою Промо (50-75) для ЗКП. Інформація, яка надається споживачу до укладання договору про споживчий кредит. АТ «БАНК КРЕДИТ ДНІПРО». URL: https://creditdnpr.com.ua/sites/default/files/pasport_spozhyvchogo_kredytu_dlya_kliyentiv_zkp.pdf
13. Паспорт споживчого кредиту до Договору кредиту АТ «Ідея Банк». URL: https://ideabank.ua/sites/default/files/2023-07/Kredutnyy_dogovir_Mobilnyy_bez_SK.PDF
14. Повідомлення (до уваги фізичних осіб, що мають намір укласти договір про надання споживчого кредиту для задоволення особистих потреб, не пов'язаних із підприємницькою, незалежною професійною діяльністю) АТ «УКРСИББАНК». URL: https://ukrsibbank.com/wp-content/uploads/legal_documents/Povidomlennya_dlya_f_o_dohovir_nadannya_spozhyvchoho_kredytu.pdf
15. Погребняк В.Я. Місце договору споживчого кредитування у системі цивільно-правових відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 35. Частина I. Том 2. С. 15-18.
16. Пономаренко О. Перспективи застосування зарубіжного досвіду у сфері правового регулювання споживчого кредитування в Україні. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*, 2016, nr. 1/1(17). С. 46-51. URL: https://ibn.idsi.md/ro/vizualizare_articol/43661
17. Про заставу: Закон України від 02.10.1992. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-12#Text>
18. Про організацію формування та обігу кредитних історій: Закон України від 23.06.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-15#Text>
19. Про споживче кредитування: Закон України від 15.11.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
20. Словник української мови: 11 тт./ АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970 – 1980. Т. 1. С. 608
21. Типова форма заяви-договору про надання споживчого кредиту на власні потреби / рефінансування кредитної заборгованості в інших фінансових установах (кредит «Зручна готівка максимум») АТ «ТАСКОМБАНК». https://tascombank.ua/files/Typova_forma_Zaiavy_-_dogovoru_pro_nadannia_spozhyvchogo_kredytu_na_vlasni_p....pdf
22. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
23. Як споживачі фінансових послуг можуть захистити свої права в умовах воєнного стану? URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/yak-spozhyvachi-finansovih-poslug-mozhut-zahistiti-svoyi-prava-v-umovah-voyennogo-stanu

24. Credit Agreement Law. URL: <https://www.studysmarter.co.uk/explanations/law/uk-legal-system/credit-agreement-law/>
25. Consumer Credit Act 1974. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1974/39/contents>
26. Consumer credit by country: the latest data. URL: (https://www.theglobaleconomy.com/rankings/consumer_credit/)
27. Consumer Credit (EU Directive) Regulations 2010 [SI 2010 No.1010]. URL: <https://service.betterregulation.com/document/227325>
28. Consumer Credit Regulation. Guidance on the regulations implementing the Consumer Credit Directive updated for EU Commission Directive 2011/90/EU (effective 1 January 2013): Department for Business, Innovation & Skills. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a78f27a40f0b6324769b695/12-1264-consumer-credit-directive-guidance.pdf>
29. Consumer Credit Market Research, 2032. URL: <https://www.alliedmarketresearch.com/consumer-credit-market-A68827#:~:text=The%20global%20consumer%20credit%20market,%2C%20family%2C%20or%20household%20purposes>
30. Decision Reference DRN-2337054: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-2337054.pdf>
31. Decision Reference DRN-3462096: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-3462096.pdf>
32. Decision Reference DRN-3901810: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-3901810.pdf>
33. Decision Reference DRN-4275172: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-4275172.pdf>
34. Decision Reference DRN-4311694: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-4311694.pdf>
35. Decision Reference DRN-4389539: Financial Ombudsman Service. URL: <https://www.financial-ombudsman.org.uk/decision/DRN-4389539.pdf>
36. Directive 2008/48/EC of the European Parliament and the Council of 23 April 2008 on credit agreements for consumers and repealing Council Directive 87/102/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02008L0048-20231230>
37. Judgement of the Court (Sixth Chamber) 26 March 2020 In Case C-66/19. URL: <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?jsessionid=ECCF00EF70570303AA1A3947FB0941F1?text=&docid=224723&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&id=8653735>

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.53>

Сериков О.А.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0001-8548-765X

МІСЦЕ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ОБІГОМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ НЕВІЙСЬКОВОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Постановка проблеми. Адміністративні правовідносини у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення характеризуються наявністю певного кола суб'єктів публічного адміністрування, залучених до вищевказаного напрямку державної політики. Проте, ефективність діяльності у сфері обігу зброї безпосередньо залежить не від кількості суб'єктів публічного адміністрування, залучених до цього процесу, а від рівня їх систематизованості та упорядкованості правовідносин, учасниками яких ці суб'єкти виступають.

Розпорошеність та організаційна несистематизованість суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення підтверджується й провідними фахівцями у галузі адміністративного права. Зокрема, Є.А. Кобрусєва переконана, що діяльність із реалізації дозвільної системи здійснюється великою кількістю суб'єктів, які є відмінними між собою за організаційною структурою, державно-владними повноваженнями та відповідним правовим статусом [1, с. 114].

Отже, необхідність якнайшвидшого упорядкування системи суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення та визначення місця в їх числі територіальних органів Національної поліції є актуальним напрямом науки адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-правовому аналізу системи суб'єктів забезпечення контролю за обігом зброї присвячені наукові праці В.В. Горбо-

носа, Н. В. Дараганової, Є.А. Кобрусєвої, А. В. Коструби, В.Е. Нечаєва, С. Соляр, Т.А. Шумейко. Водночас, подальшого наукового осмислення потребують проблеми визначення місця та ролі Національної поліції серед суб'єктів забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз чинного адміністративного законодавства у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, першорядними завданнями якого має стати визначення: а) системи суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення; б) місця територіальних органів Національної поліції України в системі суб'єктів забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення; в) критеріїв систематизації суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, які входять до структури Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Суб'єкти є одним з найголовніших елементів адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні, що є цілком закономірним, адже суб'єкт (у загально-правовому значенні) – це: 1) «даність, яка виникає в силу закону та відповідно до закону» [2, с. 109]; 2) «особа яка є носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків як результат індивідуалізованої вольової активності в забезпеченні

реалізації власного інтересу в суспільних відносинах» [2, с. 111]. Причому, на думку Н. В. Дараганової, суб'єктом адміністративного права є «одна зі сторін публічної управлінської діяльності, учасник управлінських відносин, наділений законодавством правами, обов'язками, повноваженнями, компетенцією, відповідальністю, здатністю вступати в адміністративно-правові відносини» [3, с. 207].

Правове визначення системи суб'єктів обігу цивільної вогнепальної зброї знайшло відображення у Положенні про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ, затвердженому наказом МВС України від 10.01.2022 № 2, відповідно до пункту 6 якого суб'єктами ЄРЗ виступають: 1) Міністерство внутрішніх справ України; 2) Національна поліція України; 3) Головний сервісний центр МВС; 4) Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри); 5) Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України; 6) державне підприємство, яке належить до сфери управління МВС; 7) особи, яким в установленому порядку надано право доступу до ЄРЗ для реалізації визначених законодавством повноважень, пов'язаних з обігом предметів та поводженням з вибуховими матеріалами [4]. Коментованим Положенням також визначено функції та повноваження вищевказаних суб'єктів контролю за обігом вогнепальної цивільної зброї.

Але, в той же час, на теоретичному рівні наявність триваючої дискусії щодо визначення переліку суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення підкреслює неоднозначність досліджуваної проблеми.

Наприклад, за обґрунтованим твердженням Т.А. Шумейко, сучасна система суб'єктів адміністративно-правового механізму фор-

мування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї та їх правовий статус залишаються недослідженими навіть на рівні окремої статті [5, с. 168]. При цьому, спираючись на попередні висновки науковців про те, що до контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення залучені суб'єкти публічного адміністрування, дослідницький інтерес викликає з'ясування питання про сутність публічного адміністрування як ключової категорії адміністративного права.

При цьому, на думку деяких науковців, поняття системи права не варто ототожнювати з поняттям системи законодавства. Остання являє собою сукупність законів та підзаконних нормативних актів, які є формою вираження юридичних норм. У юридичній енциклопедичній літературі систематизація визначається як упорядкування законодавства, приведення його до внутрішньо узгодженої системи [6, с. 489].

На переконання авторського колективу монографії «Систематизація законодавства України», основним завданням систематизації законодавства є його упорядкування, структурне оновлення, визначення пріоритетних напрямів розвитку, вдосконалення процесу підготовки та прийняття законів, механізму їхнього виконання. Важливим напрямом систематизації є виявлення та відміна актів, що суперечать Конституції та конституційним законам [7, с. 2].

С. Соляр цілком обґрунтовано зазначає, що систематизація являє собою процес упорядкування правових актів (як законодавчого, так і підзаконного характеру), предметом регулювання яких є суспільні відносини у сфері об'єднання громадян у внутрішньо погоджену систему з метою усунення протиріч, створення більш ефективного правового регулювання [8, с. 38].

В Законі України «Про Національну поліцію» низка статей безпосередньо присвячена врегулюванню системи цього центрального органу виконавчої влади [9]. Так, відповідно до статті 1 коментованого Закону, Національна поліція є центральним органом

виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку.

Тож, спираючись на норми Закону України «Про Національну поліцію», можемо дійти висновку, що в структурі територіальних органів Національної поліції функціонують декілька підрозділів, які виконують функції щодо контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення а саме: а) підрозділи контролю за обігом зброї; б) підрозділи превентивної діяльності; в) патрульна поліція; г) підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування.

Разом з тим, визначення місця територіальних органів Національної поліції в системі суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, стає можливим за допомогою характеристики тих із них, які, хоча і не входять до структури Національної поліції, але ж взаємодіють із територіальними органами Національної поліції у вказаній сфері публічного управління.

У цьому контексті, структурування зазначеної групи суб'єктів варто здійснювати шляхом їх поділу на: а) вищі органи державної влади; б) центральні органи виконавчої влади та їх структурні підрозділи; в) місцеві органи виконавчої влади.

Характеризуючи законотворчу діяльність українського Парламенту, слід звернути увагу на низку законопроектів у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, які перебувають на розгляді у Верховній Раді України. Не занурюючись у історичні витоки законотворчої діяльності національного Парламенту у сфері обігу зброї, слід зазначити, що на теперішній час у Верховній Раді зареєстровано два законопроекти, а саме: Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю (реєстр. № 5708 від 25.06.2021) [10], та Проект Закону про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю (реєстр. № 5708-1 від 13.07.2021) [11].

Аналіз вищевказаних проектів дозволяє відзначити їх прогресивний характер з декількох причин, а саме:

По-перше, слід звернути увагу на фактичну відсутність на теперішній час спеціального законодавчого акту, спрямованого на врегулювання суспільних відносин, в тому числі, й спрямованих на визначення механізму контрольно-наглядової діяльності, у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення. Одним із важливих аргументів щодо потреби в прийнятті Закону про цивільну вогнепальну зброю є імперативна норма Конституції України, а саме ч. 1 ст. 92, де визначено перелік сфер, регулювання яких здійснюється винятково законами України, з-поміж яких – правовий режим власності (п. 7). Вогнепальна зброя є об'єктом власності, на який поширюється особливий режим регулювання, який може бути здійснений винятково законом України [12].

По-друге, позитивною новелою коментованих законопроектів є застосування нових підходів до класифікації зброї (в тому числі й вогнепальної), які визначають її ідентифікацію не за цільовим призначенням (мисливська, спортивна, бойова), а за технічними властивостями (автоматична, довгоствольна, короткоствольна, гладкоствольна, нарізна тощо).

По-третє, важливе практичне значення має визначення у коментованих законопроектах дефінітивних конструкцій, які до теперішнього часу були взагалі відсутні серед об'єктів правового регулювання. Насамперед, йдеться про визначення таких понять, як: автоматична вогнепальна зброя, бойові припаси, вогнепальна зброя, гладкоствольна вогнепальна зброя, гладкоствольна короткоствольна вогнепальна зброя (травматична), довгоствольна (довга) вогнепальна зброя, Єдиний державний реєстр вогнепальної зброї, і т.д.

По-четверте, в частині посилення контролю за обігом зброї, заслуговують на схвальну оцінку пропозиції суб'єкта законодавчої ініціативи, спрямовані на закріплення за кожною одиницею зброї технічного паспорта (за ана-

логією з транспортними засобами), а також видачею посвідчення на право користування зброєю, дія якого матиме строковий характер.

Спираючись на норми чинного законодавства у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення, вважаємо за доцільне охарактеризувати повноваження суб'єктів цієї діяльності. Характеризуючи повноваження Президента України у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення, варто наголосити на виключному праві гаранта Конституції, закріпленому в пункті 25 частини 1 статті 106 Основного Закону, щодо нагородження державними нагородами, встановлення президентських відзнак та нагородження ними.

У цьому контексті варто зосередити увагу на положеннях Указу Президента України від 29.04.1995 № 341/95 «Про заснування відзнаки Президента України «Іменна вогнепальна зброя»», відповідно до якого відзнака Президента України «Іменна вогнепальна зброя» заснована для нагородження за особисті заслуги в забезпеченні обороноздатності України, недоторканності її державного кордону, підтримці високої бойової готовності військ, зміцненні національної безпеки, боротьбі зі злочинністю, захисті конституційних прав і свобод громадян, за бездоганну багаторічну службу, зразкове виконання військового та службового обов'язку, виявлені при цьому честь і доблесть [13].

Загальний аналіз безпекових повноважень Президента України дозволяє виокремити їх характерну особливість, яка полягає в тому, що реалізація цих повноважень створює передумови для прийняття управлінських рішень суб'єктами публічного адміністрування у сфері обігу усіх видів зброї, в тому числі й вогнепальної зброї невійськового призначення.

Одним із ключових суб'єктів у сфері організації здійснення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення виступає Кабінет Міністрів України, який, відповідно до Конституції, наділений низкою повноважень у сфері забезпечення публічного

порядку та безпеки, а саме: 1) забезпечує правопорядок і належний рівень безпеки людини в державі, з огляду на можливість: а) забезпечувати здійснення внутрішньої та зовнішньої політики (п. 1 ч. 1 ст. 116); вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина (п. 2 ч. 1 ст. 116); здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю (п. 7 ч. 1 ст. 116) [14].

Аналіз вищевказаних конституційних положень дозволяє дійти висновку, що у сфері організації та здійснення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, Кабінет Міністрів України виконує подвійну функцію: з одного боку, діяльність Уряду спрямована на реалізацію державної політики у сфері контролю за обігом цивільної вогнепальної зброї, а з іншого – з метою реалізації окресленого вектору публічного управління, Кабінет Міністрів України на рівні центральних органів виконавчої влади розробляє та забезпечує впровадження сукупності організаційно-правових заходів у вказаній сфері суспільних відносин.

На рівні центральних органів виконавчої влади, до системи зовнішньоорганізаційних суб'єктів, діяльність яких пов'язана із здійсненням контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, відноситься Міністерство внутрішніх справ та його структурні підрозділи.

Так, відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 878, МВС України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах: 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а також надання поліцейських послуг; 2) захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській)

економічній зоні; 3) цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності; 4) міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів [15].

Реалізація Міністерством внутрішніх справ державної політики у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення здійснюється також через органи публічного адміністрування, які входять до сфери управління МВС України.

Так, відповідно до Положення про Експертну службу, затвердженого наказом МВС України від 03 листопада 2015 року № 1343 [16], Експертна служба МВС України є системою державних спеціалізованих установ, які належать до сфери управління МВС.

Завданнями Експертної служби МВС є:

1) забезпечення органів досудового розслідування, судових органів, інших державних органів, а також юридичних і фізичних осіб незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою;

2) проведення оцінки відповідності (випробування, сертифікації, інспектування) продукції, процесів і послуг; оцінки майна, майнових прав та здійснення професійної оціночної діяльності; огляду та експертного дослідження транспортних засобів і реєстраційних документів, що їх супроводжують; відстрілювання вогнепальної зброї та огляду її технічного стану та інших робіт у межах компетенції;

3) ведення криміналістичного обліку, організація належного використання інформаційних фондів;

4) організація та забезпечення відповідно до законодавства науково-дослідної діяльності, упровадження її результатів.

У контексті характеристики компетенції Експертної служби, уявляється безпідставною позиція В.В. Горбоноса, який вважає останню лише як учасника адміністративних правовідносин переважно в частині вирішення її функціонально-організаційних питань, що закріплені в низці законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, а їх реалізація забезпечується державою задля виконання загальної мети її діяльності – здійснення досудового розслідування й встановлення істини в судових справах [17, с. 118].

Спираючись на положення наказу МВС України № 1343/2015, варто констатувати, що Експертна служба МВС безпосередньо задіяна в реалізації державної політики у сфері обігу зброї. Так, відповідно до Положення, затвердженого вищевказаним наказом, Експертна служба МВС: проводить сертифікаційні та інші види випробувань, а також оцінку відповідності продукції, процесів та послуг (п.п. 11 п. 4); розробляє та вносить у встановленому порядку пропозиції з удосконалення законодавства й нормативно-правової бази (п.п. 12 п. 4). Додатково зауважимо, що, згідно з п. 1 розділу І Переліку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 2007 року № 795, підрозділи Експертної служби на платній основі надають адміністративні послуги у формі «сертифікації зброї, конструктивно схожих із нею виробів, набоїв, виробів піротехнічних побутового призначення та феєрверків з видачею сертифікатів».

Проте, лідируючими суб'єктами у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення в системі Міністерства внутрішніх справ виступають територіальні органи Національної поліції. Висловлена гіпотеза, передовсім, заснована на висновках науковців [18, с. 73-74], а також аналізі нормативно-правових актів у сфері обігу зброї, за результатами якого можна твердити, що територіальні органи НПУ, відповідно до Положення про дозвільну систему, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576, здійснюють:

- видачу дозволів на придбання і перевезення вогнепальної зброї, боєприпасів, інших предметів, на які поширюється дозвільна система;

- видачу дозволів на зберігання і носіння: а) нагородної зброї; б) мисливської, холодної, пневматичної зброї, інших предметів, на які поширюється дозвільна система;

- переоформлення зброї за місцем її обліку з одного власника на іншого;

- видачу дозволів на відкриття та функціонування об'єктів дозвільної системи, що працюють з вибуховими матеріалами, піротехнічних майстерень та інших об'єктів [19].

Висновки. Таким чином, система суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення має трирівневу структуру, яку складають: 1) вищі органи державної влади, в особі Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; 2) Міністерство внутрішніх справ, а також державні органи, які входять до сфери управління МВС, такі як: а) Головний сервісний центр МВС; б) Експертна служба Міністерства внутрішніх справ України (Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України та науково-дослідні експертно-криміналістичні центри); в) Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України; 3) Національна поліція України та її територіальні органи.

При цьому, виокремлення Національної поліції України в окрему групу суб'єктів забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення не є випадковим. Зазначений факт обумовлений сукупністю ознак, властивих територіальним органам Національної поліції у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, які вирізняють вищевказаного суб'єкта з-поміж інших суб'єктів публічного управління, а саме:

У сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення територіальні органи Національної поліції наділені подвійним адміністративно-правовим статусом, оскільки,

з одного боку, поліцейські відповідно до закону, мають право носіння, зберігання, використання та застосування нарізної вогнепальної зброї, а з іншого – наділені повноваженнями щодо здійснення контролю за правомірністю обігу вогнепальної зброї невійськового призначення іншими суб'єктами зазначеного різновиду публічно-правових відносин.

Здійснення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення відбувається посадовими особами територіальних органів Національної поліції у специфічній адміністративно-правовій формі – шляхом надання публічно-сервісних послуг щодо видачі та анулювання дозволів на право виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї.

Специфічною рисою компетенції територіальних органів Національної поліції є наділення її посадових осіб юрисдикційними повноваженнями, які дозволяють притягати до адміністративної відповідальності порушників адміністративного законодавства у сфері обігу вогнепальної зброї невійськового призначення за статтями 192, 194, 195 КУпАП.

Забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення є пріоритетним завданням як внутрішньо-, так і зовнішньоорганізаційної адміністративної діяльності, яка реалізується декількома структурними підрозділами територіальних органів Національної поліції, до числа яких відноситься: а) підрозділи контролю за обігом зброї; б) дільничні офіцери поліції; в) поліцейські офіцери громади; г) сектори реагування патрульної поліції; д) підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування.

Проведений аналіз також дозволяє виділити критерії систематизації суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, які входять до структури Національної поліції, а саме:

– за організаційним положенням в структурі Національної поліції вищевказані суб'єкти

диференціюються на тих, що а) наділені статусом міжрегіональних територіальних органів; б) включені до структури Головних управлінь Національної поліції;

– за обсягом компетенції у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, суб'єкти а) загальної та б) спеціальної компетенції;

– за видами зброї, які слугують об'єктами контролю з боку територіальних органів Наці-

ональної поліції: а) автоматична вогнепальна зброя; б) гладкоствольна короткоствольна вогнепальна зброя (травматична); в) короткоствольна вогнепальна зброя; г) довгоствольна вогнепальна гладкоствольна зброя; д) довгоствольна вогнепальна нарізна і комбінована вогнепальна зброя;

– за способом забезпечення законності посадовими особами територіальних органів Національної поліції: а) контроль; б) нагляд.

Анотація

У статті проаналізовано систему суб'єктів забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, яка має трирівневу структуру, а саме: 1) вищі органи державної влади, в особі Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; 2) Міністерство внутрішніх справ, а також державні органи, які входять до сфери управління МВС; 3) Національна поліція України та її територіальні органи. Підкреслено провідне місце територіальних органів Національної поліції в системі суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, яке зумовлене наступними чинниками: наявність подвійного статусу (суб'єкти і об'єкти контролю); здійснення контролю відбувається шляхом надання публічно-сервісних послуг щодо видачі та анулювання дозволів; наявність юрисдикційних повноважень. Встановлено, що забезпечення контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення є пріоритетним завданням як внутрішньо-, так і зовнішньоорганізаційної адміністративної діяльності, яка реалізується декількома структурними підрозділами територіальних органів Національної поліції, до числа яких відноситься: а) підрозділи контролю за обігом зброї; б) дільничні офіцери поліції; в) поліцейські офіцери громади; г) сектори реагування патрульної поліції; д) підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування. Сформовано критерії систематизації суб'єктів контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення, а саме: а) за організаційним положенням в структурі Національної поліції; б) за обсягом компетенції у сфері контролю за обігом вогнепальної зброї невійськового призначення; в) за видами зброї; г) за способом забезпечення законності.

Ключові слова: вогнепальна зброя, контроль, Національна поліція, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, територіальні органи поліції.

Serikov O.A. The place of territorial bodies of the National Police of Ukraine in the system of subjects for ensuring control over the circulation of non-military firearms

Summary

The article analyzes the system of entities providing control over the circulation of non-military firearms, which has a three-level structure, namely: 1) higher state authorities, represented by the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine; 2) Ministry of Internal Affairs, as well as state bodies that are part of the Ministry of Internal Affairs; 3) National Police of Ukraine and its territorial bodies. The leading position of the territorial bodies of the National Police in the system of subjects of control over the circulation of non-military firearms was determined, which is determined by the following factors: the presence of a dual status (subjects and objects of control); control is carried out through the provision of public services related to the issuance and cancellation of permits; availability of jurisdictional powers. It has been established that

ensuring the control over the circulation of non-military firearms is a priority task of both internal and external organizational administrative activities, which is implemented by several structural units of the territorial bodies of the National Police, which include: a) units of control over the circulation of weapons; b) precinct police officers; c) community police officers; d) response sectors of the patrol police; e) divisions of organizational and analytical support and operational response. The criteria for the systematization of subjects of control over the circulation of non-military firearms were formed, namely: a) according to the organizational position in the structure of the National Police; b) by the scope of competence in the field of control over the circulation of non-military firearms; c) by types of weapons; d) according to the method of ensuring legality.

Key words: firearms, control, National Police, President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, territorial police bodies.

Список використаних джерел:

1. Кобрусєва Є.А. Дозвільна система як один із засобів забезпечення суспільної безпеки та громадського порядку. *Науковий юридичний журнал*. 2022. № 18. С. 113-116.
2. Коструба А. В. Теоретичні роздуми щодо поняття суб'єкта права. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 19–20 трав. 2017 р.) / ХНУВС. Харків, 2017. С. 109–111.
3. Дараганова Н. В. Дискусійні питання класифікації суб'єктів адміністративного права. *Вісник НТУУ «КПІ»*. Серія : Політологія. Соціологія. Право. 2010. № 4 (8). С. 206–210.
4. Про затвердження Положення про функціональну підсистему «Єдиний реєстр зброї» єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ: наказ МВС України від 10.01.2022 № 2. Офіційний вісник України. 2022. № 11. Ст. 597.
5. Шумейко Т.А. Адміністративно-правові засади формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні: дис... доктора юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2022. 504 с.
6. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. - Т. 5 / [Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. К. : Укр. енцикл., 1998. 744 с.
7. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. 220 с.
8. Соляр С. Систематизація законодавства України у сфері об'єднання громадян. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 1. С. 35-45.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40-41. Ст. 379.
10. Проект Закону про право на цивільну вогнепальну зброю (реєстр. № 5708 від 25.06.2021). Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/219896.html>.
11. Проект Закону про право на самозахист та володіння цивільною вогнепальною зброєю (реєстр. № 5708-1 від 13.07.2021). Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/27343>.
12. МВС докладе максимальних зусиль задля напрацювання якісної законодавчої бази у сфері обігу зброї та її ефективного правозастосування - Богдан Драп'ятій. Міністерство внутрішніх справ України : [сайт]. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/press-center/news/mvs-oklade-maksimalnix-zusil-zadlya-napracyuvannya-yakisnoyi-zakonodavchoyi-bazi-u-sferi-obigu-zbroyi-ta-yiyi-efektivnogo-pravozastosuvannya-bogdan-drapyatii>.
13. Про заснування відзнаки Президента України «Іменна вогнепальна зброя»: Указ Президента України від 29.04.1995 № 341/95. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/95#Text>.

14. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
15. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 878. Офіційний вісник України. 2015. № 89. Ст. 2972.
16. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 03 листопада 2015 року № 1343. Офіційний вісник України. 2015. № 92. Ст. 3149.
17. Горбонос В. В. Поняття й ознаки адміністративно-правового статусу Експертної служби МВС України. *Право і суспільство*. 2020. № 6. С. 112–119.
18. Нечаєв В.Е. Публічні послуги, що надаються Національною поліцією України : дис... доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Дніпро, 2021. 203 с.
19. Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.10.1992 № 576. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-92-%D0%BF#Text>.

ЗАСТОСУВАННЯ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК ПРИНЦИП ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Вступ. Наукова проблематика відповідальності інститутів влади залишається актуальною, що пояснюється потребою у пошуку оптимальних рішень урівноваження балансу інтересів приватного та публічного секторів. Україна як демократична і незалежна держава здійснила значний прорив на шляху до утвердження найвищих соціальних цінностей, які закріплені на рівні актів національного законодавства, підтверджені участю у виконанні положень міжнародних договорів та угод, проте, практична реалізація притягнення суб'єктів владних повноважень та загалом суб'єктів публічної служби до відповідальності потребує додаткової наукової уваги та нормативної урегульованості.

Зважаючи на наявний масив наукових праць, відповідальність публічної служби розглядалася з точки зору сутнісного значення власне правової категорії «відповідальність», досліджувалися її види та порядок притягнення. Ми пропонуємо по-новому поглянути на природу юридичної відповідальності публічної служби як принципу її діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблематики відповідальності влади в сучасній правовій науці присвячували увагу учені представники різних галузей права – як публічних, так і приватних. Тому слід зазначити таких науковців, як В. Бевзенко, А. Берлач, Ю. Битяк, М. Віхляєв, В. Грищук, О. Губанов, Т. Іванова, Т. Коломовець, В. Копейчиков, О. Кузьменко, Д. Лук'янець, Р. Мельник, С. Петков, О. Скакун, Н. Теремцова, В. Чернишова, О. Швець

та ін. Науковці досліджували природу та значення юридичної відповідальності, її ознаки, підстави притягнення суб'єктів до юридичної відповідальності, проте новим для науки адміністративного права слугуватиме погляд на персональну відповідальність публічної служби як принципу даного соціального інституту.

Метою статті є обґрунтуванням необхідності введення в наукову площину персональної відповідальності публічної служби як принципу публічної служби.

Нормативну базу роботи становлять акти національного законодавства України, які регулюють порядок та підстави притягнення до юридичної відповідальності та ті нормативно-правові акти, які регулюють питання діяльності та функціонування публічної служби.

Наукову новизну публікації формують запропоновані та обґрунтовані висновки стосовно необхідності введення в наукову площину персональної відповідальності публічної служби як принципу публічної служби.

Методи дослідження. Для підготовки даного дослідження було використано наступні методи та прийоми наукового пізнання: синтезу, аналізу, метод порівняння, історичний метод. Для формування актуальних висновків та досягнення поставленої у роботі мети додатково було застосовано комплекс спеціальноюридичних методів, серед яких слід виокремити метод документального аналізу та формально-юридичний методи.

Виклад основного матеріалу. Для логічного та структурованого аналізу персональної відповідальності публічних службовців перш за все вважаємо за необхідне звернутись до теоретичних напрацювань значення та сутності правової категорії відповідальності. Для цього спершу варто навести наукові підходи до визначення досліджуваної категорії ученими в галузі теорії держави і права. Зокрема, учені вважають, що відповідальність – це загальносоціальна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільства, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей, усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства, певної соціальної групи або конкретної особи. Учені зазначають, що ознаками, що характеризують соціальну відповідальність, є: має нерозривний зв'язок із суспільством та (або) державою; виникає в результаті дії соціальних норм; проявляється в добровільному, свідомо вольовому виконанні та дотриманні вимог соціальних норм; зовні виражається у вигляді дії чи бездіяльності; спричиняє наслідки (соціально-корисливого, заохочувального, примусового, карального характеру). На підставі існуючих різновидів соціальних норм (норми звичаї, традиції, моралі, культури, а також релігійні (канонічні), етичні, політичні, корпоративні, технічні та норми права) виокремлюють такі основні види соціальної відповідальності: моральну, релігійну, корпоративну, політичну, юридичну та ін. Дослідники також розглядають юридичну відповідальність з точки зору її поділу на позитивну та негативну, тому визначають, що юридична відповідальність включає в себе позитивний (перспективний) і негативний (ретроспективний) аспекти юридичної відповідальності, що у своїй єдності доповнюють одна одну. На цій підставі юридичну відповідальність можна визначити як нормативну, гарантовану та забезпечену державою міру реагування останньої на дотримання, виконання, порушення норм права його суб'єктами [1, с. 236-237, 240].

Вважаємо за необхідне також зазначити, що категорія юридичної відповідальності

тісно пов'язана з питанням правореалізації, що визначає її специфічні умови виникнення. В даному випадку слід також зазначити, що умовою реалізації юридичної відповідальності є конкретні підстави - обставини, за наявності яких вона є можливою і належною. Учені зазначають, що в науковій думці і законодавстві такі підстави поділяють переважно на фактичні та юридичні, тому для юридичної відповідальності є необхідним: наявність визначених законом фактичних підстав, що означає, що застосування заходів відповідальності можливе лише за наявності факту реально вчиненого правопорушення; якщо підґрунтям будь-якої соціальної відповідальності можуть бути порушення абияких норм, що регулюють людські стосунки, то підставою правової відповідальності є наявність юридичних підстав, тобто порушення правових норм. Окремо, вирішуючи питання про юридичну відповідальність, слід також перевірити наявність чи відсутності підстав, що її виключають, звільняють від неї [2, с. 375-378].

Інший дослідник – М. Козюбра – вважає, що юридична відповідальність – передбачений законом обов'язок особи перетерпіти несприятливих для себе наслідків як майнового так і не майнового характеру, вид і міра яких визначаються компетентним органом за результатами розгляду скоєного особою діяння, визначеного законом як правопорушення [3, с. 302].

Вважаємо, що юридична відповідальність є гарантією функціонування сучасної правової держави та мірою дозволеної поведінки громадян, що характеризує її зовнішній прояв (критерій, що пов'язаний із функціонуванням держави) та внутрішній (потреба у дотриманні законодавства та визначенні можливої міри допустимої поведінки учасників суспільних відносин).

Питання персоніфікації відповідальності, на нашу думку, є одним із ключових в межах загальнотеоретичного та правового розуміння сутності відповідальності. Враховуючи значення позитивної та негативної юридичної

відповідальності, можемо стверджувати, що її персоніфікований характер проявляється у межах обох видів: так, кожен публічний службовець зобов'язаний неухильно дотримуватись положень законодавства, сумлінно виконувати покладені на нього повноваження, а також кожен публічний службовець повинен зазнати негативних легальних мір, визначених державою, у разі невиконання описаного вище.

Дослідивши окремі теоретичні доводи з приводу природу та значення юридичної відповідальності, слід звернутись до стану нормативного урегулювання питання відповідальності в тому числі публічної служби у межах Основного Закону.

Так, положенням статті 3 Конституції України передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [4]. Тобто, нормами прямої дії чітко передбачено, що держава як суб'єкт відповідає перед приватною особою за результати своєї діяльності. Не поглиблюючись у наукову дискусію щодо визначення держави як окремого суб'єкта відповідальності, слід також навести положення статті 19 Конституції, яким передбачено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [4]. Тобто, таким чином визначаються можливі допустимі міри діяльності (поведінки) зазначених суб'єктів.

Ще одним надзвичайно важливим положенням варто визнати закріплене в межах частини 2 статті 58 Конституції, яким проголошується, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення [4] і відображає дію принципу юридичної визначеності

у питаннях юридичної відповідальності. Крім того, Конституція України закріплює, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер [4].

Проте, варто погодись з доводами В. Чернишової, яка зазначає, що персональна відповідальність публічних службовців є питанням недостатньо дослідженим та нерегульованим національним законодавством. Чинні положення нормативно-правових актів часто невдало та недосконало передбачають підстави для персоніфікації відповідальності саме публічних службовців, що пов'язано із відсутністю єдиного підходу до визначення публічної служби, розмежування повноважень всередині самого інституту публічної служби, а також нехтуванням передбачення механізму реалізації закріплених правових норм. Дослідниця вважає, що будь-яка відповідальність, винною стороною у якій виступатиме особливий суб'єкт – публічний службовець, повинна бути однозначно персоніфікованою, оскільки особа, чий законні права та інтереси порушені, повинна мати можливість їх відновлення та компенсації понесених втрат, а отже такій особі має бути гарантоване державою право на звернення із ініціативою про відшкодування до конкретного публічного службовця [5, с. 100].

Продовжуючи аналіз юридичної відповідальності публічної служби слід також зазначити, що Законом України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII передбачено розділ, присвячений нормативним засадам дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців [6]. Положенням статті 64 даного закону закріплено, що за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом [6],

тобто дисциплінарна відповідальність беззаперечно «прив'язана» до конкретної особи та має персоніфіковану ознаку.

Свого часу вагоме дослідження юридичної та дисциплінарної, зокрема, відповідальності публічних службовців провів професор О. Губанов, який вважає, що дисциплінарна відповідальність публічних службовців – це застосування вповноваженими суб'єктами (особи, яким порушник безпосередньо або опосередковано підпорядкований) до публічних службовців на підставах та в порядку, що передбачені національним законодавством, стягнень дисциплінарного характеру. До основних ознак дисциплінарної відповідальності науковець відносить: 1) основною підставою відповідальності є вчинення дисциплінарного проступку, іноді такою підставою може бути вчинення адміністративного проступку (ст. 15 КУпАП); 2) до відповідальності вповноважені притягувати тільки ті суб'єкти, які передбачені законодавством та які перебувають із правопорушником у відносинах підпорядкування; 3) полягає в застосуванні до правопорушника дисциплінарних стягнень; 4) здійснюється в позасудовому порядку за спеціально передбаченими процедурами; 5) одночасно регламентується нормами трудового та адміністративного права; 6) суб'єктами такої відповідальності є особи, які належать до категорії публічних службовців [7, с. 16–17]. Наведене підтверджує зроблений нами вище проміжний висновок про персональний характер дисциплінарної відповідальності.

Учений також висловився з приводу позитивної юридичної відповідальності публічних службовців як дотримання публічними службовцями заборон і обмежень, що передбачені для них нормами права, яке забезпечується державним переконанням чи державним примусом та супроводжується державним схваленням, та ретроспективною юридичною відповідальністю публічних службовців як застосуванням вповноваженими суб'єктами до публічного службовця, який порушив вста-

новлені чинним законодавством заборони та обмеження, заходів державного примусу, яке супроводжується накладенням на публічного службовця санкцій дисциплінарного, адміністративного, кримінального чи цивільно-правового характеру [7, с. 24].

Цікавою є позиція законодавця стосовно матеріальної відповідальності державних службовців. Так, положенням статті 80 Закону України «Про державну службу» визначено, що матеріальна та моральна шкода, заподіяна фізичним та юридичним особам незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю державних службовців під час здійснення ними своїх повноважень, відшкодовується за рахунок держави. Держава в особі суб'єкта призначення має право зворотної вимоги (регресу) у розмірі та порядку, визначених законом, до: 1) державного службовця, який заподіяв шкоду; 2) посадової особи (осіб), винної (винних) у незаконному звільненні, відстороненні або переведенні державного службовця чи іншого працівника на іншу посаду, щодо відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної державному органу у зв'язку з оплатою часу вимушеного прогулу або часу виконання нижчеоплачуваної роботи. У разі застосування зворотної вимоги (регресу) державний службовець несе матеріальну відповідальність тільки за шкоду, умисно заподіяну його протиправними діями або бездіяльністю [6].

Таким чином, законодавець непрямо визнає персональну матеріальну відповідальність державних службовців та встановлює складний порядок притягнення та відновлення порушених прав, що на наш погляд, лише ускладнює розуміння та регулювання досліджуваної сфери відносин.

Вирішуючи питання про персональну відповідальність публічних службовців доречним буде проаналізувати також положення Кодексу адміністративного судочинства України. По-перше, в даному нормативно-правовому акті, який встановлює порядок здійснення адміністративного судочинства,

завданням якого є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [8], відсутнє визначення публічного службовця, натомість міститься дефініція суб'єкта владних повноважень як органу державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), органу місцевого самоврядування, органу військового управління, їх посадової чи службової особи, іншого суб'єкта при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг та публічної служби як діяльності на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійної діяльності суддів, прокурорів, військової служби, альтернативної (невійськової) служби, іншої державної служби, патронатної служби в державних органах, служби в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [8], що фактично визначає перелік суб'єктів, які відносяться до публічної служби. По-друге, стороною публічно-правового спору виступає суб'єкт владних повноважень, який може бути і колегіальним і одноособовим, тому в межах нормативного регулювання Кодексу адміністративного судочинства також не закріплено персональний підхід.

На нашу думку, основна проблема невизначеності питання відповідальності публіч-

них службовців полягає у відсутності загальної ідеї її реалізації, окрім наявних прогалин недостатньої урегульованості законодавством. Публічний службовець перш за все виконує публічно-сервісну діяльність, а отже реалізує надані йому повноваження з метою задоволення потреб громадян та інших суб'єктів за конкретним правовим «запитом» суб'єкта звернення. В той же час, діяльність публічного службовця є цільовою та чітко регламентованою, оскільки такий службовець водночас представляє інтереси держави, яка гарантує його діяльність, проте, як окремий суб'єкт відносин, на наш погляд, не повинна нести відповідальність за порушення законодавства самим службовцем.

Висновки. Таким чином, на сьогодні фактично в межах чинного національного нормативно-правового регулювання залишається ситуація неоднозначної визначеності суб'єкта відповідальності зі складу тих, хто входить до публічної служби. Вважаємо, що визнання засади персональної відповідальності публічного службовця гарантуватиме повноцінний захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, сприятиме оптимізації вирішення спорів між публічною службою та приватними особами поза застосуванням інструментарію регресних вимог органу до конкретного службовця. Визнання даної засади однією з принципів діяльності публічної служби також наблизить нормативну урегульованість даного питання до актуальних потреб розвитку сучасного громадянського суспільства, яке має запит на прозору та ефективну діяльність публічної служби.

Анотація

Дану статтю присвячено дослідженню можливості використання принципу персональної відповідальності публічних службовців. Проаналізовано поточний стан нормативного забезпечення означеної проблематики, а також наукові позиції стосовно юридичної відповідальності публічної служби, у результаті чого наведено її ознаки, надано характеристику. Проаналізовано окремі аспекти дисциплінарної та матеріальної відповідальності публічних службовців.

Встановлено, що питання персоніфікації відповідальності є одним із ключових в межах загальнотеоретичного та правового розуміння сутності відповідальності. Враховуючи значення позитивної та негативної юридичної відповідальності, з'ясовано, що її персоніфікова-

ний характер проявляється у межах обох видів: так, кожен публічний службовець зобов'язаний неухильно дотримуватись положень законодавства, сумлінно виконувати покладені на нього повноваження, а також кожен публічний службовець повинен зазнати негативних легальних мір, визначених державою, у разі невиконання описаного вище.

Зроблено висновок, що на сьогодні в межах чинного національного нормативно-правового регулювання залишається ситуація неоднозначної визначеності суб'єкта відповідальності зі складу тих, хто входить до публічної служби у разі вчинення протиправного діяння. Встановлено, що визнання засади персональної відповідальності публічного службовця гарантуватиме повноцінний захист прав, свобод та законних інтересів приватних осіб, сприятиме оптимізації вирішення спорів між публічною службою та приватними особами поза застосуванням інструментарію регресних вимог органу до конкретного службовця, а також наблизить нормативну урегульованість даного питання до актуальних потреб розвитку сучасного громадянського суспільства, яке має запит на прозору та ефективну діяльність публічної служби.

Ключові слова: публічна служба, принципи публічної служби, публічний службовець, юридична відповідальність, відповідальність публічних службовців.

Popov I. V. Application of personal responsibility of public servants as a principle of public service

Summary

This article is devoted to the study of the possibility of using the principle of personal responsibility of public officials. The current state of regulatory support for the specified issue, as well as scientific positions regarding the legal responsibility of the public service, were analyzed, because of which its features and characteristics were given. Separate aspects of disciplinary and material responsibility of public servants are analyzed.

It has been established that the issue of personalization of responsibility is one of the key ones within the general theoretical and legal understanding of the essence of responsibility. Taking into account the meaning of positive and negative legal responsibility, it was found that its personalized nature is manifested within both types: yes, every public servant is obliged to strictly comply with the provisions of the law, faithfully fulfill the powers assigned to him, and also every public servant must undergo negative legal measures, defined by the state, in case of non-fulfillment of the above.

It was concluded that today, within the framework of the current national normative and legal regulation, there remains a situation of ambiguous determination of the subject of responsibility from the composition of those who are part of the public service in case of committing an illegal act. It has been established that the recognition of the principle of personal responsibility of a public servant will guarantee the full protection of the rights, freedoms and legitimate interests of private persons, will contribute to the optimization of dispute resolution between the public service and private persons outside the application of the toolkit of the body's regressive requirements to a specific public servant, and will also bring the regulatory settlement of this issue closer to current the needs of the development of modern civil society, which has a request for transparent and efficient activity of the public service.

Key words: public service, principles of public service, public servant, legal responsibility, responsibility of public servants.

Список використаних джерел:

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова, А. М. Завальний, Н. В. Заяць та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.

2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
3. Загальна теорія права : підруч. / М. І. Козюбра, С. П. Погребняк, О. В. Цельєв та ін. ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
4. Конституція України зі змінами : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Чернишова В. Персональна відповідальність публічних службовців: проблеми реалізації. *Право та державне управління*. 2022. № 3. С. 96–101.
6. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889–VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 4. Ст. 43.
7. Губанов О. О. Юридична відповідальність публічних службовців: порівняльно-правове дослідження : автореф. ... д.ю.н. 12.00.07 : Запоріжжя, 2020. 36 с.
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2005. № 35–36. № 37. Ст.446.

УДК 342.742

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.55>

Лазоренко Ю.О.
адвокат, м. Київ

ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ЗМІСТ, ОСОБЛИВОСТІ, ОЗНАКИ ТА ВИДИ

Актуальність теми роботи. Повномасштабне вторгнення північного сусіда, яке відбулося 24 лютого 2022 року, змінило життя усіх українців на до та після. У перші хвилини хаосу та нерозуміння ситуації єдиною опорою і уособленням надії на перемогу стали Збройні Сили України. Вони є основним військовим формуванням нашої держави та відповідають за захист територіальної цілісності, національної безпеки та оборони України. Для надійного захисту країни військовослужбовці повинні бути здатні до рішучих дій та чіткого виконання наказів командування. У світлі воєнної агресії з боку російської федерації питання проходження військової служби в Україні набуває особливої актуальності. Вивчення проблемних аспектів та недоліків у правовому регулюванні військової служби допоможе покращити законодавство та усунути наявні недоліки. Професійна підготовка та готовність громадян приєднуватися до ЗСУ багато в чому залежать від правового регулювання військової служби. Відтак, переконані, теоретико-правове осмислення правового регулювання особливостей проходження воєнної служби в Україні нині має зриму актуальність, адже сприятиме ілюстрації застарілих проблем, колізій, які в майбутньому можна буде науково переосмислити та успішно вирішити на нормотворчому полі.

Останні дослідження. Проблеми нормативно-правового регулювання військової служби хвилювали ряд вчених, серед яких О. Гончаренко, В. Бойко, В. Богданович, П. Богуцький, А. Берlach, Є. Григоренко, В. Лішавський, В.Макухіна, В.Паламарчук, О. Покотило, О. Проневич, О. Устименко,

О. Кривенко, В. Шамрай, Ю. Шемшученко та інші. Загалом, більшість дослідників наголошують, що стандарти формування Збройних Сил України є відмінними від стандартів НАТО, відтак вони потребують переформування, зважаючи на національні прагнення вступу до Євроатлантичного альянсу.

Мета статті полягає в теоретико-правовому осмисленні змісту поняття «військова служба», окресленню її видів, особливостей, ознак та сучасних проблем, продиктованих умовами воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження питань військового права завжди мали свою актуальність. Усвідомлюючи єдину можливість розвитку держави шляхом захоплення нових територій, а відтак потребу мати могутню армію, ще римські мислителі писали про важливість і почесність військової служби, наділяючи військові одиниці (центурії) політичними правами в Римській республіці Стародавнього світу.

Не менш важливе значення відіграла армія і в період Середньовіччя, однак справжній професійний статус почав формуватися у ході утворенні Першої Французької імперії (1804 – 1815 рр.). Саме тоді була створена Велика армія, яка під керівництвом Наполеона Бонапарта зазнала системних реформвань. Комплектація армійських сил була відмінною від збройних сил монархічних держав Європи, у яких діяв рекрутський набір з безправних верств населення, так і від армії буржуазної Англії, котра складалася з найманців, набраних по портових шинках, тюрмах. Натомість французька армія формувалася із усього народу шляхом мобілізації військовозобов'я-

заних чоловіків. До такої категорії належали особи чоловічої статі від 20-ти до 25 років, які були придатними до військової служби. Разом з тим, встановлювався чіткий термін і демобілізації, який наступав через 5 років. Ветерани за бажанням могли продовжити військову службу на добровільних засадах, отримуючи офіцерські посади та відповідні надбавки. З ветеранів комплектувалася гвардія. Велика армія Наполеона поділялася на піхоту, кавалерію, артилерію. Окремо встановлювалася система нагород та відзнак, передбачався соціальний захист, медичне забезпечення тощо [1].

В подальшому мислителі епохи Нового часу, розмірковуючи про попередній історичний військовий досвід Європи, намагалися дати оцінку військовій службі у різних країнах, її затребуваності і значення для процвітання держави. Першим європейським вченим, хто розпочав дослідження військово-службових відносин, став німецько-австрійський правознавець, економіст та соціолог, автор поняття «соціальна держава» Лоренц фон Штайн. Аналізуючи службове та поліцейське право, вчений окремо виділяв військову службу, як необхідну складову існування повноцінної держави. Окрему увагу мислитель приділив вивченню військового побуту, розглядаючи його частиною вчення про державу. Військове право, на думку вченого, потребує системного удосконалення через вивчення реального досвіду, практичних недоліків, які повинні усуватися не лише військовим керівництвом, а й вирішуватися на рівні змін до законодавства [2].

Проблеми розуміння сутності і теоретико-правового змісту в подальші роки порушувалися не однією плеядою вчених, а ми пропонуємо простежити за тим, як вітчизняні науковці розуміють поняття «військова служба», та яке тлумачення нам дає сучасне законодавство.

Так, юридична енциклопедія за редакцією академіка Ю. Шемшученка визначає військову службу як «особливий вид державної

служби, почесний обов'язок кожного громадянина України, пов'язаний з виконанням загального військового обов'язку і служби на конкурсно-контрактній основі у Збройних Силах України та інших військах, утворених відповідно до чинного законодавства» [3, с. 458-459].

Відокремлює військову службу від державної, надаючи їй спеціального статусу, інший вітчизняний дослідник – І. Корж. Він наголошує, що військова служба має своє «специфічне призначення, принципи функціонування, характер вимог до кандидатів для вступу на військову службу, правове регулювання військово-службових відносин, встановлені для військовослужбовців повноваження й обов'язки, відповідальність, визначення обмежень і заборон має певні відмінності порівняно з іншими видами державної служби». Головною відмінністю, на думку дослідника, є різниця в об'єкті управлінських відносин, який складається із спеціальних службових відносин, які формуються, змінюються та припиняються в період проходження військової служби і спрямовані на забезпечення національної безпеки [4, с. 9–10].

Більш широке значення розуміння поняття «військова служба» запропонував науковець, військовий М. Кушнір. Він визначає її як «публічно-владний механізм організаційно-правового забезпечення, супроводження, цільового спрямування, координації, оптимізації та взаємодії військово-управлінського процесу та процесу повсякденної військово-службової діяльності, пов'язаної з реалізацією унормовано-стадійних процедур вступу, військового навчання (підготовки) розподілу, призначення, переміщення (відрядження), атестування, військово-професійного та кар'єрного зростання, присвоєння військових звань, ефективного використання за призначенням у мирний (воєнний) час і звільнення військовослужбовців різних категорій, який функціонує на міцній правовій основі під демократичним цивільним контролем держави» [5, с. 138].

Осмилюючи запропоноване визначення, хочемо підкреслити важливість формування міцної правової основи, яка повинна ґартуватися на демократичних засадах, принципах людино-центризму та збереженні природних прав людини і громадянина.

Відсутність спільного підходу до розуміння поняття «військова служба» сучасний науковець Т. Кузьо пояснює його «складною соціальною природою, яка напряду пов'язана з національною безпекою та її складовою частиною – обороною, а опосередковано – з політикою, економікою, міжнародною ситуацією та іншими сферами діяльності держави» [6, с. 7].

Погоджуючись із вченим, варто зауважити, що при осмисленні змісту військової служби дійсно слід враховувати різні аспекти, в тому числі політичні, соціальні, організаційні, правові, соціологічні, релігійні, етичні тощо. Для формування власної точки зору вважаємо за доцільне проаналізувати нормативно-правове закріплення поняття «військова служба».

Так, стаття 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року визначає військову службу - як «державну службу особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов'язану із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності» [7].

Співзвучним є і стаття 3 Закону України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року, яка вказує, що «військова служба у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до законів України, є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком осіб (за винятком випадків, визначених законом), пов'язаній із захистом України» [8].

Військова служба має ряд ознак та особливостей. Так, основним завданням військової служби є оборона держави, захист незалеж-

ності та територіальної цілісності. Для виконання встановлених завдань передбачена можливість використання зброї, наявність постійного ризику для життя та здоров'я військовослужбовця, зважаючи на те, що вони можуть брати участь у бойових діях. Військову службу у добровільному порядку та за контрактом можуть проходити громадяни України, особи без громадянства та іноземці. За призовом військову службу можуть проходити лише громадяни України. Життя військовослужбовця детально регламентовано спеціальним правовим режимом, який діє як у воєнний, так і у мирний час, і супроводжується підвищеною системою юридичної відповідальності, особливим порядком притягнення до неї та жорстким підпорядкування. Окремо слід згадати про особливий порядок вступу на військову службу та її проходження, у ході якого військовослужбовці отримують спеціальні військові звання. І, зрештою, військовослужбовці носять спеціальну форму одягу та мають знаки розрізнення, згідно з якими вони належать до певного військового формування [9, с. 215];

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року визначає види військової служби: строкова військова служба; військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період; військова служба за контрактом осіб рядового складу; військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу; військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки, а також закладів фахової передвищої військової освіти; військова служба за контрактом осіб офіцерського складу; військова служба за призовом осіб офіцерського складу, військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період [7].

Окрім того, військова служба поділяється на добровільну та військову службу за призо-

вом. Така система діє в Україні, що дозволяє забезпечити укомплектування Збройних Сил рядовим, сержантським та старшинським складом для підтримання бойової готовності та підготовки мобілізаційних ресурсів [10].

Відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Положення про проходження військової служби громадянами у Збройних силах України добровільна військова служба включає: по-перше, військову службу (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів; по-друге військову службу за контрактом осіб рядового, старшинського, сержантського, офіцерського складу.

Військова служба за призовом поділяється на строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, яка встановлюється на особливий період, військову службу за призовом осіб сержантського складу [11].

Однак реалії сучасної дійсності, потреба консолідації населення демонструють утворення добровільних військових утворень, правовий статус яких до нині не унормований. Окрім того, значна частина дослідників означе-

ного питання наголошують на потребі реформування сержантського корпусу та служби за контрактом. Однією із проблем вбачається недостатність фінансування та окремі проблеми матеріально-технічного забезпечення.

Висновки. Таким чином, питання визначення і осмислення змісту військової служби формувалися ще в довоєнний період. Однак мирні часи не привертали особливої уваги до військової проблематики цивільних науковців. Початок повномасштабного вторгнення змінив усі сфери суспільного життя, а особливо саму військову службу та увагу юристів до проблем її нормативно-правового забезпечення, наукового переосмислення змісту та значення. У ході воєнних дій уже відбувається реформування та розвиток Збройних Сил України, однак наукова спільнота має звертати увагу і робити проєкцію не лише на гармонізацію з євроатлантичними стандартами, а й створювати науковий плацдарм для входження у період повоєнної відбудови, де значення військової служби має не відійти на останні позиції, а залишатися передовим, адже сусід – країна агресор, залишається на політичній карті світу.

Анотація

У статті проаналізовано теоретико-правовий зміст категорії «військова служба» у науковій літературі та сучасному законодавстві, простежено за її видами, особливостями, ознаками. Окрема увага присвячена еволюції формування військових утворень. Наголошено, що в період Стародавнього світу єдиним шляхом розвитку держави було захоплення нових територій, а відтак армія мала велике значення. У Римській імперії представники військової служби наділялися політичними правами.

Особлива увага присвячена формуванню військової служби у ході утворення Першої Французької імперії (1804 – 1815 рр.). Саме тоді була створена «Велика армія», яка під керівництвом Наполеона Бонапарта зазнала системних реформ в частині мобілізації, демобілізації, поділу на піхоту, кавалерію, артилерію, встановлення системи нагород, відзнак, грошового та соціального забезпечення тощо.

Простежено за формуванням політико-правової думки в період Нового часу, представник якої - німецько-австрійський мислитель Лоренц фон Штайн розпочав дослідження військово-службових відносин, виокремлюючи військову службу, як необхідну складову існування повноцінної держави. Розглянуто теоретико-правовий зміст поняття «військова служба» у сучасній вітчизняній науковій літературі. Наведені дефініції знаних вчених, таких як Ю. Шемшученко, І. Корж. М. Кушнір та інших. Погоджуючись із вченими, наголошено, що при осмисленні змісту військової служби слід враховувати різні аспекти, в тому числі політичні, соціальні, організаційні, правові, соціологічні, релігійні, етичні тощо.

Окрема увага присвячена нормативно-правовому закріпленню поняття «військова служба» у Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року та Законі України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року. Наведені ознаки, характерні особливості, види військової служби, її поділ на добровільну та за призивом. Наголошено, що нині в Україні існують добровольчі військові утворення, правовий статус яких до нині не унормований.

Стверджується, що в мирні роки проблематика військової служби не мала великої актуальності, однак початок повномасштабного вторгнення змінив усі сфери суспільного життя, а особливо саму військову службу, та привернув увагу юристів до проблем її нормативно-правового забезпечення, наукового переосмислення змісту та значення. У ході воєнних дій уже відбувається реформування та розвиток Збройних Сил України, однак наукова спільнота має звертати увагу і робити проєкцію не лише на гармонізацію з євроатлантичними стандартами, а й створювати науковий плацдарм для входження у період повоєнної відбудови, де значення військової служби має не відійти на останні позиції, а залишатися передовим, адже сусід – країна агресор, залишається на політичній карті світу.

Ключові слова: військова служба, армія, реформи, службове право.

Lazorenko Yu.O. Military service in Ukraine: theoretical and legal content, features, signs and types

Summary

The article analyses the theoretical and legal content of the category “military service” in scientific literature and modern legislation, traces its types, features, and signs. Special attention is devoted to the evolution of the formation of military formations. It is emphasized that in the period of the Ancient World, the only way to develop the state was the capture of new territories, and therefore the army was of great importance. In the Roman Empire, representatives of the military service were granted political rights.

Special attention is devoted to the formation of the military service during the formation of the First French Empire (1804-1815). It was then that the “Great Army” was created, which, under the leadership of Napoleon Bonaparte, underwent systemic reforms in terms of mobilization, demobilization, division into infantry, cavalry, artillery, establishment of a system of awards, decorations, monetary and social security, etc.

The formation of political and legal thought in the period of the New Age is traced, the representative of which - the German-Austrian thinker Lorenz von Stein began the study of military-service relations, singling out military service as a necessary component of the existence of a full-fledged state. The theoretical and legal content of the concept of “military service” in modern domestic scientific literature is considered. The definitions of well-known scientists, such as Yu. Shemshuchenko, I. Korzh, are given. M. Kushnir. And others. Agreeing with scientists, it is emphasized that when understanding the content of military service, various aspects should be taken into account, including political, social, organizational, legal, sociological, religious, ethical, etc.

Special attention is devoted to the normative and legal consolidation of the concept of “military service” in the Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” dated March 25, 1992 and the Law of Ukraine “On the Statute of the Internal Service of the Armed Forces of Ukraine” dated March 24, 1999. The signs, characteristic features, types of military service, its division into voluntary and conscription are given. It was emphasized that currently there are voluntary military formations in Ukraine, the legal status of which has not yet been standardized.

It is claimed that in peacetime, the issue of military service was not of great relevance, but the beginning of a full-scale invasion changed all spheres of public life, and especially the military service itself, and drew the attention of lawyers to the problems of its regulatory and legal support, scientific rethinking of its content and meaning. In the course of hostilities, the Armed Forces of Ukraine are already being reformed and developed, but the scientific community should pay attention and make a projection not only for standardization to Euro-Atlantic standards, but also to create a scientific bridgehead for entering the period of post-war reconstruction, where the importance of military service should not recede last positions, but to remain in the forefront, because the neighbour is an aggressor country, remains on the political map of the world.

Key words: military service, army, reforms, service law.

Список використаних джерел:

1. Jean-Claude Damamm. Les soldats de la grande armee. Perrin: Tempus perrin. 610 s. URL: <https://archive.org/details/lessoldatsdelagr0000jean/page/5/mode/2up?q=%22d%C3%A9jeuner+%C3%A0+la+fourchette%22>
2. Stein Lorenz. System der staatswissenschaft. Stuttgart, Cotta: 1852. Bd. 1. System der Statistik, der Populationistik und der Volkswirtschaftslehre. Bd. 2. Die Gesellschaftslehre. 594 s. URL: <https://archive.org/details/systemderstaatsw01stei/page/n23/mode/2up>
3. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія. К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1998. Т.1. С. 458–459.
4. Корж І.Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2004. 20 с.
5. Кушнір М.В. Теоретико-правові засади адміністрування проходження військової служби у Збройних Силах України. Право і суспільство. 2018. № 3. Ч. 2. С. 133–140.
6. Кузьо Т. Національна безпека України. К. : Наукова думка, 1994. С. 7.
7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
8. Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22 – 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
9. Сайнецький О. П. Суть і особливості військової служби. Публічне право. 2013. № 3 (11). С. 210–216. URL: file:///C:/Users/IdeaPad%20510/Downloads/pp_2013_3_30.pdf
10. Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна. Харків : ХУПС, 2008. 278 с.
11. Інструкція про організацію виконання Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : затв. Наказом Міністра оборони України від 10 квітня 2009 р. № 170. Міністерство оборони України. 2009. С. 7 – 31.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.56>

Данченко В.Є.

*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
ПЗВО «Київський міжнародний університет»*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕГУЛЮВАННЯ НЕПРАЦЮЮЧИХ (ПРОБЛЕМНИХ) АКТИВІВ У БАНКІВСЬКІЙ СФЕРІ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

Постановка проблеми. В останні роки, які супроводжувались економічною, політичною та соціальною нестабільністю, та були поглиблені повномасштабним вторгненням з боку російської федерації, банківська сфера України зазнала значного негативного впливу. Зазначене призвело до зростання кількості непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері. Так, станом на 1 січня 2023 року частка непрацюючих кредитів (NPL) у банківському секторі зросла до 38%. Обсяг непрацюючих кредитів за березень – грудень 2022 року збільшився на 127 млрд. грн до 432 млрд. грн. Близько 75% NPL сектору сконцентровано в державних банках, зокрема понад 40% припадає на Приватбанк [1]. З огляду на зазначене вище, важливим завданням законодавця є побудова ефективного адміністративно-правового механізму регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, пов'язані із регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері, досліджувались у працях: В.П. Гетьмана, В.О. Зінченка, А.Г. Зюнькіна, В.В. Пасічника, В.С. Стельмаха, А.О. Ткаченко, А.В. Шаповалова, О.О. Чуба та багато інших. Втім, незважаючи на значні наукові здобутки, в літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження адміністративно-правового механізму регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері.

Саме тому метою статті є: визначити поняття та розкрити структуру адміністративно-

но-правового механізму регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що проблемні активи формуються згідно з активними банківськими операціями, до яких належить надання кредитів, придбання цінних паперів, лізингові, факторингові та інші операції, які мають на меті використання власних і залучених активів з метою отримання прибутку і забезпечення діяльності. Проте їхній відсоток мізерний порівняно з проблемними активами, які виникли внаслідок неповернення виданих банком кредитів чи через неповернення коштів, вкладених в операції з цінними паперами [2]. А відтак, важливим є управління такими активами, що вимагає побудови ефективного адміністративно-правового механізму забезпечення такої діяльності.

На відміну від технічних наук, пише С.І. Крук, звідки й саме виник термін «механізм», науки суспільного та політико-правового блоку визначають механізми як не стільки фізичне явище, яке може бути виявлено за допомогою органів почуттів чи за допомогою технічних пристроїв, скільки це сукупність прав та обов'язків, визначені ними зміст і характер діяльності індивідів, груп, спільнот, об'єднань. При цьому в межах наук цього блоку специфіка механізму визначається як та, що полягає в такому: він спирається на державну владу (орієнтується на її поділ і забезпечення балансу між гілками, на нейтралізацію узурпації одна одною). Ця влада передбачає зіставлення панування

і підпорядкування між взаємодіючими акторами, в основі її знаходяться примус і право, що висвітлюють легітимність державного управління [3]. Механізм, пише Н.М. Оніщенко, – це сукупність компонентів, через цілісність існування яких можна розкрити сам механізм як ціле. Умовами функціонування механізму є узгодженість та єдність його елементів. Кожен із системних елементів механізму є органічно обумовленим усіма іншими його елементами і функціонуванням системи в цілому. Структурованість являє собою можливість опису механізму – як системи, через встановлення його структури, тобто комплексу зв'язків і відносин системи, зумовленість поведінки механізму не стільки поведінкою його окремих елементів, скільки властивостями його структури [4, с.10-11].

Отже, поняття механізму використовується у багатьох сферах суспільного життя, в яких трактується по-різному. Так, з етимологічної точки зору: механізм - це структура, яка описує взаємодію компонентів системи для досягнення певного результату. В семантиці механізм відноситься до системи значень і правил, які визначають те, як слова і символи взаємодіють для передачі інформації. Окрім того даний термін активно використовується і в інших сферах суспільного життя, зокрема:

- 1) у соціології - це набір соціальних процесів і структур, які регулюють поведінку індивідів і груп в суспільстві. Соціологічний механізм пояснює, як певні соціальні інститути та норми впливають на соціальну організацію;
- 2) з точки зору психології механізм - це внутрішній процес або набір процесів в психіці людини, який забезпечує певну поведінку, реакцію або мислення. Психологічний механізм включає когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, які пояснюють, як людина обробляє інформацію та реагує на стимули;
- 3) у філософії механізм тлумачиться як концептуальна модель, що пояснює, як певні явища або процеси виникають і функціонують на основі причинно-наслідкових зв'язків;
- 4) в теорії управління механізм - це сукупність

методів, процесів і структур, які використовуються для організації, контролю і координації певної діяльності для досягнення її цілей. Управлінський механізм включає планування, мотивацію, контроль і коригування процесів для ефективного досягнення результатів. Варто погодитись із позицією О.В. Радченка, який дійшов до висновку, що механізму, як явищу, мають бути обов'язково притаманні такі характерні ознаки: є продуктом організованої діяльності; має мету або функцію; містить послідовність дій, певний вид руху; передбачає переважно однобічний вплив з чітко визначеним вектором впливу; має суб'єкт і об'єкт; характеризується жорстким взаємозв'язком, усталеністю процесу, правил взаємодії; його функціонування в ідеалі націлене на автоматизм; його побудова має структурно-функціональний характер; має ознаки відкритої або закритої системи [5, с. 10].

Ю.А. Ведерніков та А.В. Папірна відмічають, що механізм правового регулювання являє собою взяті в сукупності систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин. За допомогою цієї системи правових засобів, способів і форм нормативність права переводиться у впорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок. До основних ознак механізму правового регулювання вчені відносять наступні: він є частиною механізму соціального регулювання; об'єднує всі явища правової дійсності: засоби (норми права, суб'єктивні права і обов'язки, рішення судів та інші, що об'єктивовані у правових актах); способи (дозвіл, зобов'язання, заборони); форми (дотримання, виконання, використання, застосування); це взаємопов'язана та взаємодіюча система; є динамічною частиною правової системи суспільства — він призначений для приведення в дію необхідних елементів правової системи; результатом його дії є встановлення правопорядку в суспільстві [6].

Варто погодитись з точкою зору О.М. Бондаренка, який виділяє такі ключові ознаки

правового механізму: 1) системний характер. Правовий механізм є не просто скупченням правових засобів, форм і методів, а системним утворенням. Це означає, що кожен елемент механізму має своє місце у структурі, виконує свою функцію і взаємодіє з іншими елементами через відповідні системні зв'язки; 2) динамічний характер. Ця ознака проявляється у тому, що функціонально-цільове призначення механізму правового регулювання податкових спорів реалізується лише тоді, коли його засоби застосовуються до конкретних проблемних ситуацій у податковій сфері; 3) внутрішня структурованість. Вивчення структури дозволяє визначити місце і роль кожного елемента в системі, характер зв'язків між ними, наявні проблеми і недоліки, а також найбільш оптимальний підхід до організації механізму врегулювання податкових спорів; 4) частина загального механізму правового регулювання. Ця ознака виражається у загально-правовому призначенні механізму, яке полягає у забезпеченні режиму законності та правового порядку у відповідній сфері суспільного життя. Основою механізму є загальноправові принципи, а структура включає ті ж елементи, що й у загальному механізмі правового регулювання; 5) завдання та функції. Механізм має свої завдання та функції, які полягають у забезпеченні належного функціонування правового порядку для вирішення юридичних спорів у сфері оподаткування; 6) послідовні і взаємопов'язані стадії та процедури. Механізм реалізується через послідовні стадії та процедури, в яких знаходять своє практичне втілення правові засоби, форми і методи, відповідні кожній стадії; 7) активізація через волевиявлення сторін. Механізм починає функціонувати виключно через волевиявлення однієї чи обох сторін податкового спору [7, с.124].

Отже, правовий механізм — це система правових інструментів та засобів, які спрямовані на регулювання суспільних відносин з метою забезпечення законності, правопорядку та захисту прав і свобод суб'єктів

права. А відтак, цей механізм включає нормативні акти, юридичні процедури, організаційні структури та інші інструменти, які взаємодіють між собою у чітко визначеній послідовності та системі, забезпечуючи ефективне функціонування правової системи. Специфіка відповідного механізму залежить від того, нормами якої галузі права його функціонування регулюється. В рамках представленої проблематики, перш за все, йдеться про адміністративно-правовий механізм.

Так, на думку В.В. Галунька «під механізмом адміністративно-правового регулювання слід розуміти засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави. Механізм адміністративно-правового регулювання дозволяє охопити весь процес правового регулювання, представити його в системно-динамічному вигляді, розкрити його структуру, взаємозв'язок і взаємодію всіх елементів» [8, с.87-97; 9, с.68]. Р.А. Бузунов вказує, що механізм адміністративно-правового регулювання — це сукупність адміністративно-правових засобів, які, впливаючи на управлінські відносини, організовують їх відповідно до завдань суспільства і держави. Загальна характеристика цього механізму, на думку автора, полягає у наступному: він являє собою сукупність юридичних засобів адміністративно-правового характеру, які впливають на управлінські відносини, спрямований на вирішення завдань суспільства і держави, активізує учасників управлінських відносин, підвищує їх правосвідомість і правову культуру, та забезпечується примусовою силою держави [10, с.142]. О. Доценко адміністративно-правовий механізм протидії організованій злочинності трактує як вироблення й реалізацію системи різноманітних заходів: правових, адміністративно-інституційних (управлінських), економічних, кадрових, виховних, технічних, технологічних та інших комплексних заходів,

які здійснюються органами державної влади, спеціальними суб'єктами протидії організованій злочинності, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами з протидії організованій злочинності [11].

В.І. Мельник вказує, що в контексті адміністративно-правового механізму забезпечення організації та функціонування системи економічної безпеки України особливостями такого механізму є: 1) за своєю сутністю аналогічний базовим загальним об'єктивним законамірностям механізм державно-правового регулювання; 2) його існування зумовлено потребою держави в забезпеченні практичної реалізації окремих відповідних її функцій; 3) націленість на економічну сферу; 4) нормативно-правова врегульованість процедур ужиття заходів, націлених на забезпечення організації та функціонування вітчизняної системи економічної безпеки; 5) наявність законодавчих обмежень щодо здійснення управлінського впливу; 6) наявність відповідних суб'єктів, які на різних рівнях уповноважені реалізувати певні заходи в рамках цього механізму; 7) існування об'єктів управлінського впливу в економічній сфері; 8) існування відповідного спектра засобів для досягнення всіх цілей системи економічної безпеки України [12].

Отже, незалежно від сфери застосування адміністративно-правовий механізм включає в себе ряд елементів, до визначення яких в науковій літературі існує чимала кількість підходів. Так, до складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання В.В. Галунько відносить: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження - джерело права; публічну адміністрацію; принципи діяльності публічної адміністрації; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративно-правові відносини; форми адміністративного права; тлумачення норм адміністративного права; методи адміністративного права; проце-

дури реалізації адміністративно-правових норм [8, с. 87-97]. На думку Х.П. Ярмакі, структурними елементами адміністративно-правового механізму є: норми адміністративного права, адміністративно-правові відносини, акти тлумачення норм адміністративного права і акти реалізації адміністративно-правових норм [13, с. 438]. Варто вказати думку С.В. Діденко, який «вивчаючи питання пов'язані з адміністративно-правовим механізмом, в контексті адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї, наводить конкретну структуру такого механізму та виділяє наступні елементи: а) норми адміністративного права; б) відповідні акти застосування права та такі, що визначають діяльність уповноважених посадових осіб у даній сфері; в) засади функціонування сфери обігу та застосування зброї; г) адміністративно-правові відносини; г) адміністративно-правові режими обігу зброї; д) адміністративно-правовий статус суб'єктів реалізації такого механізму; е) відповідні адміністративні процедури у сфері обігу та застосування зброї; є) деталізацію, тлумачення, роз'яснення адміністративно-правових нормативних приписів» [14].

Висновки. Таким чином, під адміністративно-правовим механізмом регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері найбільш доцільно розуміти системну сукупність визначених нормами адміністративної галузі права елементів, які в своїй єдності спрямовані на врегулювання правовідносин, що виникають в процесі здійснення організаційно-управлінської діяльності у досліджуваній сфері суспільного життя. На нашу думку, до відповідних елементів найбільш доцільно віднести наступні: норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини; юридичний факт, акти тлумачення норм права; акти реалізації норм права; правова свідомість та правова культура.

Анотація

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених щодо тлумачення понять «механізм», «правовий механізм» та «адміністративно-правовий механізм», запропоновано авторський підхід щодо визначення поняття адміністративно-правовий механізм регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері. До ключових елементів даного механізму віднесено: норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини; юридичний факт, акти тлумачення норм права; акти реалізації норм права; правова свідомість та правова культура. Наголошено, що поняття механізму використовується у багатьох сферах суспільного життя, в яких трактується по-різному. Так, з етимологічної точки зору: механізм - це структура, яка описує взаємодію компонентів системи для досягнення певного результату. В семантиці механізм відноситься до системи значень і правил, які визначають те, як слова і символи взаємодіють для передачі інформації. А відтак, цей механізм включає нормативні акти, юридичні процедури, організаційні структури та інші інструменти, які взаємодіють між собою у чітко визначеній послідовності та системі, забезпечуючи ефективне функціонування правової системи. Специфіка відповідного механізму залежить від того, нормами якої галузі права його функціонування регулюється. В рамках представленої проблематики, перш за все, йдеться про адміністративно-правовий механізм. Зроблено висновок, що під адміністративно-правовим механізмом регулювання непрацюючих (проблемних) активів у банківській сфері найбільш доцільно розуміти системну сукупність визначених нормами адміністративної галузі права елементів, які в своїй єдності спрямовані на врегулювання правовідносин, що виникають в процесі здійснення організаційно-управлінської діяльності у досліджуваній сфері суспільного життя. На нашу думку, до відповідних елементів найбільш доцільно віднести наступні: норми адміністративного права; адміністративно-правові відносини; юридичний факт, акти тлумачення норм права; акти реалізації норм права; правова свідомість та правова культура.

Ключові слова: механізм, адміністративно-правовий механізм, регулювання, проблемні (непрацюючі) активи, банківська сфера.

Danchenko V.Ye. Administrative and legal mechanism for regulating non-performing (problem) assets in the banking sector: concept and structure

Summary

In the article, based on the analysis of scientific views of scientists regarding the interpretation of the concepts of «mechanism», «legal mechanism» and «administrative-legal mechanism», the author's definition of the concept of administrative-legal mechanism for regulating non-performing (problem) assets in the banking sector is proposed: concept and structure. Key elements of this mechanism include: norms of administrative law; administrative and legal relations; legal fact, acts of interpretation of legal norms; acts of implementation of legal norms; legal awareness and legal culture. It is emphasized that the concept of mechanism is used in many spheres of social life, in which it is interpreted in different ways. Yes, from an etymological point of view: a mechanism is a structure that describes the interaction of system components to achieve a certain result. In semantics, a mechanism refers to a system of meanings and rules that determine how words and symbols interact to convey information. And so, this mechanism includes normative acts, legal procedures, organizational structures and other tools that interact with each other in a clearly defined sequence and system, ensuring the effective functioning of the legal system. The specificity of the corresponding mechanism depends on the norms of which branch of law its functioning is regulated. Within the framework of the presented problems, first of all, we are talking about the administrative and legal mechanism. It was concluded that under the administrative-legal mechanism for the regulation of

non-performing (problem) assets in the banking sector, it is most appropriate to understand the system set of elements defined by the norms of the administrative field of law, which in their unity are aimed at the regulation of legal relations that arise in the process of carrying out organizational and management activities in the researched sphere of social life. In our opinion, it is most expedient to include the following as relevant elements: norms of administrative law; administrative and legal relations; legal fact, acts of interpretation of legal norms; acts of implementation of legal norms; legal consciousness and legal culture.

Key words: mechanism, administrative-legal mechanism, regulation, problem (non-performing) assets, banking sphere.

Список використаних джерел:

1. Частка непрацюючих кредитів (NPL) в Україні становила 38% на початок 2023 року. Офіційний web-сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/npl>
2. Дудинець Л. А. Вплив проблемних активів на стабільність функціонування банківських установ. *Регіональна економіка*. 2011. № 2 (60). С. 115-121.
3. Крук С. І. Методологія побудови інституційних механізмів державного управління у сфері національної безпеки. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2018. Т. 29 (68). № 6. С. 8–11.
4. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
5. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2001. Вип. 2. С. 10.
6. Ведерніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Знання. 2008. 333 с.
7. Бондаренко О.М. Поняття та ознаки механізму правового регулювання вирішення податкового спору. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 1, Т. 1. URL:<https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.2>
8. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття): монографія. Херсон: Херсонська міська друкарня, 2010. С. 87-97.
9. Жидченко К.П. Сутність механізму адміністративно-правового регулювання реалізації військовослужбовцями права на виплату одноразової грошової допомоги. *Юридичний вісник*. 2016. № 3 (40). С. 67-72.
10. Бузунов Р.А. Адміністративно-правове регулювання кредитно-модульної системи організації навчання процесу (в ВНЗ системи МВС): дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ. 2007. 228 с.
11. Доценко О.С. Наукові підходи до визначення адміністративно-правового механізму забезпечення протидії організованій злочинності в Україні. *Публічне право*. 2021. № 2 (42). С. 40-49.
12. Мельник В.І. Поняття та особливості адміністративно-правового механізму забезпечення функціонування системи економічної безпеки України. *Актуальні проблеми політики*. 2020. Вип. 65. С. 125-129.
13. Ярмак Х. П. Адміністративно-наглядова діяльність міліції в Україні: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2006. 438 с.
14. Діденко С. В. Поняття та елементи механізму адміністративно-правового забезпечення обігу та застосування зброї в Україні. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 463–469.

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.57>

Шира О.В.

*здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права*

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ АДВОКАТУРИ ЯК ІНСТИТУТУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА ТА В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Дослідження будь-якої складної теми починається з вивчення її історіографії, тобто праць тих дослідників, які присвятили свої публікації відповідній тематиці. Ретельний аналіз історіографії наукової проблематики дозволяє опанувати термінологічним та стилістичним інструментарієм, виявити ті аспекти досліджуваного питання, які залишились поза увагою науковців.

Не менше значення для повноти та точності дослідження має визначення кола методів та наукових підходів, які будуть використовуватися для проведення наукового аналізу. Правильний вибір методологічного інструментарію дозволяє в оптимальні строки виконати поставлені перед дослідником завдання та досягти поставленої наукової мети.

Вищезазначеним обґрунтовується необхідність окремого дослідження історіографії та методології порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні.

Питання методології юридичної науки розробляли в своїх працях такі відомі науковці як О. Ганьба, Д.І. Голосніченко, М. Кельман, Н. Кушакова-Костицька, Г. Лук'янова, В. Мірошніченко, В. Пашинський, П.М. Рабінювич та інші.

Різні аспекти адміністративно-правового забезпечення адвокатської діяльності досліджували в своїх працях такі відомі науковці як Л. Волкова «Публічне адміністрування адвокатури України» [1], А. Іванський «Правові проблеми адміністративно-пра-

вового регулювання відносин щодо внесення і розгляду адвокатського запиту» [2], О. Коваль «Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури України» [3], В. Лаврів «Адміністративно-правове регулювання адвокатської таємниці» [4], А. Олійник «Реформа адвокатури: адміністративно-правове забезпечення» [5] та інші відомі науковці.

Окремі дисертаційні дослідження питанням адміністративно-правового забезпечення інституту адвокатури присвятили Н. Меєрович «Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні» [6] та Є. Шкребець «Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі» [7].

На окрему увагу заслуговують докторські дисертації Т. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України» [8] та В. Святоцької «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження» [9].

Проте історіографія та методологія порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні ще не були предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є узагальнення історіографії та методології порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реаліза-

ції права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні.

Методологія публікації спирається на класичне поєднання загальноновизнаних філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів дослідження, серед яких: закони, принципи та прийоми діалектики, системний та структурно-функціональний методи, прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та індукція), аксіоматичний (догматичний) метод та метод порівняння. Враховуючи тематику публікації більшою мірою застосовуються методологія порівняльного правознавства.

Результати дослідження. Історіографію доктринальних досліджень адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу умовно можна поділити на три основні групи. До першої групи відносяться праці вчених, які досліджують теорію та практику адвокатської діяльності в Україні, включаючи аналіз законодавства, судової та адміністративної практики. До другої групи слід віднести праці фахівців у сфері порівняльного правознавства, автори яких зосереджують увагу на порівняльному аналізі правових засад та особливостей адвокатської діяльності у зарубіжних країнах, зокрема у Польщі. До третьої групи віднесено дослідження вчених-адміністративістів, які досліджують адміністративно-правові засади функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, взаємодію адвокатів із суб'єктами публічної адміністрації тощо.

Так, теорію та практику адвокатської діяльності в Україні, включаючи аналіз законодавства, судової та адміністративної практики, досліджують в своїх працях такі відомі науковці як А. Бойчук «Інститут адвокатури на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX століття (на матеріалах Галичини)», Ю. Грабовський «Адвокатський запит як засіб отримання адвокатської інформації», А. Нерсесян «Соціальна функція адвокатури як невід'ємного елемента правосуддя в демократичному суспільстві», І Семенюк

«Моральні засади діяльності інституту адвокатури: теоретико-правовий аспект», С. Калинюк «Інститут адвокатури в механізмі реалізації права людини і громадянина на правову допомогу: конституційно-правовий аспект», Н. Бакаянова «Функціональні та організаційні основи адвокатури України», М. Аракелян «Концептуальні засади правозахисної діяльності адвокатури», «Інститут адвокатури у правозахисній діяльності сучасної Української держави», Т. Вільчик «Адвокатура та громадянське суспільство у правовій державі», «Юридична природа адвокатури та проблеми організації її діяльності», І. Петрухін «Адвокат і клієнт: відносини довіри», В. Святоцька «Інститут адвокатури: становлення та розвиток», «Недержавний характер та правозахисна функція адвокатури», «До питань необхідності, актуальності та мети запровадження національних стандартів адвокатури», «Стандарти адвокатури: поняття, ознаки, класифікація, джерела», «Забезпечення своєчасного допуску адвоката до підзахисного як найважливіша гарантія реалізації права на правову допомогу в кримінальному процесі: аналіз адвокатської практики та можливі шляхи вирішення проблеми», «Адвокат в адміністративному процесі за законодавством України: особливості закріплення та реалізації процесуального статусу», М. Косенко «Організаційно-правові засади діяльності кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури», І. Садовська «Адвокатська діяльність як об'єкт податково-правового регулювання», М. Северин «Принципи адвокатської діяльності», В. Заборовський «Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні», С. Іваницький «Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система», П. Кучевський «Діяльність адвоката у кримінальному процесі», А. Іванцова «Організаційні форми діяльності адвокатури», Р. Лахтіонова «Організаційно-правові форми здійснення адвокатської діяльності», Ю. Оніщик «Організаційно-пра-

вові засади діяльності адвокатури України в умовах воєнного стану», Л. Ткачук «Місце та роль адвокатури України в системі правозахисних гарантій прав людини: теоретико-правове дослідження», А. Олійник «Адвокатура в правовій системі України», Л. Тацій «Юридична природа адвокатури в системі захисту прав і свобод людини і громадянина», Н. Обловацька «Адвокатура – інститут громадянського суспільства», А. Бірюкова «Забезпечення адвокатурою конституційного права обвинуваченого на захист у кримінальному процесі України», «Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації», М. Завальний «Адвокатура в системі недержавних суб'єктів правоохорони України».

Серед праць фахівців у сфері порівняльного правознавства, автори яких зосереджують увагу на порівняльному аналізі правових засад та особливостей адвокатської діяльності у зарубіжних країнах, зокрема у Польщі, слід виділити праці таких науковців як Ю. Оніщик «Правові засади діяльності адвокатури: досвід Польщі та перспективи України», Т. Вільчик «Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України», В. Гвоздій «До питання світової практики тлумачення основних принципів адвокатської етики», В. Святоцька «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження», «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури у Республіці Польща», «Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження», «Забезпечення реалізації стандартів страхування професійної відповідальності та спеціалізації адвокатів: порівняльно-правовий аспект», «Уніфіковані стандарти організації та професійної діяльності адвокатури в праві Європейського Союзу», «Забезпечення реалізації гарантій адвокатської діяльності на національному та міжнародному рівнях», «Адвокатура Євро-

пейського Союзу в юридичному механізмі системи захисту прав людини», «Адвокатура Польщі : генеза, європейські стандарти та національні особливості», «Принцип адвокатської таємниці як один із основоположних стандартів адвокатської професії (порівняльно-правові аспекти)», Ю. Оніщик та О. Коваль «Вплив міжнародних стандартів на правове забезпечення діяльності адвокатури України».

Серед праць вчених-адміністративістів, які досліджують адміністративно-правові засади функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, взаємодію адвокатів із суб'єктами публічної адміністрації, слід назвати праці таких вчених як Л. Волкова «Публічне адміністрування адвокатури України», О. Коваль «Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури України», В. Лаврів «Адміністративно-правове регулювання адвокатської таємниці», А. Олійник «Реформа адвокатури: адміністративно-правове забезпечення», А. Іванський «Правові проблеми адміністративно-правового регулювання відносин щодо внесення і розгляду адвокатського запиту», Н. Меєрович «Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні», Є. Шкробець «Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі», І. Габані «Адміністративно-правовий статус національної адвокатури України», Ю. Загуменна та Е. Наджафі «Принципи адвокатської діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект», О. Стасюк «Адміністративно-правове забезпечення реалізації правозахисної функції в Україні», В. Гвоздій «Адміністративно-правовий статус органів адвокатського самоврядування».

Варто також звернути увагу на спеціальні наукові дослідження, присвячені методології наукового пізнання. Так, окремі публікації методології дослідження в юридичній науці в цілому та адміністративному праві зокрема присвятили О. Ганьба, В. Мірошни-

ченко «Особливості сучасної методології правових наукових досліджень» [10], М. Кельман «Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку» [11], Н. Кушакова-Костицька «Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність» [12], Г. Лук'янова «Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці» [13], В. Пашинський «Методологічний інструментарій дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення оборони держави» [14] та інші науковці.

П.М. Рабінович під методологію юридичної науки пропонує розуміти систему підходів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [15, с. 618].

На думку Д.І. Голосніченко методологія дослідження в юридичній науці – «це не простий набір певних основоположних понять та категорій, не сукупність прийомів і методів. Це більш ємне поняття. Методологія є теоретичним обґрунтуванням доцільності застосування відповідних підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, а також дібрана на науковій основі для означеної мети система прийомів і способів, тобто відповідних методів» [16, с. 10].

Крім того, Д. Голосніченко справедливо акцентує увагу на необхідності теоретичного обґрунтування доцільності застосування тих або інших наукових підходів і способів, які використовуються для проведення певного теоретико-юридичного дослідження, адже правильно обраний інструментарій є умовою ефективної наукової роботи [16, с. 11].

Методологічною основою порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні закономірно є методологія порівняльного правознавства, яка включає в себе цілу систему методів проведення порівняльного дослідження, до яких відносяться як загально-на-

укові так і спеціально-юридичні методи наукової роботи.

Проте, як і для будь-якого дослідження першим інструментарієм наукового пошуку є закони та прийоми діалектики, зокрема, закон єдності та боротьби протилежностей, закон переходу кількісних змін у якісні, прийом «заперечення заперечення». Наприклад, спочатку дослідник заперечує спорідненість адміністративно-правових засад адвокатської діяльності в Республіці Польща та в Україні, але потім поступово спростовує (заперечує) власне заперечення, наводячи обґрунтовані аргументи (факти).

Серед загально-наукових методів дослідження вказаної тематики слід назвати прийоми логічного методу (аналіз, синтез, дедукція та дедукція), системний та структурно-функціональний методи, метод порівняння, прийоми соціологічного методу (опитування, анкетування тощо), метод статистики.

Враховуючи спеціальність дослідження на окрему увагу заслуговують спеціально-юридичні методи дослідження: метод юридичної догматики (формально-юридичний метод) який є похідним від аксіоматичного загальнонаукового методу дослідження, метод юридичної статистики, вже згадана вище методологія порівняльного правознавства та метод юридичного моделювання, який дозволяє сформулювати (змодельовати) пропозиції щодо удосконалення норм чинного національного законодавства, якими врегульовано різні аспекти адвокатської діяльності.

Окрім згаданих методів наукового пошуку, окремо слід зупинитися на наукових підходах, які визначають конкретний інструментарій та принципи дослідження обраної теми.

Так, для порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні слід застосовувати антропологічний, цивілізаційний, синергетичний та інші наукові підходи, які дозволяють поглянути на визначену проблематику

з різних боків, скласти цілісне бачення досліджуваного явища чи процесу.

Зокрема, цивілізаційний підхід дозволяє побачити вплив історико-культурних чинників на становлення та розвиток інституту адвокатури, встановити вплив Західної цивілізації на формування відповідних правових традицій та звичаїв. До прикладу – це вплив рецепції римського права на появу та розвиток професії юриста, адвоката на українських землях в період польсько-литовської доби.

Антропологічний підхід дозволяє розкрити місце та роль адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, адже саме захист прав і свобод людини (клієнта) є основним завданням адвоката, який має керуватися принципами гуманізму, верховенства прав і свобод людини над інтересами держави. В контексті антропологічного підходу в національне законодавство та юридичну практику може бути імплементовано лише такий позитивний досвід адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності в Республіці Польща, що відповідає критеріям «гуманізму» – дотримання принципу верховенства прав і свобод людини в діяльності адвоката, забезпечення збереження недоторканості адвокатської таємниці та незалежності адвоката як суб'єкта правозахисної діяльності.

Синергетичний підхід розглядає адвокатуру як систему, що здатна до саморегулювання та самовдосконалення. І мова йде не тільки про органи адвокатського самоврядування на кшталт З'їзду адвокатів чи Ради адвокатів. Значення має вся адвокатська спільнота, всі адвокати, поєднані сучасними засобами комунікації. В цьому аспекті порівняльно-правове дослідження адміністративно-правових засад адвокатської діяльності в Республіці Польща та в Україні має вирішальне значення для синергетики – запозичення найкращого позитивного досвіду адміністративно-правового регулювання адвокатури в Польщі та визначення можливості та доцільності його імплементації в національне законодавство та юридичну практику.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати ряд висновків. По-перше, аналіз наукових публікацій та дисертаційних досліджень з обраної тематики дозволив встановити тенденцію щодо активізації доктринальних досліджень актуальних питань адвокатської діяльності взагалі та адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу зокрема, які умовно можна поділити на три основні групи. До першої групи слід віднести праці вчених, які досліджують теорію та практику адвокатської діяльності в Україні, включаючи аналіз законодавства, судової та адміністративної практики. До другої групи слід віднести праці фахівців у сфері порівняльного правознавства, автори яких зосереджують увагу на порівняльному аналізі правових засад та особливостей адвокатської діяльності у зарубіжних країнах, зокрема у Польщі. До третьої групи доцільно віднести дослідження вчених-адміністративістів, які досліджують адміністративно-правові засади функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, взаємодію адвокатів із суб'єктами публічної адміністрації тощо.

На окрему увагу в контексті теми дослідження заслуговують наукові праці, присвячені проблематиці організації та функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Україні та Польщі, включаючи адміністративно-правове регулювання порядку складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, порядку підвищення кваліфікації адвокатів, підстави та порядок притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності тощо.

По-друге, серед методів дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в контексті порівняльного адміністративно-правового аналізу законодавства Польщі та України ключову роль логічно відіграє методологія порівняльного правознавства.

Також активно слід застосовувати структурно-функціональний метод, а також метод юридичного моделювання. Для повноти наукового аналізу та досягнення поставлених завдань, зокрема, виявлення проблемних питань адміністративно-правового регулювання адвокатської діяльності в Польщі та в Україні і визначення шляхів їх вирішення, необхідно застосовувати антропологічний, цивілізаційний та синергетичний наукові підходи.

Синергетичний науковий підхід дозволяє, зокрема, врахувати всі зовнішні та внутрішні чинники, які впливають на інститут адвока-

тури, як самоорганізованої системи, з метою запозичення найкращого позитивного досвіду адміністративно-правового регулювання адвокатури в Польщі та визначення можливості та доцільності його імплементації в національне законодавство та юридичну практику.

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю узагальнення історіографії обраної проблематики, що має включати як праці українських дослідників, так і дослідження їх зарубіжних колег, зокрема дослідників, практикуючих юристів, адвокатів Республіки Польща.

Анотація

Наукова публікація присвячена дослідженню історіографії та методології порівняльно-правового дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Республіці Польща та в Україні.

Проаналізовано праці дослідників, які присвятили свої праці різним аспектам організації діяльності адвокатури в Республіці Польща та в Україні.

На підставі аналізу наукових публікацій встановлено тенденцію щодо активізації доктринальних досліджень актуальних питань адвокатської діяльності взагалі та адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу зокрема, які умовно можна поділити на три основні групи. До першої групи віднесено праці вчених, які досліджують теорію та практику адвокатської діяльності в Україні, включаючи аналіз законодавства, судової та адміністративної практики. До другої групи віднесено праці фахівців у сфері порівняльного правознавства, автори яких зосереджують увагу на порівняльному аналізі правових засад та особливостей адвокатської діяльності у зарубіжних країнах, зокрема у Польщі. До третьої групи віднесено дослідження вчених-адміністративістів, які досліджують адміністративно-правові засади функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу, взаємодію адвокатів із суб'єктами публічної адміністрації тощо.

Окрема увага в контексті теми дослідження зосереджена на наукових працях, присвячених проблематиці організації та функціонування адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в Україні та Польщі, включаючи адміністративно-правове регулювання порядку складання кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні та отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, порядку підвищення кваліфікації адвокатів, підстави та порядок притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності тощо.

Серед методів дослідження адвокатури як інституту реалізації права на правову допомогу в контексті порівняльного адміністративно-правового аналізу законодавства Польщі та України ключову роль відведено методології порівняльного правознавства, структурно-функціональному методу, а також методу юридичного моделювання. Підкреслено необхідність застосування антропологічного, цивілізаційного та синергетичного наукових підходів для аналізу проблемних питань адвокатської діяльності в Польщі та в Україні і визначення шляхів їх вирішення.

Ключові слова: порівняльне дослідження, історіографія, методологія, діалектика, наукові підходи, синергетика, адміністративні засади, адвокатура, позитивний досвід, запозичення.

Shyra O.V. Historiography and methodology of comparative legal study of advocate as an institute for implementation of the right to legal assistance in the republic of Poland and in Ukraine

Summary

The scientific publication is devoted to the study of the historiography and methodology of the comparative legal study of advocacy as an institution for the implementation of the right to legal aid in the Republic of Poland and Ukraine.

The works of researchers who devoted their works to various aspects of the organization of the legal profession in the Republic of Poland and Ukraine were analyzed.

On the basis of the analysis of scientific publications, a trend has been established regarding the activation of doctrinal studies of topical issues of advocacy in general and advocacy as an institution for the realization of the right to legal aid in particular, which can be conditionally divided into three main groups. The first group includes the works of scientists who research the theory and practice of advocacy in Ukraine, including analysis of legislation, judicial and administrative practice. The second group includes the works of specialists in the field of comparative jurisprudence, whose authors focus on the comparative analysis of legal foundations and peculiarities of advocacy in foreign countries, in particular in Poland. The third group includes the research of administrative scientists who investigate the administrative and legal foundations of the functioning of the advocacy as an institution for the realization of the right to legal aid, the interaction of lawyers with subjects of public administration, etc.

Particular attention in the context of the research topic is focused on scientific works devoted to the problems of the organization and functioning of the advocacy as an institution for the implementation of the right to legal aid in Ukraine and Poland, including the administrative and legal regulation of the procedure for passing a qualifying exam for acquiring the right to practice law in Ukraine and obtaining a certificate on the right to engage in advocacy, the procedure for upgrading the qualifications of lawyers, the grounds and procedure for bringing lawyers to disciplinary responsibility, etc.

Among the research methods of advocacy as an institution for the realization of the right to legal aid in the context of a comparative administrative-legal analysis of the legislation of Poland and Ukraine, a key role is given to the methodology of comparative jurisprudence, the structural-functional method, as well as the method of legal modeling. The need to use anthropological, civilizational and synergistic scientific approaches to analyze the problematic issues of advocacy in Poland and in Ukraine and to determine ways to solve them is emphasized.

Key words: comparative research, historiography, methodology, dialectics, scientific approaches, synergy, administrative principles, advocacy, positive experience, borrowing.

Список використаних джерел:

1. Волкова Л.М. Публічне адміністрування адвокатури України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Випуск 3. Т. 1. С. 106-110.
2. Іванський А.Й. Правові проблеми адміністративно-правового регулювання відносин щодо внесення і розгляду адвокатського запиту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 248-251.
3. Коваль О. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення реформи адвокатури України. *Вісник АПСВТ*, 2020, № 1-2. С. 21-29.
4. Лаврів В. Адміністративно-правове регулювання адвокатської таємниці. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1 (37). С. 86-91.

5. Олійник А.Ю. Реформа адвокатури: адміністративно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 146-152.
6. Меєрович Н.А. Адміністративно-правове регулювання адвокатської діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2014. 21 с.
7. Шкребець Є.Ф. Адвокатура України: адміністративно-правове забезпечення діяльності на сучасному етапі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Харків, 2016. 220 с.
8. Вільчик Т.Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10 «судоустрій; прокуратура та адвокатура». Харків, 2016. 490 с.
9. Святоцька В.О. Стандарти організації та професійної діяльності адвокатури: порівняльно-правове дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 535 с.
10. Ганьба О.Б., Мірошніченко В.І. Особливості сучасної методології правових наукових досліджень. Парадигма пізнання: гуманітарні питання. № 2 (13). 2016. С. 1-13.
11. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку. Психологія і суспільство. № 4. 2015. С. 33-46.
12. Кушакова-Костицька Н.В. Методологічні проблеми сучасних правових досліджень: об'єктивна необхідність чи суб'єктивна формальність. Філософські та методологічні проблеми права. № 1-2. 2013. С. 23-31.
13. Лук'янова Г.Ю. Методологічні основи дослідження права у сучасній юридичній науці. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 4. 2011. С. 33-43.
14. Пашинський В.Й. Методологічний інструментарій дослідження проблем адміністративно-правового забезпечення оборони держави. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 3-4. С. 98-102.
15. Рабінович П.М. Методологія юридичної науки. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / голова редкол. Ю.С. Шемшученко. К.: Вид-во Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 1998-2004. Т. 3: К-М. 2001. 789 с.*
16. Голосніченко Д.І. Теорія Повноважень: вітчизняний та зарубіжний досвід їх формування: монографія. К.: Г.А.М., 2009. 356 с.

УДК 347.963

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.58>

Журавльов О.Г.

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРОЦЕСУАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ЯК ГАЛУЗЕВА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Найбільш прийнятною та популярною серед науковців та практиків класифікацією засад кримінального процесу є їх поділ на загальноправові, міжгалузеві та галузеві. Відповідно, до галузевих (тобто до тих, які можуть реалізуватися лише в межах кримінального провадження) відносяться:

- свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї;
- презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини;
- забезпечення права на захист;
- публічність [1, с. 155];
- заборона двічі притягуватися до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення [2, с. 171].

Проте цей перелік можна сформулювати лише за тієї умови, якщо брати за основу позицію, відповідно до якої перелік засад кримінального процесу, наданий в ст. 7 КПК України, є вичерпний. В той же час в кримінальній процесуальній доктрині наявні і інші позиції.

Так, В.К. Волошина, аналізуючи ще положення КПК України 1960 року, додатково виділила наступні галузеві засади:

- принцип процесуальної самостійності слідчого;
- принцип нерозголошення даних дізнання і досудового слідства;
- принцип швидкості і оперативності досудового розслідування;
- принцип єдиноначальності досудового розслідування;
- принцип відомчого контролю за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування;

– принцип прокурорського нагляду за законністю дій та рішень органів та посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування;

– принцип судового контролю за законністю дій та рішень органів і посадових осіб, які здійснюють досудове розслідування [2].

Очевидно, що даний перелік було надано ще відповідно до КПК України 1960 року, тому окремі пропозиції вже не є актуальними. В той же час якщо навіть адаптувати цей перелік до вимог сучасного кримінального процесуального права, то виникає низка питань щодо доцільності виділення цих принципів. Принципи кримінального процесу відрізняються від умов своєю фундаментальністю на всезагальністю. В той же час запропоновані вченою засади таких властивостей не мають, що власне вказує на те, що в даному випадку ведеться мова саме про умови чи про порядок здійснення кримінальної процесуальної діяльності. Для прикладу можна взяти процесуальну самостійність слідчого. Ми в жодному випадку не стверджуємо, що питання процесуальної самостійності слідчого не потребує окремого дослідження та не намагаємося применшити вплив такої самостійності на спосіб та порядок здійснення кримінального провадження. В той же час процесуальна самостійність слідчого лише визначає особливості його взаємодії з прокурором, слідчим суддею та іншими учасниками кримінального провадження під час досудового розслідування. В даному випадку відсутня ця сама ознака «фундаментальності», адже мова ведеться лише про форму та

зміст кримінальних процесуальних правовідносин. Крім того процесуальна самостійність залежить від того, які саме повноваження надаються слідчому та в який спосіб він може їх реалізувати. Законодавець в будь-який момент може внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства та змінити акцент такої процесуальної самостійності. Відповідно, не процесуальна самостійність слідчого буде підставою для змін до КПК України, а зміни до КПК України визначають процесуальну самостійність. Можна стверджувати, що така позиція може застосовуватися до будь-якої засади, адже, як вже було зазначено, всі засади повинні мати нормативне закріплення в тій чи іншій формі. В той же час також можна стверджувати, що хоча засади в кримінальному процесі в будь-якому випадку реалізуються через відповідні процедури, в той же час наявність чи відсутність відповідної процедури не змінює сутність засади та її впливу на дану галузь права. В свою чергу процесуальна самостійність слідчого залежить виключно від того, як саме законодавець описав певні кримінальні процесуальні процедури, адже вони і визначають зміст даної засади.

У зв'язку з цим ми не можемо погодитися з тим переліком галузевих засад кримінального процесу, які були запропоновані. В той же час ми вважаємо, що ст. 7 КПК України не містить повного переліку засад, а тому визначення їх переліку має залежати в першу чергу від аналізу відповідних норм КПК України. Власне аналіз положень кримінального процесуального законодавства дозволяє нам зробити висновок про існування такої засади, як процесуальна відповідальність прокурора. А у зв'язку з тим, що дана засада законодавцем чітко не передбачена, необхідно зробити більш детальний аналіз даної засади задля аргументації доцільності її виділення.

В першу чергу необхідно уточнити, що мова ведеться не про процесуальну відповідальність з точки зору встановлення конкретної кримінальної процесуальної чи якоїсь

іншої санкції, а відповідальність прокурора за результативність та ефективність кримінального провадження. При цьому ЄСПЛ неодноразово наголошував, що ефективність досудового розслідування або всього кримінального провадження не обов'язково має залежати від результативності: «ефективне розслідування має в принципі призвести до встановлення фактів у справі та встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але обов'язком вжиття заходів. Державні органи повинні вживати усіх розумних і доступних їм заходів для збереження доказів, що стосуються події, включаючи показання свідків, висновки судових експертів тощо. Будь-які недоліки розслідування, які підривають його здатність до встановлення причин заподіяння ушкоджень або винних осіб, ставлять під сумнів дотримання цього стандарту та вимог оперативності й розумної швидкості, які також передбачаються у цьому контексті» [4]. «Суд нагадує, що для того, щоб розслідування могло вважатися ефективним, воно має призвести до встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але є обов'язком вжиття заходів. Розслідування, яке проводиться безстороннім органом влади, та яке є швидким, ретельним та відкритим для родичів померлої особи, має вважатися ефективним» [5]; «органи державної влади повинні були вжити всіх заходів для отримання доказів, які стосуються справи. Недоліки у розслідуванні, які підривають його здатність встановити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту» [6].

Відповідно, якщо вести мову про ефективність досудового розслідування та кримінального провадження, необхідно оцінювати не той результат, який був досягнутий, а ті заходи, які реально були вжиті уповноваженими особами для того, щоб досягти максимально сприятливого результату незалежно від того, чи дійсно він настав. «Ефективність досудового розслідування представляє собою цінність, яку потрібно створити. Натомість

неефективність досудового розслідування означає, що результатів досудового розслідування немає або їх замало, щоб говорити про збір слідчим доказів, достатніх для розкриття злочину. У переважній більшості про неефективність досудового розслідування говорять, коли має місце бездіяльність слідчого або неякісна робота. Це також може означати, що результатів у майбутньому годі очікувати. Проте така відсутність результатів є наслідком невжиття слідчим кримінально-процесуальних заходів, які він міг вжити в конкретному кримінальному провадженні» [7, с. 127].

Як зазначає О.О. Торбас, «оцінюючи ефективність досудового розслідування, керівник органу дізнання, досудового розслідування та прокурор у першу чергу мають оцінити, скільки було вчинено слідчим або дізнавачем процесуальних дій для розслідування відповідного кримінального правопорушення. Встановити певну мінімальну кількість у даному випадку неможливо, однак все одно має бути адекватне співвідношення між часом, протягом якого триває досудове розслідування, та кількістю процесуальних дій, які були вчинені уповноваженою особою. При цьому має враховуватися не лише кількість таких дій, а і їх характер, адже якщо проведення допитів не вимагає значної затрати в часі, то проведення більшості негласних слідчих (розшукових) дій вимагає значного часу як при підготовці, так і при їх здійсненні. Тому пропонується оцінювати не кількість слідчих та негласних (слідчих) розшукових дій, які були проведені, а кількість всіх процесуальних дій, які можуть включати в себе і дії щодо підготовки до проведення основних гласних та негласних слідчих (розшукових) дій» [8, с. 194].

Очевидно, що ефективність досудового розслідування має кимось забезпечуватися. І цілком логічним є висновок, що такий обов'язок має бути покладений саме на прокурора. Так, відповідно до ч. 5 ст. 36 КПК України, «Генеральний прокурор (особа, яка виконує його обов'язки), керівник обласної

прокуратури, їх перші заступники та заступники своєю вмотивованою постановою мають право доручити здійснення досудового розслідування будь-якого кримінального правопорушення іншому органу досудового розслідування, у тому числі слідчому підрозділу вищого рівня в межах одного органу, у разі неефективного досудового розслідування або за наявності об'єктивних обставин, що унеможливають функціонування відповідного органу досудового розслідування чи здійсненням ним досудового розслідування в умовах воєнного стану» [9]. В даному випадку законодавець підкреслює інституційну роль прокуратури в забезпеченні ефективності досудового розслідування шляхом надання дозволу прямо втручатися в питання підслідності та передоручати кримінальні провадження різним органам досудового розслідування. Проте не меншу, а інколи навіть і більш важливу роль в частині забезпечення ефективності досудового розслідування відіграє не керівник відповідного органу прокуратури, а прокурор-процесуальних керівник. Такий висновок в першу чергу можна зробити з аналізу повноважень, які передбачені ст. 36 КПК України, які визначають процесуального керівника як одну з ключових фігур у всьому досудовому розслідуванню, адже він об'єктивно має найбільший вплив на хід всього розслідування.

Власне це все вказує на те, що прокурор-процесуальний керівник дійсно гарантує ефективність досудового розслідування, а тому його можна назвати відповідальним за його результати. Проте лише цих аргументів недостатньо для того, щоб виділити процесуальну відповідальність прокурора в якості галузевої засади кримінального процесу. Тут ми хочемо зробити акцент на дуже важливій зміні, яка відбулася в КПК України – положення, яке змушує прокурора, який був процесуальним керівником на стадії досудового розслідування, також підтримувати публічне (державне) обвинувачення в суді та, за необхідності, подавати апеляційну чи касаційну

скарги. Так, згідно з ч. 2 ст. 37 КПК України, прокурор здійснює свої повноваження у кримінальному провадженні з його початку до завершення. «Закріплення в цій нормі закону здійснення повноважень прокурора у кримінальному провадженні з його початку до завершення є втіленням завдань кримінального провадження в частині забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду, а також необхідне для підвищення ефективності процесуальної діяльності прокурора щодо доведеності перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» [10, с. 130].

В процесуальній доктрині дане положення було проаналізовано як «принцип незмінюваності прокурора у кримінальному провадженні». «Правило щодо незмінюваності прокурора у кримінальному провадженні відповідає характеристикам принципу, який визначається як основна вихідна засада, що в поєднанні з іншими визначає сутність, зміст і направленість діяльності суб'єктів процесу, спосіб і процесуальну форму їх діяльності, створює систему гарантій у встановленні істини, захисту прав і свобод людини та забезпечення справедливості правосуддя» [11, с. 10]. «Цей принцип безпосередньо стосується лише прокурора і формально не входить до числа засад кримінального провадження, сформульованих у Главі 2 КПК України. Проте його можна розглядати в якості складової таких загальних засад кримінального провадження, як законність, передбачена ст. 9 КПК України, яка також розглядається дослідниками як імперативна засада діяльності правоохоронних органів [12, с. 434], та змагальність, що покладає на прокурора обов'язок здійснювати повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення в суді (ч. 4 ст. 22 КПК України). Фактично, у такій інтерпретації засада змагальності передбачає

здійснення всіх вказаних процесуальних дій одним і тим же прокурором» [13, с. 87].

Як можна помітити, в даному випадку робиться уточнення, що незмінність прокурора не є окремою засадою, а лише складовою інших загальних засад, які передбачені ст. 7 КПК України. В той же час ми вважаємо, що в даному випадку було недоцільно використовувати саме терміни «принцип», адже вже його наявність вказує на ту саму фундаментальність. Проте навіть якщо розглядати незмінність прокурора в кримінальному провадженні не як окрему засаду, а як складову інших засад, то тут теж виникають певні проблеми. Так, незмінність прокурора в першу чергу стосується власне організації процесуального керівництва, тобто способу реалізації повноважень, що передбачено кримінальним процесуальним законодавством. Власне сама по собі незмінність прокурора не є визначальним фактором, адже ізольовано вона стосується лише факту внутрішньої організації діяльності органів прокуратури та визначення переліку осіб, які будуть процесуальними керівниками в тому чи іншому кримінальному провадженні. Значення має не сам обов'язок щодо незмінності прокурора, а ті наслідки, які цей обов'язок породжує. А.В. Лапків у власному дослідженні неодноразово підкреслює саме ті позитивні наслідки, які має така зміна КПК України 2012 року, адже саме через ці наслідки можна дійсно оцінити значення даної новели.

І саме в якості такого позитивного наслідку ми і пропонуємо виділяти таку галузеву засаду кримінального провадження як процесуальні відповідальність прокурора. До того, як почав діяти КПК України 2012 року, прокурори в межах одного кримінального провадження діяли відносно ізольовано між собою. Один прокурор відповідав за ефективне досудове розслідування, інший – за якісне підтримання державного обвинувачення в суді тощо. З одного боку це дозволяло виділити певну спеціалізацію серед прокурорів у кримінальному провадженні, що, теоретично, також

мало підвищити якість всього процесу. Проте з іншого боку виникали ситуації, за яких прокурорів на кожній стадії кримінального процесу цікавив не кінцевий результат всього кримінального провадження, а завершення саме його частини роботи. Найчастіше такі конфлікти виникали між стадіями досудового розслідування та судом, коли прокурор, який відповідав за досудове розслідування, намагався швидше передати справу до суду, інколи нехтуючи якістю. Через це інший прокурор, який мав підтримувати державне обвинувачення в суді, міг опинитися в неприємній ситуації, коли, наприклад, у нього могло не вистачати доказів для доведення винуватості особи поза розумним сумнівом.

Проте норма щодо того, що один і той самий прокурор має і здійснювати нагляд у формі процесуального керівництва на стадії досудового розслідування, і підтримувати державне (публічне) обвинувачення в суді, суттєво змінило підхід до виконання таких повноважень. Тепер прокурор, який підписує обвинувальний акт, також має бути впевнений, що йому буде достатньо доказів для того, щоб довести винуватість особи, адже виправдувальний вирок власне і буде основним показником неякісного процесуального керівництва на стадії досудового розслідування (що, до речі, і є основною причиною такого катастрофічного малого відсотку виправдувальних вироків в Україні, проте це вже тема для окремого дослідження).

Анотація

Стаття присвячена доцільності виділення процесуальної відповідальності прокурора як окремої галузевої засади кримінального процесу. В статті автор зазначає, що прокурор, який підписує обвинувальний акт, також має бути впевнений, що йому буде достатньо доказів для того, щоб довести винуватість особи, адже виправдувальний вирок власне і буде основним показником неякісного процесуального керівництва на стадії досудового розслідування (що, до речі, і є основною причиною такого катастрофічного малого відсотку виправдувальних вироків в Україні, проте це вже тема для окремого дослідження).

Іншими словами, прокурор процесуально відповідає за результати не окремої стадії кримінального процесу, а за результати всього кримінального провадження. Така відповідальність суттєво змінює саму філософію його роботи, адже він має бути впевнений у тому, що жодні помилки або порушення, які були на стадії досудового розслідування, не вплинуть на результати судового розгляду. І навпаки, якщо вже на стадії досудового розслідування для сто-

Іншими словами, прокурор процесуально відповідає за результати не окремої стадії кримінального процесу, а за результати всього кримінального провадження. Така відповідальність суттєво змінює саму філософію його роботи, адже він має бути впевнений у тому, що жодні помилки або порушення, які були на стадії досудового розслідування, не вплинуть на результати судового розгляду. І навпаки, якщо вже на стадії досудового розслідування для сторони обвинувачення буде очевидно, що доказів для доведення вини недостатньо, то прокурору доцільніше буде закрити таке кримінальне провадження або, якщо це допустимо, укласти угоду про визнання винуватості з підозрюваним. Саме тому ми і вважаємо, що процесуальна відповідальність прокурора за результати кримінального провадження має розглядатися як засада кримінального процесу. Крім того, така відповідальність також має фундаментальний характер, адже вона в значній мірі буде впливати на те, в який спосіб прокурору буде реалізувати власні кримінальні провадження. Законодавець може вносити зміни до окремих положень КПК України, проте це (на відміну від процесуальної самостійності слідчого) не вплине на процесуальну відповідальність прокурора, які в значній мірі буде головною рушійною силою та гарантією якісного та ефективного досудового розслідування.

рони обвинувачення буде очевидно, що доказів для доведенні вини недостатньо, то прокурору доцільніше буде закрити таке кримінальне провадження або, якщо це допустимо, укласти угоду про визнання винуватості з підозрюваним. Саме тому автор вважає, що процесуальна відповідальність прокурора за результати кримінального провадження має розглядатися як засада кримінального процесу. Крім того, така відповідальність також має фундаментальний характер, адже вона в значній мірі буде впливати на те, в який спосіб прокурору буде реалізувати власні кримінальні провадження. Законодавець може вносити зміни до окремих положень КПК України, проте це (на відміну від процесуальної самостійності слідчого) не вплине на процесуальну відповідальність прокурора, які в значній мірі буде головною рушійною силою та гарантією якісного та ефективного досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, прокурор, ефективність досудового розслідування

Zhuravlov O.H. Procedural responsibility of the prosecutor as the sectoral principle of the criminal process

Summary

The article is devoted to the expediency of distinguishing the prosecutor's procedural responsibility as a separate branch of the criminal process. In the article, the author notes that the prosecutor who signs the indictment must also be sure that he will have enough evidence to prove the person's guilt, because the acquittal will actually be the main indicator of poor procedural management at the stage of the pre-trial investigation (which, until things, and is the main reason for such a catastrophically low percentage of acquittals in Ukraine, but this is already a topic for a separate study).

In other words, the prosecutor is procedurally responsible not for the results of a separate stage of the criminal process, but for the results of the entire criminal proceeding. Such responsibility significantly changes the very philosophy of his work, because he must be sure that no errors or violations that occurred at the stage of the pre-trial investigation will not affect the results of the trial. Conversely, if already at the stage of the pre-trial investigation it is obvious to the prosecution that there is not enough evidence to prove guilt, then it would be more expedient for the prosecutor to close such criminal proceedings or, if it is permissible, to enter into a plea agreement with the suspect. That is why the author believes that the prosecutor's procedural responsibility for the results of criminal proceedings should be considered as the basis of criminal proceedings. In addition, such responsibility is also of a fundamental nature, because it will greatly influence the manner in which the prosecutor will implement his own criminal proceedings. The legislator can make changes to certain provisions of the Criminal Code of Ukraine, but this (in contrast to the procedural independence of the investigator) will not affect the prosecutor's procedural responsibility, which will largely be the main driving force and guarantee of a high-quality and effective pre-trial investigation.

Key words: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, prosecutor, effectiveness of pre-trial investigation.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С. В. Ківалова К82 та М. С. Цуцкірідзе. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 1104 с.
2. Галаган О.І., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167-172.
3. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування: дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.09. Одеса, 2010. 236 с.

4. Рішення ЄСПЛ «Євген Петренко проти України», заява 55749/08. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a60#Text
5. Рішення ЄСПЛ «Чумак проти України», заява 44529/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_e02#Text
6. Рішення ЄСПЛ «Муравська проти України», заява 249/03. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_432#Text
7. Стеценко Ю.В. Ефективне досудове розслідування: зміст поняття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2018. Випуск 49. Том 2. С. 126-129.
8. Торбас О.О. Поняття ефективності досудового розслідування. *Проблеми досудового розслідування в сучасних умовах: правові та організаційні аспекти: міжнародної науково-практичної інтернет-конференції*, м. Одеса, 29 квітня 2021 р. Одеса: ОДУВС, 2021. С. 192-195.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL:
10. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 т. / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський Є.П. Бурдоль та ін.: за заг ред. В.Я. Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. Х. :Право, 2012. Т. 1. 768 с.
11. Тертишник В. Концептуальна модель системи принципів кримінального процесу. *Юридичний вісник України*. 2001. № 5 (1-7 лютого 2001р.). С. 10.
12. Ахтирська Н.М. Законність як імперативна засада діяльності правоохоронних органів. Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. К. : НДІ «Проблеми людини», 1999. Т. 18. С. 434-443.
13. Лапкін А. В. Принцип незмінюваності прокурора у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2015. Вип. 2(3). С. 85-89.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.59>

Патрелюк Д.А.

кандидат юридичних наук,

директор

Адвокатського бюро Дмитра Патрелюка,

ORCID ID: 0000-0002-7300-4905

ПОЧАТОК КРИМІНАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Постановка проблеми. Однією з основних процесуальних функцій сторони обвинувачення є кримінальне переслідування особи з метою перевірки її причетності до вчинення кримінального правопорушення. Але, незважаючи на наявність численних досліджень, що обґрунтовують необхідність імплементації інституту кримінального переслідування до вітчизняного кримінального процесуального законодавства, на практиці нерідко виникають проблеми, пов'язані з визначенням початку викриття особи у вчиненні нею кримінального правопорушення, призводячи до неоднозначного застосування норм кримінального процесуального закону. Разом з тим, відсутність загальноприйнятої відповіді на питання, від якого моменту починається переслідування, не сприяє захисту основоположних прав і свобод людини, зокрема в частині дотримання презумпції невинуватості та забезпечення права особи на захист. Зазначене обумовлює актуальність теми, поставленої у заголовку до цієї статті, оскільки належна правова регламентація функції кримінального переслідування неможлива без наявності сталого розуміння фактичного початку його здійснення.

Мета дослідження. Метою статті є вирішення наукового завдання, пов'язаного зі встановленням моменту початку здійснення стороною обвинувачення кримінального переслідування щодо конкретної особи.

Стан опрацювання проблематики. Проблемам правової регламентації діяльності сторони обвинуваченого з викриття особи

та встановлення її причетності до вчиненого кримінального правопорушення присвячено низку наукових досліджень таких вітчизняних процесуалістів як Т. В. Бабчинської, Й. І. Горінецького, Б. М. Дердюка, В. С. Зеленецького, А. А. Коваля, Г. К. Кожевнікова, Л. М. Лобойка, Л. В. Карабута, Т. О. Лоскутова, М. А. Погорецького, О. М. Смушака, В. І. Фаринника, В. М. Юрчишина та багатьох інших. Однак в межах сучасних наукових напрацювань не вироблено єдиного підходу до визначення моменту початку кримінального переслідування, а питання можливості проведення процесуальних дій стосовно особи, що викривається у вчиненні кримінального правопорушення, до повідомлення їй про підозру залишаються дискусійними. В цьому плані подальше наукове обґрунтування початкового моменту кримінального переслідування вбачається необхідним для забезпечення ефективної доведеності причетності особи до кримінального правопорушення та її справедливого притягнення до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Підстави та порядок початку досудового розслідування передбачені ст. 214 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Положення цієї статті свідчать, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за наявності достатніх відомостей, що вказують на ознаки кримінального правопорушення [2, с. 156]. Водночас інститут кримі-

нального переслідування не містить схожих положень щодо однозначного визначення моменту початку діяльності з викриття особи та перевірки її причетності до вчиненого кримінального правопорушення. Це пов'язано зі специфікою його природи, подібної за змістом до інституту обвинувачення, але відмінної від нього за своєю спрямованістю.

Розглядаючи кримінальне переслідування виключно як обвинувальну діяльність (вузький підхід), необхідно говорити про цілеспрямоване здійснення державного обвинувачення конкретної особи, вже наділеної відповідним процесуальним статусом (підозрюваного, обвинуваченого) [3, с. 310]. З іншого боку, вузький підхід до визначення кримінального переслідування не охоплює діяльності сторони обвинувачення, яка хоч і передуює початку досудового розслідування, але так чи інакше сприяє встановленню ознак кримінально-релевантної події, в тому числі й передбачає перевірку причетності особи до вчиненого кримінального правопорушення. Відповідно залишаються осторонь проведення оперативно-розшукових заходів щодо особи, яка викривається, подальше її затримання за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, що за своєю сутністю визначають початок діяльності з викриття особи, яка вчинила злочин [4, с. 169]. Тому за широкого розуміння функції кримінального переслідування береться до уваги вся процесуальна діяльність, що передбачає викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення та забезпечення справедливого її притягнення до кримінальної відповідальності.

Проте, враховуючи, що кримінальне провадження в цілому може бути розпочато не щодо конкретної особи, а тільки за ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, незалежно від того, чи наявні в первинних матеріалах будь-які вказівки на особу, яка його вчинила, то традиційно вважається, що кримінальне переслідування бере початок з моменту появи у кримінальному провадженні конкретної особи, якій

повідомлено про підозру [5, с. 349; 6, с. 183]. Дійсно, буквальне тлумачення кримінального процесуального закону передбачає обов'язок сторони обвинувачення за наявності підстав, визначених у ст. 276 КПК України, прийняти процесуальне рішення, яким до кримінального процесу вводиться новий учасник – підозрюваний, а вже далі здійснювати обвинувальну діяльність щодо нього шляхом збирання, перевірки та оцінки доказів на підтвердження чи спростування повідомленої підозри. Однак деякі науковці висловлюють, на наш погляд, справедливу думку, що кримінальне переслідування особи може бути фактично розпочатим до моменту повідомлення конкретній особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення [7, с. 153; 8, с. 7]. Така позиція пов'язана з тим, що в межах своєї спрямованості кримінальне переслідування передбачає проведення перевірки особи на причетність до кримінального правопорушення на будь-якій стадії кримінального провадження, а також незалежно від факту внесення відповідних відомостей до ЄРДР та повідомлення такій особі про підозру, оскільки при наявності ознак кримінального правопорушення, повинен існувати і певний суб'єкт, який його вчинив.

Варто зазначити, що при визначенні початкового моменту здійснення кримінального переслідування на особливу увагу заслуговує практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), пов'язана з тлумаченням ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) щодо визначення початку державного обвинувачення конкретної особи. Зокрема у справі «Фотті та інші проти Італії», зосередившись на розгляді питання, пов'язаного з визначенням моменту, з якого підозрюваний отримує процесуальні гарантії, передбачені ст. 6 Конвенції, ЄСПЛ дійшов висновку, що кримінальне переслідування починається не з моменту офіційного пред'явлення обвинувачення, а з часу, коли органи влади вживають процесуальних заходів, які суттєво впливають

на обмеження прав підозрюваного. Суд вказав, що правовий статус особи як підозрюваного має бути визначений вже на початковій стадії слідства, оскільки це гарантує реалізацію права на захист, визначеного ст. 6 Конвенції. У цьому контексті будь-які процесуальні дії, що можуть вплинути на права особи, повинні бути розпочаті з дотриманням процедурних гарантій, передбачених Конвенцією [9]. У справі «Меріт проти України» ЄСПЛ також підкреслив, що точкою відліку початку строку в контексті вирішення питання щодо його розумності стосовно кримінальних справ є момент виявлення ставлення державних органів до особи як до підозрюваного або як до обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому обвинуваченням визнається не лише офіційне повідомлення особі стороною обвинувачення про те, що існують певні підстави вважати, що вона вчинила кримінальне правопорушення, але й коли мала місце обставина, котра істотно вплинула на становище підозрюваного [10]. До широкого тлумачення поняття кримінального обвинувачення ЄСПЛ звернувся й у справі «Вемхофф проти Німеччини», коли заявник утримувався під вартою протягом тривалого періоду до того, як йому було висунуто офіційне обвинувачення. ЄСПЛ постановив, що фактичне звинувачення заявника відбулося в період, коли представники державної влади вжили перші офіційні заходи, зміст яких свідчив про те, що вони допускають припущення щодо винуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення. Такою дією у справі став арешт [11]. Іншою показовою справою для розуміння того, коли саме починається кримінальне переслідування, і, таким чином, має значення для застосування гарантій, передбачених ст. 6 Конвенції є «Ноймайстер проти Австрії». В межах цієї справи ЄСПЛ визначив, що момент пред'явлення обвинувачення та початок кримінального переслідування починається з першої дії, спрямованої на обмеження прав особи, адже термін «обвинувачення»

має автономне значення і не обмежується формальним пред'явленням обвинувачення відповідно до національного законодавства. Замість цього, діяльність щодо звинувачення конкретної особи охоплює будь-які заходи, які мають значний вплив на положення підозрюваного, наприклад, затримання заявника [12]. Разом з тим, у справі «Білий проти України» ЄСПЛ вкотре констатував, що моментом початку кримінального переслідування вважається не офіційне пред'явлення обвинувачення, а будь-які процесуальні дії, що проводяться для викриття особи у вчиненні нею кримінального правопорушення, та які впливають на правове становище особи. Перелік таких процесуальних дій є доволі широким, оскільки важлива їх спрямованість на отримання фактичних даних, які ставлять особу під підозру [13].

В цілому розглянуті рішення ЄСПЛ свідчать, що кримінальне переслідування конкретної особи нерідко розпочинається за відсутності доказів, які мають слугувати підставами для повідомлення про підозру та початку досудового розслідування. Це не сприяє належному забезпеченню конвенційних прав і свобод людини. Відповідно до ст. 6 Конвенції підозрюваний повинен одразу з початку кримінального переслідування мати право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення він підозрюється, отримати змогу надавати власні пояснення або відмовлятися свідчити проти себе, а також бути суб'єктом права на захист шляхом залучення захисника. Вочевидь, що ці та інші процесуальні права підозрюваного, закріплені у ст. 42 КПК України, покликані забезпечити такому учаснику кримінального судочинства реальну можливість захищати себе від здійснення щодо нього кримінального переслідування. В іншому випадку, коли особу не наділено процесуальним статусом, але стороною обвинувачення проводяться відповідні процесуальні дії з метою її викриття або перевірки причетності до вчинення кримінального правопорушення, можна констатувати поз-

бавлення такої особи дієвих важелів захисту своїх прав, адже лише після набуття відповідного статусу в кримінальному провадженні, особа, яка викривається, набуває весь набір законодавчо визначених процесуальних прав і обов'язків [14, с. 239]. Водночас, як слушно стверджує В. М. Юрчишин, визначення повідомлення особі обвинувачення в сенсі ст. 6 Конвенції не завжди може бути сформульоване в межах кримінального процесуального права. Внаслідок цього ЄСПЛ системно обґрунтовує позицію, що момент кримінального переслідування, про яке йдеться у ст. 6 Конвенції, може наставати раніше за моменти, визначені національним законодавством [15, с. 205]. Саме тому практика ЄСПЛ щодо визначення початку кримінального переслідування вбачається взірцевою, оскільки неодноразово наголошує, що час пред'явлення формального обвинувачення не є вирішальним, а діяльність з перевірки причетності конкретної особи до кримінального правопорушення може розпочатись і з дня її арешту, затримання, проведення допиту, особистого обшуку та інших процесуальних дій, які впливають на становище особи.

З огляду на широке розуміння кримінального переслідування, доречно говорити не лише про регламентовані нормами кримінального процесуального законодавства засоби, за допомогою яких встановлюється причетність особи до кримінального правопорушення, але й про прямо не заборонені. Звичайно, не викликає сумнівів, що слідчі (розшукові) дії є основними засобами збирання доказів, проте не лише вони здатні призводити до збирання обвинувальних доказів, що викриватимуть особу. Окрім того, зважаючи на наявність загальнодозвільного та спеціальнодозвільного типу правового регулювання, процесуальні засоби кримінального переслідування мають спиратися не на формальне закріплення в кримінальному процесуальному законі, а на відповідну спрямованість на отримання відомостей, що використовуються для одержання інформації, зміст якої викриває

конкретну особу у вчиненні нею кримінального правопорушення. Тобто до незаборонених нормами кримінального процесуального закону правомірних засобів варто відносити будь які дії (заходи), їх гібриди, що спрямовані на отримання обвинувальних доказів з метою встановлення причетності певної особи до вчинення кримінального правопорушення.

Хоча в теорії кримінального процесу деякі науковці запевняють, що внаслідок ототожнення кримінального переслідування з обвинуваченням, спрямованість діяльності з викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення визначається саме застосуванням заходів процесуального примусу, що обмежують конституційні права громадян [16, с. 170]. Однак приналежність до таких засобів й інших незаборонених процесуальних дій, (засобів), їх гібридів, не означає автоматичну спрямованість кримінального переслідування виключно на застосування процесуального примусу щодо особи. За своїм змістом засоби кримінального переслідування не обов'язково мають охоплювати використання всіх примусових процесуальних дій, здатних впливати на обмеження прав і свобод особи, що викривається, адже вона ще може не мати відповідного процесуального статусу. Це пов'язано з тим, що кримінальне переслідування в цілому, й відповідні засоби зокрема, повинні вирішувати завдання щодо встановлення причетності конкретної особи до вчинення нею кримінального правопорушення, а не лише обмежувати права і свободи такої особи. Тож при вирішенні питання щодо визначення спрямованості засобів кримінального переслідування не можна обмежуватись розумінням застосування примусу до особи, яку ще не наділено процесуальним статусом, оскільки головною метою їх використання є отримання саме доказової інформації, необхідної для викриття певної особи та встановлення її причетності до вчинення кримінального правопорушення.

Також можна стверджувати, що практика ЄСПЛ стала міцним фундаментом для напра-

цювання критеріїв, що визначають правомірність засобів кримінального переслідування. Серед таких критеріїв необхідно виокремити не лише законність їхнього використання, але й дотримання при цьому конвенційних прав і свобод людини, зокрема права на захист. Дійсно, вищезазначені рішення ЄСПЛ містять вказівку, що процесуальні дії, спрямовані на викриття особи, можуть бути визнані правомірними, якщо вони істотно не «погіршують становище особи», незалежно наявності процесуального статусу у кримінальному провадженні [9; 10; 11; 12]. Оскільки у випадку проведення заходів, націлених на збирання обвинувальних доказів щодо особи, яку не наділено статусом підозрюваного (обвинуваченого), вона позбавляється права захищати себе від кримінального переслідування. Звідси при визначенні правомірності використання тих чи інших засобів кримінального переслідування треба враховувати фактичне положення особи у кримінальному провадженні та здійсненні щодо неї процесуальних заходів, що істотно позначаються на становищі цієї особи [17, с. 153]. При цьому на правомірність засобів кримінального переслідування не впливають стадія кримінального провадження та наявність процесуального статусу тому що конвенційні права повинні бути захищені від самого початку проведення першої процесуальної дії, яка передбачає отримання інформації про причетність особи до кримінального правопорушення.

Анотація

У статті розглянуто особливості кримінального переслідування як кримінальної процесуальної функції сторони обвинувачення, зокрема в частині визначення моменту початку його здійснення. З'ясовано, що правова природа кримінального переслідування призводить до плюралізму думок щодо розуміння часу, який необхідно вважати початком здійснення обвинувальної діяльності, спрямованої на перевірку причетності особи до кримінального правопорушення. Проаналізовано рішення Європейського суду з прав людини щодо застосування ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод стосовно визначення початкового моменту державного обвинувачення особи. Встановлено, що практика Європейського суду з прав людини свідчить про застосування широкого підходу при тлумаченні пред'явлення обвинувачення, внаслідок чого фактичне викриття особи у вчиненні кримінального правопо-

Таким чином, відповідно до європейських стандартів захисту прав людини у кримінальному процесі, здійснення кримінального переслідування можливе незалежно від наявності процесуального статусу підозрюваного у кримінальному провадженні, тому що тлумачення обвинувальної діяльності має більш широкий зміст, ніж факт офіційного повідомлення про підозру. Таке узагальнення цілком узгоджується з вищезазначеними рішеннями ЄСПЛ, які підтверджують, що застосування будь-якого першого процесуального засобу, спрямованого на викриття особи та перевірку причетності до кримінального правопорушення, що може суттєво погіршувати ситуацію такої особи, необхідно розцінювати як початок кримінального переслідування. Це обумовлено тим, що проведенням першої процесуальної дії, що передбачає отримання викривальних доказів, сторона обвинувачення як представник держави висловлює власне припущення про причетність конкретної особи до кримінального правопорушення та, відповідно, допускається її винуватість.

Висновки. Початком кримінального переслідування є початок реалізації першого регламентованого та (або) незабороненого нормами кримінального процесуального законодавства, правомірного засобу, спрямованого на отримання доказової інформації з метою встановлення причетності певної особи до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від наявності у такої особи процесуального статусу у кримінальному провадженні.

рушення починається з моменту проведення будь-якої першої процесуальної дії, що погіршує становище такої особи та може вплинути на обмеження її конвенційних прав і свобод. Наголошено, що засоби кримінального переслідування можуть правомірно використовуватись щодо особи, яка викривається, без обов'язкової наявності у неї відповідного процесуального статусу (підозрюваного, обвинуваченого). Відповідно до європейських стандартів прав людини у кримінальному провадженні обґрунтовано, що відсутність процесуального статусу у особи, яка викривається, не сприяє ефективному забезпеченню її права на захист. При цьому відмічено, що перелік процесуальних дій, проведення яких вказує на початок кримінального переслідування, не може бути обмеженим, оскільки необхідно брати до уваги їх спрямованість на отримання фактичних даних для встановлення причетності конкретної особи до вчинення нею кримінального правопорушення.

Ключові слова: кримінальне провадження; початок кримінального переслідування; обвинувачення; процесуальний статус; підозрюваний; кримінальний процесуальний закон.

Patrelyuk D.A. An initiation of criminal prosecution

Summary

The article examines the peculiarities of criminal prosecution as a criminal procedural function of the prosecution, in particular, in terms of determining the time when it begins. It is found that the legal nature of criminal prosecution leads to a pluralism of opinions regarding the understanding of the time which should be considered as the beginning of the prosecution activity aimed at verifying the involvement of a person in a criminal offense. The author analyzes the judgments of the European Court of Human Rights on the application of Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the determination of the initial moment of public prosecution of a person. It is established that the case law of the European Court of Human Rights demonstrates the application of a broad approach to the interpretation of the indictment, as a result of which the actual exposure of a person to a criminal offense begins from the moment of any first procedural action, which worsens the situation of such a person and may affect the restriction of his or her conventional rights and freedoms. It is emphasized that criminal prosecution measures may be legitimately used against a person who is exposed without the person necessarily having the appropriate procedural status (suspect, accused). According to the European standards of human rights in criminal proceedings, the author proves that the lack of procedural status of a whistleblower does not contribute to the effective enforcement of his/her right to defense. At the same time, it is noted that the list of procedural actions which indicate the beginning of criminal prosecution cannot be limited, since it is necessary to take into account their focus on obtaining factual data to establish the involvement of a particular person in the commission of a criminal offense.

Key words: criminal proceedings; initiation of criminal prosecution; prosecution; procedural status; the suspect; criminal procedural law.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Голос України. 2012. №№ 90-91. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.02.2023).
2. Гуртієва Л. М. Початок кримінального провадження України та стадії досудового розслідування. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 155-159.
3. Говорун Д. М. Функція кримінального переслідування та принцип публічності. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4. С. 309-315.

4. Звірко О. Є. Кримінальне переслідування - процесуальна функція чи правова фікція? *Підприємство, господарство і право*. 2012. № 8. С. 169-171.
5. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса: Юридична література, 2015. 712 с.
6. Фаринник В. І. Початок досудового розслідування та особливості кримінального переслідування за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 2. С. 178-195.
7. Карабут Л. В. Початковий момент реалізації функції кримінального переслідування за новим КПК. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. № 1. С. 145-155.
8. Лоскутов Т. О. Кримінальне переслідування, здійснюване слідчим: монографія. Дніпропетровськ: Ліра ЛТД, 2011. 164 с.
9. Case of Foti and others v. Italy № 7604/76; 7719/76; 7781/77; 7913/77. 10 December 1982. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57489%22>} (дата звернення: 20.02.2023).
10. Case of Bilyu v. Ukraine, № 14475/03, 21/10/2010. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-214777%22>} (дата звернення: 20.02.2023).
11. Case of Wemhoff v. Germany № 2122/64, 27/06/1968. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57595%22>} (дата звернення: 20.02.2023).
12. Case of Neumeister v. Austria, № 1936/633, 27/06/1968. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57544%22>} (дата звернення: 20.02.2023).
13. Case of Merit v. Ukraine, № 66561/01, 30/03/2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-61685%22>} (дата звернення: 20.02.2023).
14. Капліна О. В. Підозра у кримінальному провадженні: поняття, ознаки, сутність. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 238-242.
15. Юрчишин В. М. Щодо визначення початкового моменту обвинувальної діяльності прокурора в досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2015. № 3 (3). С. 203-206.
16. Лоскутов Т. О. Моменти початку та закінчення кримінального переслідування, здійснюваного слідчим ОВС. *Право і суспільство*. 2010. № 2. С. 168-173.
17. Максименко Н. В. Підозра у практиці Європейського суду з прав людини. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 150-158.

УДК 347.7

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.60>

Походжук Р.В.

*кандидат юридичних наук, старший дослідник, головний консультант
Головного юридичного управління Апарату Верховної Ради України, докторант Науково-до-
слідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-6414-4797*

ПРИЧИНИ ВРАЗЛИВОСТІ СПОЖИВАЧІВ

Вступ. Доволі стрімкий розвиток інституту захисту прав споживачів призвів до диференціації фізичної особи – споживача та створив трьох суб'єктів права: звичайного споживача, пересічного споживача та вразливого споживача. Водночас найбільш незахищеним суб'єктом із наведених трьох є вразливий споживач. Проблема вразливості споживачів є доволі гострою в сучасному суспільстві та тільки посилюється. Це вимагає певної реакції з боку держави, суспільства та конкретних осіб.

Відповідно законодавець повинен встановлювати такі правила поведінки, що допоможуть споживачам, які є вразливими не відчувати цього стану, а у разі порушення їх прав надавати ефективні засоби їх захисту. Однак для належного правового регулювання слід виробити наукову базу, зокрема щодо причин вразливості споживачів.

Метою дослідження є встановлення та характеристика причин вразливості споживачів.

Виклад основного матеріалу. Доволі часто до причин вразливості відноситься вік людини. Зазвичай неповнолітні та люди похилого віку розглядаються як вразливі групи населення. Так, Дж. Бренкерт (G. G. Brenkert) зауважує, що люди можуть бути вразливими іншими способами, окрім того, що їм можуть нетипово завдати шкоди продукти, які вони вживають. Вразливі групи, такі як маленькі діти, люди, які горюють або люди похилого віку, не обов'язково зазнають нетипової шкоди від продуктів, які вони вживають. Тим не менш, вони вразливі (*тут і далі переклад*

наш – Р.П.) [1]. Цілком зрозуміло, що діти та люди похилого віку є більш вразливими, ніж звичайні дорослі, оскільки внаслідок певних вікових змін не завжди мають змогу об'єктивно оцінювати певні товари, роботи чи послуги або приймати щодо них зважені рішення.

Організація «Голос європейського споживача у стандартизації» у своєму документі «Як захистити вразливих споживачів?» (2011 рік) цікаво відзначила, що людина, яка є «вразливою», може легко або швидко отримати шкоду чи травму, оскільки вразливість передбачає асоціацію з поняттям ризику. Наприклад, діти вразливі, оскільки вони часто не усвідомлюють небезпек, які їм загрожують [2]. Нам імпонує це бачення, оскільки у ньому відображено вразливість у динаміці та вказується на існування певного ризику. Відповідно особа вразлива, оскільки ризик є більшою мірою реальний, а його уникнення більше виняток ніж правило.

Натомість М. А. Файнман (M. A. Fineman) зазначає, що дитинство та дитинство слід розуміти лише як неминучі етапи розвитку в житті вразливого суб'єкта, а не як привід для створення відмінних і звужених категорій державної відповідальності [3]. Ми не можемо підтримати такий підхід, оскільки внаслідок вікових особливостей діти об'єктивно не можуть приймати рішення нарівні з дорослими. Цивільний кодекс України передбачає, що цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може

керувати ними (частина перша статті 30). При цьому у статтях 31 і 32 Цивільного кодексу України передбачено часткову цивільну дієздатність фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа) та неповну цивільну дієздатність фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) [4]. І у цьому контексті слід зазначити, що якщо не визнавати малолітніх та неповнолітніх осіб вразливими, за загальною ідеєю М. А. Файнман (M. A. Fineman), то потенційно може виникнути ситуація (навіть за ідеї, що такі особи є вразливими *a priori* внаслідок універсальності вразливості за баченням автора), за якою малолітню чи неповнолітню особу можна буде визнавати особою з повною цивільною дієздатністю. Відтак, неможливо буде надати усім особам до 14 чи 18 років відповідно єдиний захист, оскільки таких критеріїв не існуватиме. Тому, на нашу думку, законодавець, при визначенні окремих категорій осіб, виходить з об'єктивної необхідності їх захисту, не виключаючи захист інших осіб. Такий підхід є більш комплексним, мінімізує суб'єктивну оцінку суб'єкта правозастосування та встановлює певні рамки захисту для об'єктивно вразливих категорій фізичних осіб.

Д. Гаррет (D. E. Garrett) та П. Туманов (P. G. Toumanoff) акцентують увагу на чотирьох демографічних змінних як найбільш остаточно маркерах потенційної вразливості споживача на ринку, а саме таких: 1) дохід; 2) вік; 3) освіта; 4) споживачі з меншин (*в оригіналі – «Minority Consumers» – вставка наша – Р.П.*) [5]. Таким чином, ці автори також підтримують таку причину як вік. Водночас погоджуючись з такими причинами як дохід і освіта необхідно відмітити, що людина, яка не має достатньої освіти, зазвичай матиме менше навичок і менше варіантів і можливостей на робочому місці, що ускладнить утримання сім'ї, а також, ймовірно, означитиме більш нестабільний вихід на пенсію, а також менше заощаджень, щоб пом'якшити їх у разі нещасного випадку, травми або хвороби [3].

Водночас, щодо споживачів з меншин, то відповідно до Закону України «Про національні меншини (спільноти) України» національна меншина (спільнота) України (далі – національна меншина (спільнота) – це стала група громадян України, які не є етнічними українцями, традиційно проживають на території України в межах її міжнародно визнаних кордонів, об'єднані спільними етнічними, культурними, історичними, мовними та/або релігійними ознаками, усвідомлюють свою приналежність до неї, виявляють прагнення зберегти і розвивати свою мовну, культурну, релігійну самобутність [6]. Отже, така спільнота теж може розглядатися як вразлива, внаслідок етнічної приналежності. При цьому у сфері захисту прав споживачів ми розглядаємо меншини як більш широке поняття, що охоплює певну спільноту, яка зазнає утисків порівняно із домінуючою спільнотою незалежно від етнічної приналежності.

Н. К. Сміт (N. C. Smith) та Е. Купер-Мартін (E. Cooper-Martin) у своєму дослідженні зосереджувалися на етнічній приналежності, місці проживання та низькому рівні освіти та доходу [7]. Ці причини вразливості пов'язані із зовнішніми обставинами, оскільки за певних умов, можуть бути змінені і споживач у такому випадку вже не вважатиметься вразливим. Така причина як етнічна приналежність може розглядатися в контексті, наприклад, мовного питання, однак має ще й інший елемент, такий як дискримінація. І у цьому випадку це вже не тільки порушення прав споживача, але й фундаментальних прав людини.

Стосовно цього слід навести міркування С. М. Бейкер (S. M. Baker), Дж. У. Джентрі (J. W. Gentry) та Т. Л. Ріттенбург (T. L. Rittenburg), які зазначають, що у випадках, коли вразливість пов'язана з дискримінацією, державна політика вказує на те, що особа не є вразливою через те, що вона чорна та/або має інвалідність; вона вразлива через фактори, які не залежать від неї (наприклад, те, як інші люди ставляться до її темного кольору шкіри та/або її інвалідності) [8].

За таких обставин суб'єкт господарювання та його посадові особи повинні нести відповідальність не тільки відповідно до споживчого законодавства, але й до адміністративного чи кримінального.

У сучасному суспільстві, особливо при придбанні продукції через Інтернет, ми стикаємося з наявністю пропозиції щодо продажу товару, виконання роботи чи надання послуги за певною ціною протягом обмеженого відвізку часу. Це зазвичай може призводити, до більших емоційних зусиль для споживача щодо прийняття рішення, оскільки він зазвичай докладатиме більше зусиль для оцінки необхідності придбання/не придбання відповідно товарів/робіт/послуг. Зазначене зокрема пояснюється синдромом втрачених можливостей (Fear of missing out). Ф. У. Морган (F. W. Morgan), Д. К. Шулер (D. K. Schuler) та Дж. Дж. Столтман (J. J. Stoltman) вказують, що ситуації купівлі в обмеженому часі, такі як використання нетривалих розпродажів або рекламних пропозицій, можуть погіршити когнітивні здібності людей з розумовою недостатністю або тих, хто є наївними споживачами [9]. Відтак, пропозиція протягом обмеженого періоду в часі теж повинна визнаватися окремою причиною вразливості споживача.

Говорячи про індивідуальні характеристики споживача, Н. Шайн (N. Šajn) вказує на такі як низький дохід, безробіття, низький рівень освіти або нездатність розмовляти певною мовою («класова вразливість»). Водночас розглядаючи вразливість, засновану на стані, вона вказує, що це може статися через події, які тимчасово знижують їхню здатність приймати раціональні рішення на ринку, наприклад, у траурі через втрату близької людини, розлучення, серйозну хворобу чи інші життєві стресові події. При цьому авторка вказує, що іншими факторами, які можуть спричинити вразливість споживачів, є характеристики ринку. Споживачі, як правило, більш вразливі на ринках, які пропонують складні продукти, через які їм важко порівнювати різні пропози-

ції та розуміти складні контракти, наприклад, у сфері фінансів чи енергетичних послуг [10]. Таким чином, автор вказує на характеристики, які більшою мірою обумовлені зовнішніми обставинами та не стосуються фізичних, розумових чи психологічних вад людини. При цьому слід відмітити, що така доволі цікава причина, як характеристика ринку, зокрема присутня у сфері електроенергетики. Відповідно до законодавчого регулювання цих відносин окремо виділено вразливих споживачів. Так, це прослідковується у частині першій статті 61 Закону України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 № 2019-VIII, якою визначено, що вразливі споживачі мають право на передбачену законом підтримку для відшкодування витрат на оплату спожитої електричної енергії у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [11]. Схоже положення міститься у Законі України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 № 329-VIII [12].

Подібний підхід, до висловленого вище автором, відображено і у Британському Стандарті BS 18477:2010 «Інклюзивне надання послуг. Вимоги щодо виявлення та реагування на вразливість споживача (Британський стандарт)», відповідно до якого вразливість споживачів може бути спричинена низкою факторів, зокрема проблемами психічного здоров'я, хворобою, обмеженими знаннями чи обізнаністю про продукти чи ринки, або зміною особистих обставин, як-от тяжка втрата або безробіття [13]. При цьому в останньому ще вказується на внутрішні характеристики особи, тобто на проблеми психічного здоров'я та хворобу.

У Доповіді семінару експертів щодо шляхів і засобів посилення соціального захисту та зменшення вразливості, що відбувся у штаб-квартирі ООН, 10-14 листопада 1997 року вказується, що ризики в будь-якому суспільстві нерівномірно розподілені серед населення; тому люди не однаково піддаються впливу. Певні особи та групи мають набагато більший ризик, ніж інші, через соціально-де-

мографічні характеристики, економічний статус, фізичний або психічний стан, спосіб життя тощо [14]. Наведений документ оцінював вразливість людей загалом, проте вказані причини є актуальними та слушним (внаслідок широкого бачення причин вразливості) і для дослідження вразливих споживачів.

Доволі цікаво причини вразливості описує П. Картрайт (P. Cartwright), який розглядаючи вразливість споживачів вказує, що тиск, який відчувають споживачі, може виникати через індивідуальні характеристики (наприклад, вік, брак впевненості чи знань), тимчасові індивідуальні обставини (наприклад, втрата близької людини чи подібна життєва подія) або фізичну ситуацію (наприклад, присутність продавця в будинку покупця). Це також може впливати з поведінки продавця (наприклад, якщо він чи вона діє у спосіб залякування) [15]. Говорячи про присутність продавця у будинку покупця чи про дії продавця у спосіб залякування, то тут слід звернути увагу на той факт, що загалом ці причини як лише такі, що обумовлюють вразливість є недостатньо обґрунтованими. Такий висновок можна зробити ґрунтуючись на нормативно-правових актах, які передбачають правове регулювання відносин щодо недобросовісних комерційних практик. І у цих актах такі дії можуть визнаватися оманливими чи агресивними і завдавати шкоди економічним інтересам будь-яких споживачів. Водночас слід справедливо відмітити, що дискомфорт від таких дій безумовно присутній і для вразливих споживачів.

Своєю чергою Л. Уодінгтон (L. Waddington) висловлює міркування, що угоди про продаж, такі як продажі, пов'язані з «безкоштовним подарунком», також можуть поставити деяких споживачів у не вигідне становище та спонукати їх проявляти меншу обережність, ніж це було б у іншому випадку. У цих випадках також може знадобитися додатковий захист, наприклад право на відмову від договору. Більше того, як слушно стверджує автор, маркетингові практики, такі як усталена практика

пропонування нижчих цін клієнтам, які готові спілкуватися або взаємодіяти з постачальником послуг онлайн, або які готові налаштувати прямиий дебет для регулярних платежів, також можуть зробити клієнтів, які не мають доступу до цих об'єктів, «вразливими». Таким клієнтам можуть пропонувати набагато більш обмежений вибір і стягувати вищу комісію, тим самим підвищуючи рівень не вигідного становища [16]. У цьому випадку вразливість споживачів більшою мірою обумовлена обставинами, які не стосуються фізичних, розумових чи психологічних вад людини. І держава повинна реагувати на таку вразливість, не як на апіорну, а як вразливість особи у конкретній ситуації. Відтак, захист зможе отримати не будь-яка особа, а лише та, інтересам якої дійсно завдається шкода.

Щодо причин вразливості цікавим є міркування Дж. Бренкерта (G. G. Brenkert). Так, він говорить про осіб, які особливо вразливі до заподіяння шкоди їхнім інтересам, оскільки якісно відмінний досвід та умови, які їх характеризують (і через які вони можуть постраждати), походять від факторів (значною мірою) поза їхнім контролем. Він виділяє три умови для особливо вразливих:

1) це ті, на відміну від інших нормальних дорослих, які характеризуються якісно іншим досвідом, умовами та/або неспроможністю, які перешкоджають їхній здатності брати участь у нормальній ринковій діяльності дорослих;

2) якісно відмінні стани та неспроможності особливо вразливих осіб обумовлені факторами (значною мірою), що знаходяться поза їхнім контролем. Крім того, вони можуть не знати про свою вразливість. У будь-якому випадку вони значно менш здатні (у будь-якому нормальному розумінні) захистити себе від шкоди своїм інтересам (йдеться зокрема про алергіків, дітей, людей похилого віку та людей, які горюють, расових груп);

3) ці особливі умови роблять їх особливо сприйнятливими до шкоди їхнім інтересам різними засобами, які використовують марке-

тологи (та інші), але які не впливають (подібним чином) на звичайну дорослу людину (йдеться про поєднання особливих характеристик особи і засобів або прийомів, які використовують маркетологи) [1]. Отже, автор окреслює *de facto* три умови, що притаманні особами у конкретній ситуації, і за таких умов особа вважається вразливою. Тобто, йдеться не лише про обумовленість характеристик особи чи тимчасового становища особи, а про загальні умови, які можуть бути притаманні обом категоріям споживачів, які є вразливими. Такий підхід є цікавим, оскільки дозволяє інакше розглядати причини вразливості під іншим кутом зору.

На переконання С. М. Бейкер (S. M. Baker), Дж. У. Джентрі (J. W. Gentry) та Т. Л. Ріттенбург (T. L. Rittenburg) вразливості споживачів сприяють внутрішні та зовнішні фактори. Внутрішні фактори, які сприяють вразливості, можна розділити на індивідуальні характеристики (наприклад, самооцінка) та індивідуальні стани (наприклад, мотивація).

Індивідуальні характеристики автори розглядають в контексті їх розрізнення на біофізичні та психосоціальні моделі. Біофізична модель включає біологічні та фізіологічні аспекти індивіда, тоді як психосоціальна включає психологічні причини поведінки (наприклад, когнітивний вік, страх) і соціологічні причини (наприклад, моделі контактів) як важливі фактори для пояснення реакцій споживачів.

Індивідуальні стани споживачів, на переконання згаданих авторів, включаючи горе, перехідний період і мотивацію, також можуть впливати на їхній досвід і поведінку в контексті споживання (наприклад, спроба продажу, роздрібний обмін тощо).

При цьому зазначені автори вказують, що зовнішні фактори, такі як структурні чи соціальні проблеми, які знаходяться поза контролем людей, також сприяють їхнім ситуаціям. Різноманітні зовнішні фактори можуть впливати на повсякденне життя споживачів, які знаходяться поза їхнім контролем, вклю-

чаючи стигматизацію та репресії; розподіл ресурсів; фізичні елементи; матеріально-технічні елементи; та інші умови навколишнього середовища, такі як економічні, соціальні та політичні потрясіння чи насильство. Ці зовнішні фактори сприяють дисбалансу сил у відносинах обміну, що не вигідно споживачам [8]. Наведена класифікація причин вразливості ще інакше підходить до обумовленості стану вразливості. Така точка зору має право на існування, проте, ми вважаємо, що не всі з цих факторів є першопричинами вразливості. Наприклад, когнітивний вік, є внутрішнім фактором, оскільки це звичайний фізіологічний стан, однак горе, як внутрішній фактор вже є наслідком саме зовнішніх факторів, що не залежать від волі особи.

У своєму звіті (2012 рік) Комітет з внутрішнього ринку та захисту прав споживачів Європейського Парламенту вказав, що всі споживачі можуть стати вразливими споживачами протягом свого життя, оскільки вразливість може бути наслідком як ендегенних, так і екзогенних причин. Причини є ендегенними, коли вразливість споживача є наслідком тимчасових або постійних причин, властивих споживачеві або його чи її фізичному чи психічному стану (діти, підлітки, люди похилого віку, інваліди тощо), і екзогенними, коли причини, які роблять споживача вразливим є зовнішніми: незнання мови, брак освіти (загалом або специфічної для сектору ринку) або, просто, необхідність використовувати нові технології, з якими споживач не знайомий [17].

До того ж доволі свіжий підхід щодо вразливості споживачів можна віднайти у документі Європейської Комісії «Новий порядок денний для споживачів – посилення стійкості споживачів для сталого відновлення» (2020 рік), де зазначається, що вразливість споживачів може бути зумовлена соціальними обставинами або особливими характеристиками окремих споживачів чи груп споживачів, такими як їхній вік, стать, стан здоров'я, цифрова грамотність, вміння раху-

вати чи фінансове становище [18]. Позивним у цьому аспекті є віднесення Європейською Комісією цифрової грамотності до причин вразливості, що є актуальним у сучасному інформаційному суспільстві.

Висновок. Відповідно до наведеного можна підсумувати, що загалом вразливість споживачів може обумовлюватися внутрішніми та зовнішніми причинами. Тобто, можна говорити про обумовленість індивідуальних характеристик особи та тимчасового її становища.

Анотація

У статті здійснено науково-правовий аналіз причин, які призводять до вразливості фізичних осіб – споживачів. Автором встановлено, що до причин вразливості відносять певні обставини, що пов'язані зі станами фізичної особи та які мають внутрішню природу. До таких можна віднести вік, фізичні, розумові чи психологічні вади, довірливість. Таким чином, особа вважатиметься вразливою, незалежно від того, чи завдана їй шкода, чи ні.

При цьому зазначається, що існують причини вразливості, які носять зовнішній характер. Такими причинами, зазвичай вважаються, ті що не залежать від волі споживача. Це може бути горе, тяжкі життєві обставини, брак освіти тощо. Крім того, окремі з них проявляються у взаємодії вразливого споживача та суб'єкта господарювання. Це наприклад, доступ до окремих ринків, користування цифровими технологіями, економічний статус споживача, контрактні маніпулювання продавця тощо.

Окремо наводиться думка, за якою окреслюється *de facto* три умови, що притаманні особам у конкретній ситуації, і за таких умов особа вважається вразливою. Тобто, за такого підходу, йдеться не виключно про обумовленість характеристик особи чи тимчасового становища особи, а про загальні умови, які можуть бути притаманні обом категоріям споживачів, які є вразливими.

Як підсумок, автор вказує, що загалом вразливість споживачів може обумовлюватися внутрішніми та зовнішніми причинами. Тобто, можна говорити про обумовленість індивідуальних характеристик особи та тимчасового її становища. За такою класифікацією можна виділити і дві групи споживачів, що є вразливими. До першої групи можна віднести споживачів, які є вразливими внаслідок віку, фізичних, розумових чи психологічних вад, довірливості. До другої групи можна віднести споживачів, які є вразливими внаслідок незнання мови, браку освіти, тяжких життєвих обставин, відсутності доступу до ринку чи благ, дискримінації тощо. Водночас слід зауважити, що причини другої групи можуть бути усунені легше ніж причини першої групи.

Ключові слова: споживач, вразливий споживач, стан вразливості, причини вразливості споживачів.

Pozhodzhuk R.V. Causes of consumer vulnerability

Summary

Abstract. The article provides a scientific and legal analysis of the causes that lead to the vulnerability of natural persons – consumers. The author established that the causes of vulnerability include certain circumstances related to the conditions of a natural person and which have an internal

nature. These include age, physical, mental, or psychological infirmity, and credulity. Thus, a person will be considered vulnerable, regardless of whether they are harmed or not.

At the same time, it is noted that there are external causes of vulnerability. Such causes are usually considered to be those that do not depend on the will of the consumer. Such causes are usually considered to be those that do not depend on the will of the consumer. It can be grief, difficult life circumstances, lack of education, etc. In addition, some of them are manifested in the interaction between a vulnerable consumer and a business entity. This is, for example, access to certain markets, use of digital technologies, economic status of the consumer, contractual manipulations of the seller, etc.

Separately, an opinion is presented, according to which three conditions are de facto delineated, which are inherent in a person in a specific situation, and under such conditions, a person is considered vulnerable. That is, according to this approach, it is not only about the conditioning of the person's characteristics or the person's temporary situation but about the general conditions that can be inherent in both categories of consumers who are vulnerable.

As a conclusion, the author points out that, in general, the vulnerability of consumers can be caused by internal and external causes. That is, we can talk about the conditioning of individual characteristics of a person and his temporary situation. According to this classification, it is possible to distinguish two groups of consumers who are vulnerable. The first group includes consumers who are vulnerable due to age, physical, mental, or psychological infirmity, and credulity. The second group includes consumers who are vulnerable due to lack of knowledge of the language, lack of education, difficult life circumstances, lack of access to the market or benefits, discrimination, etc.

Key words: consumer, vulnerable consumer, state of vulnerability, causes of consumer vulnerability.

Список використаних джерел:

1. Brenkert, George G., 1998. «Marketing and the Vulnerable,» Business Ethics Quarterly, Cambridge University Press, vol. 8(S1), pages 7-20. URL: <https://philosophia.uncg.edu/media/phi361-metivier/readings/Brenkert-Marketing%20and%20the%20Vulnerable.pdf> (accessed: 21.04.2023).
2. ANEC Position Paper: How to protect vulnerable consumers? 2011. URL: <https://www.anec.eu/images/Publications/position-papers/Child/ANEC-CHILD-2011-G-111final.pdf> (accessed: 06.07.2023).
3. Fineman, Martha Albertson, Vulnerability and Inevitable Inequality (December 13, 2017). Oslo Law Review, Vol. 4, pp. 133–149, Emory Legal Studies Research Paper. URL: <https://ssrn.com/abstract=3087441> (accessed: 09.06.2023).
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.04.2023).
5. Garrett, Dennis E. and Peter G. Toumanoff. «Are Consumers Disadvantaged or Vulnerable? An Examination of Consumer Complaints to the Better Business Bureau» Journal of Consumer Affairs 44 (2010): 3-23. DOI: 10.1111/j.1745-6606.2010.01155.x (accessed: 21.06.2023).
6. Закон України «Про національні меншини (спільноти) України» від 13.12.2022 № 2827-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2827-20#Text> (дата звернення: 04.07.2023).
7. Smith, N. C., & Cooper-Martin, E. (1997). Ethics and Target Marketing: The Role of Product Harm and Consumer Vulnerability. *Journal of Marketing*, 61(3), 1–20. URL: <https://doi.org/10.2307/1251786> (accessed: 19.04.2023).
8. Baker, S. M., Gentry, J. W., & Rittenburg, T. L. (2005). Building Understanding of the Domain of Consumer Vulnerability. *Journal of Macromarketing*, 25(2), 128–139. URL: <https://doi.org/10.1177/0276146705280622> (accessed: 21.04.2023).

9. Morgan, F. W., Schuler, D. K., & Stoltman, J. J. (1995). A Framework for Examining the Legal Status of Vulnerable Consumers. *Journal of Public Policy & Marketing*, 14(2), 267–277. <https://doi.org/10.1177/074391569501400208> (accessed: 07.06.2023).
10. Nikolina Šajn. Vulnerable consumers. Briefing. European Parliamentary Research Service. May 2021. 9 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690619/EPRS_BRI\(2021\)690619_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/690619/EPRS_BRI(2021)690619_EN.pdf) (accessed: 01.02.2023).
11. Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2019-19#n1784> (дата звернення: 06.07.2023).
12. Закон України «Про ринок природного газу» від 09.04.2015 № 329-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-19#Text> (дата звернення: 06.07.2023).
13. Inclusive Service Provision. Requirements For Identifying And Responding To Consumer Vulnerability (British Standard). BS 18477:2010. URL: <https://webstore.ansi.org/standards/bsi/bs184772010> (accessed: 21.04.2023).
14. 1033573 Expert Workshop on Ways and Means to Enhance Social Protection and Reduce Vulnerability (1997 : New York). 20 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/249022> (accessed: 10.07.2023).
15. Cartwright, Peter. “The Vulnerable Consumer of Financial Services: Law, Policy and Regulation” (2011). URL: <https://www.nottingham.ac.uk/business/who-we-are/centres-and-institutes/gcbfi/documents/researchreports/paper78.pdf> (accessed: 24.04.2023).
16. Waddington, Lisa, Reflections on the Protection of ‘Vulnerable’ Consumers Under EU Law (December 2, 2014). Maastricht Faculty of Law Working Paper No. 2013-2. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2532904> (accessed: 26.06.2023).
17. REPORT on a strategy for strengthening the rights of vulnerable consumers. European Parliament Committee on the Internal Market and Consumer Protection. 2012. (2011/2272(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-7-2012-0155_EN.html (accessed: 04.07.2023).
18. New Consumer Agenda – Strengthening consumer resilience for sustainable recovery. The European Commission. 2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0696&qid=1605887353618> (accessed: 06.07.2023).

УДК 341.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.61>

Калатур М.В.

*доктор юридичних наук, професор,
керівник Управління Бюро економічної безпеки України,
професор кафедри юридичних дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0001-6146-9468*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ ІЗ ВРАХУВАННЯМ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ТА ОГЛЯДУ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Сучасні правові концепції передбачають у своєму серед обов'язкових елементів механізми дотримання прав і свобод людини та громадянина. Серед згаданих механізмів слід вказати механізм реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту, яке передбачає не тільки забезпечення особі надання правової допомоги, однак виконує чимало інших функцій, спрямованих на здійснення правового правосуддя.

Крім того, дане право людини гарантується низкою міжнародно-правових документів, які формулюють його, зазвичай, як право людини на ефективний національний юридичний засіб захисту. Це, зокрема, ст. 8 Загальної декларації прав людини, п. 3 ст. 2 Пакту про громадянські і політичні права, ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі — Конвенція) [1; 2; 3].

Незважаючи на це, існує проблематика у реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту у національному процесі. Навіть попри запровадження правил звернення до міжнародної проблематики виникають випадки порушення права на застосування юридичного захисту на всіх етапах: від досудового провадження до власне судового розгляду. Слід підкреслити, що розгляд механізму реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту є щонайменше

предметом монографічного дослідження і в науковій статті можна окреслити лише ключові аспекти, які не менш важливі для зазначеного напрямку правових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких висвітлено окреслену проблематику. Питання реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту не є предметом комплексних досліджень українських науковців. Протягом останніх десятиліть вітчизняні дослідження фахівців торкалися лише таких окремих питань, як загальна теорія юридичних засобів (інструментальна теорія права), загальне поняття юридичного захисту, загальна теорія ефективності правового регулювання (праці С. Алексєєва, П. Анісімова, В. Ведяхіна, А. Венгерова, І. Зеніна, В. Казімірчука, В. Капіцина, В. Козлова, В. Лазарева, М. Лебедева, О. Малька, О. Онуфрієнка, П. Рабіновича, І. Самощенко, В. Сапуна, В. Сирих, Л. Спірідонова, Ф. Фаткулліна, Л. Чулюкіна, Є. Шикіна, К. Шундікова, Л. Явіча).

Метою статті є висвітлення ключових аспектів реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі України із врахуванням міжнародного досвіду та огляду практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних прав і загаль-

ним принципом права Європейського Союзу (далі – ЄС) є право на ефективний засіб правового захисту. Останнім часом юридична наука наполягає на тій позиції, що воно може бути реалізоване не лише в суді, уповноваженому розглядати цивільні, кримінальні та адміністративні справи, але й на етапі досудового провадження, коли йдеться про роз'яснення особі права на правову допомогу та залучення захисника. Ефективність засобу правового захисту проявляється в сенсі запобігання стверджуваному порушенню закону чи його продовженню, або в наданні належного відшкодування за будь-яке порушення, яке вже сталося. Стандарт права на ефективний засіб правового захисту виконується в усіх державах-членах ЄС по-різному.

Немає сумніву, що основні права значною мірою реалізуються колективно. Для їх ефективності важливо розуміти їх обсяг і враховувати ці права в діяльності європейських і національних інституцій. Перш за все, основні права мають вирішальне значення для осіб, які звертаються до прав в органах державної влади. Таким чином, основні права залишаються під постійною правовою взаємодією, яка має багато аспектів і рівнів. Ця взаємодія має місце, зокрема, між європейськими та національними судами і навіть законодавцями.

Одним із основних прав і загальним принципом права ЄС є право на ефективний засіб правового захисту. Основою цього права є стаття 47 Хартії основоположних прав Європейського Союзу та частина 1 статті 19 Договору про Європейський Союз, які гарантують особам ефективний судовий захист у зв'язку з високими структурними стандартами незалежного суду, створеного законом, і процедурні стандарти розгляду спору щодо доступу та суті [4; 5]. Відповідно до роз'яснень, що стосуються Хартії, примітка 4, право з першого абзацу тісно пов'язане зі статтею 13 Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод [4]. Таким чином, для визначення стандартів ефективного засобу правового захисту необхідно керува-

тися практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Однак у законодавстві ЄС захист є більш широким поняттям, оскільки він гарантує право на ефективний засіб правового захисту в суді. В одному з перших рішень, присвячених цьому праву, ЄСПЛ зазначив, що всі особи мають право отримати ефективний засіб правового захисту в компетентному суді проти заходів, які вони вважають такими, що суперечать правам і свободам, гарантованим законодавством ЄС. Засіб правового захисту, який підкреслює конституційні традиції, спільні для держав-членів, повинен охоплювати законність причин оскаржуваного рішення, припускаючи, що суд, до якого передається справа, може вимагати від компетентного органу повідомити свої причини. У такій ситуації для ефективності судового перегляду вирішальне значення має те, що компетентний орган повинен бути зобов'язаний поважати рішення в майбутньому провадженні в тій самій справі.

Стаття 47 застосовується до інституцій ЄС та держав-членів, коли вони імплементують право ЄС. Право на ефективний засіб правового захисту складається з багатьох складових, які впливають із статті 47 [4]. Перш за все, засіб правового захисту має бути ефективним. По-друге, це право має бути реалізовано на справедливому та публічному розгляді впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, попередньо створеним законом. Нарешті, особа повинна мати можливість отримати поради, захист і представництво, також у формі правової допомоги.

Через широкий спектр вищезазначених прав було б важко представити та дослідити всі гарантії в одному документі. Кожна з держав-членів має широкі повноваження щодо тлумачення статті 47 і створення власних засобів правового захисту. Юридична конструкція повинна відповідати гарантіям права, яке знаходиться під контролем ЄСПЛ [6, с. 24-26].

У вказаній науковій статті ми розглянемо основу права на ефективний засіб правового

захисту, що впливає з першого абзацу статті 47, і взаємодію між різними стандартами ефективного судового захисту в міжнародній і національній правових системах. Основне питання, на яке потрібно відповісти, стосується вимог, які необхідні для оцінки засобу правового захисту як ефективного, і того, яким чином право європейських інституцій впливає на національну, перш за все, українську правову систему. Термін «ефективність» має багато відтінків із рішеннями судів і стандартами захисту прав особи. Кожне з вищезазначених детальних прав, що впливають із статті 47 Хартії основних прав Європейського Союзу, можна проаналізувати з точки зору ефективності системи судового захисту. Наступні роздуми будуть зосереджені на структурних і процедурних обставинах концепції. У суді має бути доступний ефективний засіб правового захисту [4].

Право на ефективний засіб правового захисту може бути реалізоване в суді, який є органом державної влади, уповноваженим розглядати цивільні, кримінальні та адміністративні справи. Цей орган має відповідати особливим структурним і процедурним вимогам. Загалом, суд або трибунал може означати орган, який діє як третя сторона по відношенню до органу, який ухвалив оскаржуване рішення. Суд має бути організаційно незалежним від усіх сторін спору. Ця законодавча незалежність має гарантувати неупередженість та об'єктивність у винесенні судових рішень. Було б неможливо забезпечити стандарти, якщо суд бере участь у суперечці або зацікавлений у винесенні рішення (*nemo iudex in causa sua*).

Питання про ефективність правового засобу є приводом для багатьох суперечок у доктрині та юриспруденції. Відповідь на це питання залежить від розуміння поняття ефективності в правовій системі, в процесуальному праві, особливо в системі засобів правового захисту [7, с. 404-405].

Практика ЄСПЛ свідчить, що засіб правового захисту не має бути ілюзорним. Дер-

жави-члени несуть відповідальність за забезпечення ефективного захисту основних прав у кожному випадку та, зокрема, за забезпечення дотримання права на ефективний засіб правового захисту та справедливий розгляд. Основні права мають бути захищені процесуальними гарантіями. Основою для них є конкретні резолюції, що містяться та впливають із статті 47 Хартії основних прав Європейського Союзу [4].

Ефективність засобу правового захисту проявляється в значенні запобігання стверджуваному порушенню чи його продовженню, або в наданні адекватного відшкодування за будь-яке порушення, яке вже сталося. У цьому сенсі ефективність засобу правового захисту не залежить від впевненості у позитивному результаті для підозрюваного, обвинуваченого або в принципі особи, якій надається правова допомога. Для цього стандарту важливий не лише доступ до суду, а й ефективність функцій суду та процесуальна компетенція учасників процесу. Іншими словами, весь процес має бути ефективним не лише з теоретичної, а й перш за все з практичної точки зору.

Засіб правового захисту є ефективним, якщо провадження, розпочате шляхом звернення до суду, відповідає умовам частини другої статті 47. Суд повинен мати можливість розглянути всі аспекти справи, які мають значення для остаточного результату. Ця вимога є зрозумілою особливо тоді, коли суди розглядають справи лише з касаційною компетенцією і коли вони не можуть надати повних доказів. Ця модель судочинства була присутня в Австрії до 1 січня 2014 р. і досі присутня в Польщі [8, с. 164-168].

Суд повинен мати повну юрисдикцію для оцінки та вирішення справи. Ефективний судовий перегляд повинен охоплювати законність причин оскаржуваного рішення. Це лише мінімальний стандарт для засобу правового захисту в адміністративному суді. у провадженні щодо надання статусу біженця стандарт повідомлення адміністративного органу

про причини суду може бути недостатнім. Обсяг судового перегляду, який ґрунтується лише на оцінці законності рішення, не може гарантувати вичерпного розгляду доцільності заходу, про який йде мова, і з цієї причини буде визнаний таким, що не відповідає вимогам достатньо ефективного захисту.

Концепція гарантії прав зазнала фундаментальних трансформацій у минулому столітті, які сприяли розвитку захисту та захисту прав у Конституціях. До всього цього, відмова від «романтичної претензії, що походить від Французької революції, згідно з якою було достатньо закріпити права людини в політичній конституції, щоб їх поважали влада та громадяни» також сприяла цьому відношенню [9, с. 509].

Для розуміння права на ефективний судовий захист важливо висвітлити мету судочинства.

Суспільний прогрес змушує обмежити приватний захист прав у разі конфлікту, аж до сучасної концепції юрисдикції як виключної влади держави для втручання в будь-який конфлікт, який фактично або з часом порушує соціальний мир [10, с. 22].

У цьому контексті кожен громадянин – перефразовуючи Руссо – віддав частину своєї свободи державі, так що остання виключно надає інструменти для дотримання прав через судову гілку влади, яка захищена автономією у застосуванні Конституції та закону. Таким чином, «кінцевою метою процесуального права є регулювання процесу, який зараз здійснюється виключно юрисдикційним органом [10, с. 23]

Держава «в правовому полі не тільки відповідає за створення та встановлення правових норм, але правовий захист передбачає інтеграцію регулятивної ролі з іншою, додатковою, роллю другого ступеня. До завдання диктування норм ця інша роль додається з метою збереження правового порядку, коли він невідомий, і захисту претензій особи, що є юрисдикційною функцією» [11, с. 7].

Це приводить нас до висновку, що процесуальне право «регулює цей комплекс дій

з метою отримання юрисдикційного захисту» [10, с. 23].

Право на ефективний судовий захист є комплексним правом, яке «діє як парасолька, яка підсилює захист інших гарантій процесуального характеру, якщо вони не мають конституційного покриття». Таким чином, він є першорядним наріжним каменем у концепції та розвитку процесу, який є складним і пов'язаним з кількома елементами, які його складають.

Протягом кількох десятиліть кілька міжнародних документів встановлювали ефективний судовий захист як право надзвичайної важливості.

Сьогодні міжнародна судова практика встановлює певні наративи, що ефективний судовий захист – це право кожної особи звернутися до суду для отримання обґрунтованого судового рішення, що також передбачає обов'язок судді: адаптувати провадження до конкретної справи, яка має бути вирішена, таким чином:

«(...) уточнює, що право на ефективний судовий захист не передбачає виключно права громадян мати доступ до суду, але також передбачає обов'язок юрисдикційних органів адаптувати свої дії до характеру справи, яка їм подана в відповідно до положень правової системи».

Так, на даний момент встановлено три ключові аспекти змісту цього права:

- доступ до правосуддя;
- розвиток провадження відповідно до Конституції та закону в розумний строк
- виконання рішення [12, с. 115-125].

Крім того, встановлено важливі наріжні камені для розрізнення ефективного судового захисту як автономного права за своїм змістом і природою, і визначено, що право на судовий, неупереджений і швидкий захист складається з права звертатися до юрисдикційних органів для отримання вирішення будь-яких правових конфліктів. Така постанова має ґрунтуватися на законі та повинна бути продиктована після обґрунтування процесу з дотриманням

та повагою до процесуальних гарантій, встановлених чинними міжнародними та національними нормативно-правовими актами.

Вищевикладене є чітким визначенням того, що маєтись на увазі під ефективним захистом, який можна коротко описати як право кожної особи на доступ до юрисдикційного органу, щоб він міг розглянути його чи її позов у рамках провадження, у якому суддя та сторони поважають основні гарантії, а також право на отримання рішень судів, які відповідають Конституції та закону та виконуються.

Згодом Суд встановив три випадки ефективного судового захисту, а саме:

– доступ до правосуддя передбачає, що держава в цілому дозволяє людям отримати доступ до системи правосуддя з їхніми зверненнями, не створюючи непосильних перешкод, які унеможливають їх зробити це (...) для того, щоб домогтися від органів правосуддя визнання їхніх прав перед державою та особами (...);

– розвиток процесу з суворим дотриманням принципу належної обачності – маєтись на увазі оперативне та сумлінне виконання юрисдикційними органами; тобто в розумний строк та розгляд справи відповідно до конституційних та правових норм, з метою ефективного захисту прав та інтересів сторін (...);

– виконання рішення.

Категорію «ефективний засіб юридичного захисту» можна пов'язати із правом на ефективний захист. Побудувавши логічні зв'язки ключових характеристик і властивостей даних прав та ретельно дослідивши їх, можна стверджувати, що здійснення захисником ефективного захисту підозрюваного, обвинуваченого на підставі одного із юридичних документів, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України), є реалізацією права цього підозрюваного, обвинуваченого на ефективний засіб юридичного захисту, який він обирає самостійно, очікуючи ефективності його захисту та, як ідеальний варіант, - виправдувальний вирок [13]. Право на ефективний засіб юридичного

захисту може також реалізовуватися підозрюваним, обвинуваченим через вибір здійснення самостійного захисту, звернення у випадку порушення його прав до існуючих національних засобів правового захисту і в підсумку – до ЄСПЛ. Дане право передбачає здійснення вибору особою, яка очікувано повинна захищатися, самостійно та без здійснення тиску з боку уповноважених службових осіб для того, щоб запобігти свавільному порушенню прав і свобод людини та громадянина, що не відповідає політиці правової держави та засадам кримінального процесуального права. Із цим пов'язано місце досліджуваного нами права у сучасному міжнародному праві, адже воно формує і підтримує функціонування широкого спектру правових гарантій та юридичних зобов'язань з боку держави.

Вищенаведені концептуальні міркування, на нашу думку, мають право на існування з огляду на сферу проведення дослідження, окрім тих тлумачень право на ефективний засіб юридичного захисту, які існують сьогодні в сучасному законодавстві. Не можна віддавати роль захисту виключно захисникові на етапі досудового розслідування у кримінальному процесі. Вагоме значення у правозахисній сфері відіграють державні органи, які провадять діяльність у сфері прийняття і розгляду скарг, відновлення порушених прав і свобод або відшкодування шкоди тощо. У сучасній науковій літературі право на ефективний засіб юридичного захисту репрезентується саме з такої точки зору, яка розкриває його поняття і зміст.

Права, свободи та законні інтереси особи, які підлягають захисту нормами кримінального права, зазнали найбільшого ступеня порушення, а тому потребують відповідних ефективних засобів юридичного захисту. Вкотре слід зазначити, що досить малозначна роль у таких засобів буде за умови їх фактичного існування, однак відсутності механізму їх реалізації. У сучасному українському законодавстві чимало норм, які, незважаючи на наявність у кодифікованих законах, зако-

нах та низці нормативно-правових актів, не функціонують належним чином і відповідно не спроможні повною мірою захистити права і свободи особи, а також відновити порушені права тощо. Звернемося до положень чинного КПК України для відтворення алгоритму звернення особи за захистом своїх прав і свобод, які були порушені через вчинення відповідним суб'єктом кримінального правопорушення.

На нашу думку, необхідно з'ясувати передумови виникнення порушення для того, щоб більш детально розібратися у сутності досліджуваного нами права. Слід звернути увагу на початок досудового розслідування, який відіграє важливу роль у подальшому перебігу кримінального провадження. Від того, наскільки правомірними будуть дії уповноважених службових осіб на етапі прийняття заяви про вчинення кримінального правопорушення або такого, що готується, та прийняття рішення про початок досудового розслідування залежить реалізація низки основоположних принципів кримінального процесу, зокрема невідворотності кримінальної відповідальності, а також ефективність відновлення одного або комплексу прав і свобод особи.

Очевидно, що не всі події, які мають більш-менш кримінальний відтінок, є кримінальними правопорушеннями. У даному випадку звертаємо увагу на аспект компетентності тих суб'єктів, які приймають рішення про початок досудового розслідування, зважаючи на наявність складу кримінального правопорушення. Доцільно зауважити, що таке рішення приймається в контексті виконання завдань, передбачених ст. 2 КПК України, однак важливу роль відіграє об'єктивність у сприйнятті фактичних обставин та виявленні ознак кримінально караного діяння. Таким чином, слід зважати на характер цих відомостей та впевнитись, що вони мають ознаки конкретного кримінального правопорушення [14].

Слід зауважити, що норми чинного КПК України мають превентивний характер, адже

процес реформування кримінального процесуального законодавства, який триває від прийняття принципово нового процесуального кодифікованого закону, тобто від 2012 року, докорінно змінив у бік якості початковий етап досудового розслідування, акцентувавши увагу і на забезпеченні права на ефективний засіб юридичного захисту. Дану позицію законодавця можна прослідкувати у реалізації ним мети уникнути конфліктних ситуацій між державою і особою з приводу звернень такої особи до відповідних службових осіб органів та підрозділів Національної поліції України за фактом вчинення щодо неї, її близьких осіб або інших осіб, майна тощо кримінального правопорушення. Сутність даного звернення полягає у притягненні винної особи до кримінальної відповідальності або для формування підстав для захисту прав, свобод та законних інтересів шляхом подання в рамках кримінального провадження цивільного позову. Повертаючись до превентивного характеру низки норм процесуального закону, зауважимо, що дана характеристика свідчить про намагання законодавця запобігти відмовам посадової особи про прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення, а також у вирішенні таких заяв та повідомлень. При цьому досліджувані нами норми спрямовані на організацію оперативного реагування ці розгляду для припинення суспільно небезпечного діяння або здійснення досудового розслідування із застосуванням комплексу ефективних процесуальних засобів, які є доцільними у слідчій ситуації. Наприклад, заборонною нормою, що попереджає порушення уповноваженою службовою особою прав особи на звернення до відповідних правоохоронних органів у випадку вчинення щодо неї або інших осіб, об'єктів кримінального правопорушення є ч. 4 ст. 214 КПК України, у якій зазначено, що «слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти та зареєструвати таку

заяву чи повідомлення... відмова у прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається». Втім необхідно підкреслити, що саме під час прийняття рішення щодо внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) виникає найбільше чинників для порушення законних інтересів учасників кримінального провадження. Найбільш розповсюдженою формою такого порушення є бездіяльність слідчого, дізнавача, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення тощо [14].

Висновок з проведеного дослідження. Нами досить стисло і коротко розглянуто ключові аспекти права на ефективний засіб юридичного захисту, оскільки насправді ця тема є досить широкою і розлогою, бо останнім часом стала предметом дисертаційних та

монологічних досліджень. Сутність права на ефективний засіб юридичного захисту полягає у забезпеченні поновлення порушеного права, а у випадку неможливості цього – гарантуванні потерпілому можливість отримання відповідного відшкодування. Зазначається також, що за своїм змістом ефективний засіб захисту повинен відповідати природі порушеного права, характеру допущеного порушення та наслідкам, які спричинило порушення прав особи.

Права на ефективний засіб юридичного захисту регламентовано численними міжнародними нормативно-правовими актами і навіть національним законодавством, зважаючи на те, що сучасна Україна визнає та імплементує практику права ЄС. Проведене дослідження звертається до філософсько-правових концепцій з метою висвітлення більш глибокого нариску особливостей реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту.

Анотація

У науковій статті розкрито особливості права на ефективний засіб юридичного захисту та його реалізації. Автор звертається до окремих особливостей тлумачення означеного права та врахування міжнародного досвіду в національному процесі. Крім того, в дослідженні фігурує практика Європейського суду з прав людини як одного із фундаментальних елементів розуміння механізму реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту. Вказане право закріплене та гарантується міжнародними нормативно-правовими актами, які мають значну правову вагу у системі права Європейського Союзу. Переїняття Україною практики дотримання і забезпечення прав людини як основоположних є ознакою її статусу як правової держави. Саме тому дослідник акцентує увагу на тому, що утвердження прав та свобод людини неминуче виводять на перший план проблему ефективності юридичного забезпечення прав людини, зокрема ефективності захисту цих прав. Відповідно, сама концепція правової держави закладає об'єктивні передумови для конструювання й аналізу специфічного права людини на ефективний державний захист її прав та свобод.

Окремо було стисло і коротко розглянуто ключові аспекти права на ефективний засіб юридичного захисту, оскільки насправді ця тема є досить широкою і розлогою, особливо в умовах євроінтеграційних процесів та на шляху приведення національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Так, за своїм змістом, ефективний засіб захисту повинен відповідати природі порушеного права, характеру допущеного порушення та наслідкам, які спричинило порушення прав особи.

Ключові слова: право на ефективний засіб юридичного захисту, міжнародно-правові стандарти, Європейський суд з прав людини, досудове провадження.

Kalatur M.V. Exercise of the right to an effective remedy in pre-trial proceedings in criminal proceedings in Ukraine with regard to international experience and review of the case law of the European Court of Human Rights

Summary

The article describes the peculiarities of the right to an effective means of legal remedy and its realization. The author refers to certain peculiarities of the interpretation of this right and the implementation of international experience in the national process. In addition, the study includes the case law of the European Court of Human Rights as one of the fundamental elements of understanding the mechanism of realization of the right to an effective legal remedy. This right is enshrined and guaranteed by international legal acts that have a significant legal weight in the European Union's legal system. Ukraine's adoption of the practice of observing and ensuring human rights as fundamental rights is a sign of its status as a state governed by the rule of law. That is why the researcher emphasizes that the assertion of human rights and freedoms inevitably brings to the fore the problem of the effectiveness of legal support for human rights, in particular the effectiveness of the protection of these rights. Accordingly, the concept of the rule-of-law state itself lays down objective prerequisites for the construction and analysis of the specific human right to effective state protection of one's rights and freedoms.

The key aspects of the right to an effective legal remedy were briefly and concisely considered separately, since this topic is actually quite broad and extensive, especially in the context of European integration processes and on the way to bringing national legislation in line with the requirements of the European Union. According to the author, an effective legal remedy should correspond to the nature of the violated right, the nature of the violation and the consequences caused by the violation of a person's rights.

Key words: right to an effective legal remedy, international legal standards, European Court of Human Rights, pre-trial proceedings.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини: декларація №995_015 від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.01.2023).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: пакт № 995_043, ратифікований 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 29.01.2023).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: конвенція №995_004 в редакції від 01.08.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 29.01.2023).
4. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. Center of civil liberties. Центр громадянських свобод: офіційний веб-сайт. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-uevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 29.01.2023).
5. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами і деклараціями: документ №994_606 від 25.03.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text (дата звернення: 29.01.2023).
6. С. Добрянський. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний інститут. *Вісник Національної академії правових наук України*, № 3 (74), 2013. С. 23-30.
7. Interaction between European and national courts occurs directly and indirectly. Direct dialogue takes place through the preliminary reference procedure. Indirect dialogue generally takes place through the process of adjudication. See more T. Tridimas (2015), *The EJC and the National*

- Courts: Dialogue, Cooperation and Instability, *The Oxford Handbook of European Union Law*, p. 404–405.
8. Piątek, W. The right to an effective remedy in European law: significance, content and interaction. *China-EU Law J* 6, 163–174 (2019). <https://doi.org/10.1007/s12689-019-00086-3> (дата звернення: 29.01.2023).
 9. Jiménez, E. (2000). *Derecho Constitucional Argentino*, Tomo II, Sociedad Anónima editora, comercial, industrial y financiera. Ediar.
 10. Vecerra, J. (1977). *Introducción al Estudio del Derecho Procesal Civil*. México: Cárdenas Editor y Distribuidor.
 11. Véscovi, E. (1984). *Teoría General del Proceso*. Bogotá: TEMIS.
 12. Юровська Г. Практика Європейського суду з прав людини в рішеннях органу конституційної юрисдикції. *Вісник Конституційного Суду України*. №5/2021. С. 110-130.
 13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України в редакції від 20.05.2022 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.01.2023).
 14. Порушення під час досудового розслідування вимог ст. 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. *Безплатна правова допомога*: офіційний веб-сайт. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php> (дата звернення: 30.01.2023).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.62>

Антоненко А.О.

аспірант

Запорізького національного університету

ДЕКЛАРУВАННЯ МАЙНОВОГО СТАНУ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Одним із викликів сучасному світу є корупція, яка як системне деформуюче явище не тільки підриває фінансову систему, але й призводить до деградації моральних засад суспільства, підриву довіри до публічної влади та зниження іміджу держави на міжнародній арені. При цьому найбільші корупційні ризики мають місце в системі публічної служби, оскільки саме наділення осіб, уповноважених на виконання функцій держави, владними повноваженнями створює потенційні можливості для зловживання ними службовим становищем із метою отримання неправомірної вигоди.

Саме тому Антикорупційною стратегією України на 2021-2025 роки визначено наступні принципи, які мають враховуватися під час розгляду і прийняття законів Верховною Радою України, розроблення та впровадження антикорупційних програм публічних інституцій, а також у діяльності органів місцевого самоврядування:

1) оптимізація функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація чого передусім передбачає: усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, що супроводжуються високим рівнем корупції, до запровадження належних процедур, які мінімізуватимуть відповідні корупційні ризики; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики;

2) цифрова трансформація реалізації повноважень органами державної влади та органами

місцевого самоврядування, прозорість діяльності та відкриття даних як основа для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності;

3) створення на противагу існуючим корупційним практикам більш зручних та законних способів задоволення потреб фізичних і юридичних осіб;

4) забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин;

5) формування суспільної нетерпимості до корупції, утвердження культури доброчесності та поваги до верховенства права [1].

Протидія корупції здійснюється одночасно за допомогою запобігання та прискікання через сукупність відповідних механізмів. Одним із них є фінансовий контроль стосовно осіб, на яких покладено функції держави або місцевого самоврядування, який здійснюється за допомогою антикорупційного декларування. При цьому, за слушним зауваженням Т. О. Коломоєць, стосовно декларування публічних службовців можна стверджувати, що воно традиційно вважається одним з інструментів запобігання корупційним діянням у публічній службі, а аналіз законодавства різних країн, а також міжнародних нормативно-правових актів, дозволяє з упевненістю стверджувати, що цей різновид декларування (поширеними є назви «антикорупційне декларування», «електронне декларування публічних службовців», «майнове декларування» тощо) займає своє чільне місце серед усього інструментарію запобігання корупції [2, с. 500].

Слід наголосити, що базовою міжнародно-правовою нормою у аналізованій сфері є стаття 8 Конвенції ООН проти корупції, якою закріплено, що «кожна Держава-учасниця прагне ... впроваджувати заходи та системи, які зобов'язують державних посадових осіб надавати відповідним органам декларації ... про позаслужбову діяльність, заняття, інвестиції, активи та про суттєві подарунки або прибутки, у зв'язку з якими може виникнути конфлікт інтересів стосовно їхніх функцій як державних посадових осіб» [3].

Таким чином, досліджуючи питання повної перевірки декларацій суб'єктів, наділених публічно-владними повноваженнями, першочерговим питанням є з'ясування базового поняття «декларування майнового стану публічних службовців як інструмент контролю».

Термін «декларація» (від латин. de-claratio, declaro – заявляю, оголошую, оповіщаю) у довідниковій літературі фактично вживається у двох значеннях: 1) як офіційна заява з приводу чогось, урочисте проголошення державою, урядом, партією, з'їздом і т. ін. яких-небудь принципів, положень, а також документ, у якому вони викладені (наприклад, Декларація про державний суверенітет України) [4]; 2) як передбачені внутрішньодержавними і міжнародно-правовими чи етичними нормами дії, оповіщення, повідомлення або надання за вимогою відповідним органам певної інформації (наприклад, Декларація про доходи) [5].

Похідним від терміну «декларація» у другому його значенні є термін «декларування», під яким узагальнено можна розуміти процедуру подання певних відомостей у встановленій законом формі.

Вичерпне поняття «майновий стан», на наш погляд, міститься у статті 46 Закону України «Про запобігання корупції» [6], в якій чітко вказано перелік відомостей, які повинні бути зазначені у декларації:

1) об'єкти нерухомості, що належать суб'єкту декларування та членам його сім'ї на праві приватної власності, включаючи спільну

власність, або знаходяться у них в оренді чи на іншому праві користування, незалежно від форми укладення правочину, внаслідок якого набуто таке право. Такі відомості включають: а) дані щодо виду, характеристики майна, місцезнаходження, дату набуття майна у власність, оренду або інше право користування, вартість майна на дату набуття його у власність, володіння або користування; б) у разі якщо нерухоме майно перебуває у спільній власності, про усіх співвласників такого майна вказуються відомості, зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті, або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців. У разі якщо нерухоме майно перебуває в оренді або на іншому праві користування, про власника такого майна також вказуються відомості, зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті, або найменування відповідної юридичної особи із зазначенням коду Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [6, п. 2 ч. 1 ст. 46];

2) об'єкти незавершеного будівництва, об'єкти, не прийняті в експлуатацію або право власності на які не зареєстроване в установленому законом порядку, які: а) належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї на праві власності відповідно до Цивільного кодексу України; б) розташовані на земельних ділянках, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності, включаючи спільну власність, або передані їм в оренду чи на іншому праві користування, незалежно від правових підстав набуття такого права; в) повністю або частково побудовані з матеріалів чи за кошти суб'єкта декларування або членів його сім'ї [6, п. 2-1 ч. 1 ст. 46];

3) цінне рухоме майно, вартість якого перевищує 100 прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб на 1 січня звітного року, що належить суб'єкту декларування або членам його сім'ї на праві приватної власності, у тому числі спільної власності,

або перебуває в її володінні або користуванні незалежно від форми правочину, внаслідок якого набуте таке право [6, п. 3 ч. 1 ст. 46];

4) цінні папери, у тому числі акції, облигації, чеки, сертифікати, векселі, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, з відображенням відомостей про вид цінного папера, його емітента, дату набуття цінних паперів у власність, їх загальну кількість та номінальну вартість одного цінного папера на дату набуття. У разі набуття прав на пакет цінних паперів одного виду та одного емітента внаслідок укладення суб'єктом декларування або членом його сім'ї кількох правочинів датою набуття є дата останнього такого правочину [6, п. 4 ч. 1 ст. 46];

5) інші корпоративні права, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, із зазначенням найменування кожного суб'єкта господарювання, його організаційно-правової форми, коду Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України, частки у статутному (складеному) капіталі товариства, підприємства, організації у грошовому та відсотковому вираженні [6, п. 5 ч. 1 ст. 46];

6) нематеріальні активи, що належать суб'єкту декларування або членам його сім'ї, у тому числі об'єкти права інтелектуальної власності, що можуть бути оцінені в грошовому еквіваленті, криптовалюти. До відомостей щодо нематеріальних активів включаються дані про вид та характеристики таких активів, вартість активів на момент виникнення права власності, а також про дату виникнення права на них [6, п. 6 ч. 1 ст. 46];

7) отримані доходи суб'єкта декларування або членів його сім'ї, у тому числі доходи у вигляді заробітної плати (грошового забезпечення), отримані як за основним місцем роботи, так і за сумісництвом, гонорари, дивіденди, проценти, роялті, страхові виплати, аліменти, благодійна допомога, пенсія, доходи від відчуження цінних паперів та корпоративних прав, подарунки, а також соціальні виплати та субсидії у разі виплати їх у грошовій формі та інші доходи [6, п. 7 ч. 1 ст. 46];

8) наявні у суб'єкта декларування або членів його сім'ї грошові активи, у тому числі готівкові кошти, кошти, розміщені на банківських рахунках або які зберігаються у банку, внески до кредитних спілок та інших небанківських фінансових установ, кошти, позичені третім особам, поворотна фінансова допомога, надана третім особам, та кошти, які не сплачені третіми особами і строк сплати яких настав відповідно до умов правочину або рішення суду, а також активи у дорогоцінних (банківських) металах. Відомості щодо грошових активів включають дані про вид, розмір та валюту активу, а також найменування та код Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України установи, в якій відкриті відповідні рахунки або до якої зроблені відповідні внески [6, п. 8 ч. 1 ст. 46];

9) банківські та інші фінансові установи, у тому числі за кордоном, в яких у суб'єкта декларування або членів його сім'ї відкриті рахунки [6, п. 8-1 ч. 1 ст. 46];

10) фінансові зобов'язання суб'єкта декларування або членів його сім'ї, у тому числі отримані кредити, позики, зобов'язання за договорами лізингу, розмір сплачених коштів у рахунок основної суми позики (кредиту) та процентів за позикою (кредитом), залишок позики (кредиту) станом на кінець звітнього періоду, зобов'язання за договорами страхування та недержавного пенсійного забезпечення [6, п. 9 ч. 1 ст. 46];

11) видатки, а також будь-які інші правочини, вчинені у звітньому періоді, на підставі яких у суб'єкта декларування виникає або припиняється право власності, володіння чи користування, у тому числі спільної власності, на нерухоме або рухоме майно, нематеріальні та інші активи [6, п. 10 ч. 1 ст. 46];

12) посаду чи роботу, що виконується або виконувалася за сумісництвом: дані про займану посаду чи роботу (оплачувану чи ні), що виконується за договором (контрактом), найменування юридичної чи фізичної особи, в якій (яких) особа працює або працювала за сумісництвом [6, п. 11 ч. 1 ст. 46].

Проаналізувавши відповідні положення, можна констатувати, що у декларації публічних службовців повинні бути зазначені як активи, так і пасиви його та членів його сім'ї, що і обґрунтовує нашу позицію щодо правомірності вживання щодо декларування терміну не «доходи» (яке характерно для податкових відносин), а майновий стан.

Пропонуємо під терміном «декларування майнового стану публічних службовців» розуміти процедуру подання певних відомостей щодо доходів, наявного майна та видатків публічного службовця та членів його сім'ї у встановленій законом формі.

З урахуванням того, що статтею 51-1 Закону України «Про запобігання корупції» [6] передбачено проведення щодо декларацій, поданих суб'єктами декларування, таких видів контролю як: 1) щодо своєчасності подання; 2) щодо правильності та повноти заповнення; 3) логічний та арифметичний контроль, потребує з'ясування зміст базового терміну «контроль».

Як зазначає А. О. Селіванов, контроль – поняття, яке у законодавстві та інших нормативно-правових актах етиміологічно означає перевірку виконання, дотримання чи досягнення, інспектування визначених завдань та отримання результатів у будь-яких сферах державної діяльності та функціонуванні місцевого самоврядування. Контроль здійснюється як функція органу, установи і організації або уповноваженої посадової особи, в обов'язки яких входить застосування контрольних повноважень і встановлення відповідальності осіб, у випадках виявлення фактів відхилення (невиконання) від завдань та мети, за наявності наданої достатньої мотивації, ресурсів, а також засобів їх досягнення [7, с. 445].

На думку більшості вчених-адміністративістів контроль характеризується нормативною визначеністю, що передбачає його властивість бути універсальним правовим засобом, який спрямований на: а) встановлення зобов'язання суб'єкта публічного адміністрування здійснювати певні контрольні

повноваження (тобто йде мова про контролюючий орган у певній сфері); б) систематичний збір, аналіз і використання інформації про стан дотримання законодавства певним суб'єктом; в) повноважності суб'єкта публічного адміністрування здійснювати контроль за правовими актами, як умови правозастосування або бездіяльності.

Також контроль розглядається як метод адміністрування і в цьому аспекті використовується термін адміністративно-правовий контроль, ознаками якого є: 1) мета – перевірка виконання об'єктами публічного управління вимог адміністративно-правових режимів, визначених законодавством; 2) він здійснюється на основі законодавства та у випадках, передбачених останнім; 3) під час його здійснення публічна адміністрація виявляє недоліки в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин, вимагає від суб'єктів публічного управління усунення виявлених порушень, формулюючи відповідні приписи; 4) він передбачає виявлення осіб та усунення обставин, які можуть негативно вплинути на забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [7, с. 448-449].

Вживання терміну «інструмент» замість терміну «метод» обумовлено загальною тенденцією розвитку сучасного адміністративного права, коли під терміном «інструмент» розуміється зовнішній вираз однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, реалізований у межах суворой відповідності визначеної законом компетенції з метою досягнення бажаного для публічного адміністрування результату та характеризується такими ознаками: а) є зовнішнім виразом форми адміністративної діяльності публічної адміністрації; б) відображає правову динаміку публічного адміністрування; в) залежить від змісту компетенцій суб'єктів публічної адміністрації; г) зумовлений реалізацією адміністративних обов'язків суб'єктів публічної адміністрації; д) його вибір зумов-

люється специфікою поставленої мети щодо певного об'єкта публічного впливу, що встановлює найбільш ефективний варіант діяльності [8, с. 143-144].

Також хотілося б наголосити, що ми спеціально не вживаємо термін «фінансовий контроль», оскільки правовідносини у досліджуваній сфері регулюються нормами адміністративного, податкового (фінансового) та кримінального права. Окрім того не можна применшувати і роль суддівського контролю у випадку притягнення публічного службовця до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Саме таке розмаїття видів контролю і дозволяє стверджувати, що декларування майнового стану публічних службовців є міжгалузевим правовим інститутом, в якому кожній галузі законодавства відведено свою роль.

Ю. О. Рева, предметно досліджуючи антикорупційне декларування, зазначає, що як інститут права антикорупційне декларування являє собою систему відносно відокремлених від інших і пов'язаних між собою правових норм, що регулюють обов'язок особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, подавати електронну декларацію на визначених стадіях проходження служби, якої пов'язано з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування; визначають повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції щодо прийняття та перевірки електронних декларацій; встановлюють відповідальність за порушення умов антикорупційного декларування; детермінують процедуру подання електронних декларацій та їх верифікацію. При цьому особливостями цього інституту є: 1) його міжгалузевий характер,

оскільки норми, які належать до цього інституту, регулюють різні види суспільних відносин; 2) складний характер, тому що охоплює як норми міжнародного адміністративного права, так і норми національного законодавства; 3) наявність як регулятивних, так і охоронних норм; 4) соціальна орієнтованість, спрямована на наближення конституційного ідеалу правової, демократичної держави до об'єктивної реальності [9, с.222].

У сучасній адміністративно-правовій доктрині антикорупційне декларування розглядається як основний засіб фінансового контролю у сфері запобігання корупції, що має вираження у сукупності дій виключно щодо подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, їх облік та оприлюднення [9, с. 49]. Такий підхід базується на положеннях Закону України «Про запобігання корупції», розділом VII якого передбачено такі основні заходи фінансового антикорупційного контролю: 1) подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, облік та оприлюднення декларацій; 2) контроль та перевірка декларацій; 3) моніторинг способу життя суб'єктів декларування [6].

З урахуванням проведеного дослідження та з'ясування змісту складових аналізованої проблематики та загальною тенденцією антикорупційного законодавства країн світу у подальшому вважаємо доцільним вживати термін «антикорупційне декларування», під яким пропонуємо розуміти процедуру подання певних відомостей щодо доходів, наявного майна та видатків публічного службовця та членів його сім'ї у встановленій законом формі.

Анотація

Стаття присвячена загальнотеоретичній характеристиці декларування майнового стану публічних службовців. З'ясовано зміст понять «декларація», «декларування», «майновий стан», «інструмент контролю».

Констатовано, що у декларації публічних службовців повинні бути зазначені як активи, так і пасиви його та членів його сім'ї, що і обґрунтовує позицію щодо правомірності вживання щодо декларування терміну не «доходи» (яке характерно для податкових відносин), а майновий стан.

Запропоновано під терміном «декларування майнового стану публічних службовців» розуміти процедуру подання певних відомостей щодо доходів, наявного майна та видатків публічного службовця та членів його сім'ї у встановленій законом формі.

Наголошено, що доцільним є вживання терміну «інструмент контролю», а не терміну «інструмент фінансового контролю», оскільки правовідносини у досліджуваній сфері регулюються нормами адміністративного, податкового (фінансового) та кримінального права. Окрім того не можна применшувати і роль суддівського контролю у випадку притягнення публічного службовця до кримінальної чи адміністративної відповідальності. Саме таке розмаїття видів контролю і дозволяє стверджувати, що декларування майнового стану публічних службовців є міжгалузевим правовим інститутом, в якому кожній галузі законодавства відведено свою роль.

З урахуванням проведеного дослідження та загальною тенденцією антикорупційного законодавства країн світу вбачається доцільним використовувати загальнозживаний термін «антикорупційне декларування», який фактично є синонімічним терміну «декларування майнового стану публічного службовця», під яким запропоновано розуміти процедуру подання певних відомостей щодо доходів, наявного майна та видатків публічного службовця та членів його сім'ї у встановленій законом формі.

Ключові слова: публічний службовець, майновий стан, декларація, інструмент контролю, антикорупційне декларування.

Antonenko A.O. Declaration of property status of public servants as a control tool: general theoretical characteristics

Summary

The article is devoted to the general theoretical characteristics of declaring the property status of public servants. The content of the concepts of “declaration”, “declaration”, “property status”, “instrument of control” is clarified.

It is stated that the declaration of public servants must indicate both assets and liabilities of him and his family members, which substantiates the position on the legitimacy of using the term not “income” (which is typical for tax relations), but property status in relation to the declaration.

It is proposed to understand the term “declaring the property status of public servants” as a procedure for submitting certain information on income, available property and expenses of a public servant and his family members in the form established by law.

It is emphasized that it is expedient to use the term “instrument of control”, and not the term “instrument of financial control”, since legal relations in the area under study are regulated by the norms of administrative, tax (financial) and criminal law. In addition, the role of judicial control in the case of bringing a public servant to criminal or administrative responsibility should not be underestimated. It is this variety of types of control that allows us to assert that the declaration of property status of public servants is an intersectoral legal institution, in which each branch of legislation has its own role.

Taking into account the conducted research and the general trend of anti-corruption legislation of the countries of the world, it seems appropriate to use the commonly used term “anti-corruption declaration”, which is actually synonymous with the term “declaration of property status of a public servant”, which is proposed to be understood as the procedure for submitting certain information on income, available property and expenses of a public servant and his family members in the form established by law.

Key words: public servant, property status, declaration, control instrument, anti-corruption declaration.

Список використаних джерел:

1. Антикорупційна стратегія на 2021-2025 роки: затверджено Законом України від 20 червня 2022 р. № 2322-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.
2. Коломоець Т. О. Антикорупційне декларування як інструмент запобігання корупції в публічній службі: видове розмаїття, закріплене в законодавстві країн світу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2021. № 3. Том 32 (71). С. 50.
3. Конвенція ООН проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
4. Декларація// Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>
5. Декларація // Економічна енциклопедія. URL: https://slovnyk.me/dict/economics_encyclopedia/%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
7. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 5 : Адміністративне право / редкол. : Ю. П. Битяк (голова) та ін. ; Нац. академ. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. Юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2020. 960 с.
8. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галунько В., Діхтєвський П., Кузьменко О. та ін. / за заг. ред. В. Галунька, О. Правотворової. Видання третє. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
9. Рева Ю. О. Антикорупційне декларування: теорія, правове регулювання, практика. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081. Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 228 с.

УДК 372.8

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.63>

Коломоєць Т.О.

*доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Запорізького національного університету,
Заслужений юрист України,
член-кореспондент
Національної академії правових наук України*

Верлос Н.В.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та адміністративного права,
заступник декана юридичного факультету з навчальної роботи
Запорізького національного університету*

Шумейко І.П.

доктор філософії за спеціальністю 081 Право

ВИЩА ЮРИДИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗМІН У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ

Актуальність проблеми. Якість підготовки кваліфікованих кадрів є показником ефективності системи вищої освіти. Саме представники правничої професії складають основу механізму державного управління: тексти законів та підзаконних нормативних актів неможливо розробляти без знань в галузі права; прийняття актів індивідуальної дії без цих знань може призвести до порушення законності; правосуддя здійснюється правниками і за участю правників. Наявність вищої юридичної освіти є вимогою до зайняття значної кількості посад, критично важливих для функціонування держави. А базою підготовки майбутніх правників є заклади вищої освіти. Саме тому підготовці здобувачів за юридичними спеціальностями приділяється значна увага в суспільстві та тривалий час дискутуються різні варіанти реформи в цій галузі. Для того, щоб реформування вищої юридичної освіти мало обґрунтований характер та було цілеспрямованим рухом, потрібно проаналізувати динаміку змін в законодавстві

та в програмних документах та визначити, чи існує якась стала тенденція в цих змінах. Результати такого аналізу можна буде використати з метою прогнозування подальших змін та їхнього коригування, якщо прогноз змін виявиться несприятливим.

Метою цієї статті є дослідити динаміку законодавчих рішень і програмних документів та визначити основні тенденції реформування вищої юридичної освіти в Україні на сучасному етапі.

Науковці практично одноставно обстоюють точку зору про необхідність змін в юридичній освіті. Зокрема, Н. Янчук наголошує на тому, що зміни в юридичній освіті вкрай потрібні, але при цьому зазначає, що запропоновані проекти програмних документів потребують суттєвого доопрацювання, адже через численні недоліки та спірні положення такі програмні документи здатні нанести вітчизняній системі підготовки юридичних кадрів значної шкоди та призвести до великих втрат [1, с. 316].

В наукових роботах висловлюються точки зору щодо чинників, які слід врахувати при реформуванні в досліджуваній галузі. Реформування системи підготовки юридичних кадрів, як справедливо зауважує О. Білічак, – це надскладний і тривалий процес, що потребує наукового підґрунтя. Науковець зазначає, що фундаментальні реформи в цій сфері варто проводити з урахуванням особливостей побудови системи освіти в Україні, національної правосвідомості, співмірності рівня видатків державного бюджету із очікуваними позитивними наслідками [2, с. 66].

Науковці також висвітлюють питання мети і засад реформи вищої юридичної освіти. Так, у своїй статті В. Шкабаро та І. Пробко зазначають, що реальна та фактична доступність юридичної освіти забезпечить належний і високий рівень загальної та правової культури громадян, повагу до права і держави, прав і свобод людини і громадянина, що є однією з основних характеристик правової держави [3, с. 83].

В наукових роботах можна побачити також конкретні, подекуди доволі радикальні, пропозиції щодо реформування галузі. Наприклад В. Сущенко пропонує, щоб університетська підготовка юриста тривала 6-10 років (з подальшою післядипломною підготовкою), а також скоротити кількість юридичних ВНЗ в Україні [4, с. 201].

Тема реформи вищої юридичної освіти стає предметом дискусій не лише серед науковців, а й серед практиків. Зокрема, адвокат, віцепрезидент Асоціації правників України І. Городиський наполягає на тому, що ініціативи з реформування юридичної освіти мають бути предметом широкого обговорення; їх недоцільно реалізовувати в спосіб, коли правнича спільнота бачить лише рішення. Будь-які ініціативи та кроки, які реалізуються в закритий спосіб, знижують підтримку не просто окремих питань, а й процесу реформування в цілому. До того ж, додає І. Городиський, ключовою метою є підвищення якості правничої освіти в Україні. Для цього

варто зосереджуватися і на змістовних речах, зокрема актуалізації навчальних програм [5].

Початок спроб докорінного реформування порядку здобуття саме вищої юридичної освіти слід пов'язувати із практичним впровадженням єдиного фахового вступного випробування для вступу на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальностями 081 Право та 293 Міжнародне право, а також із запровадженням єдиного державного кваліфікаційного іспиту на другому (магістерському) рівні за спеціальностями 081 Право та 293 Міжнародне право.

Так, наказом Міністерства освіти і науки України від 05 квітня 2019 року № 441 було затверджено Порядок організації та проведення вступних випробувань, що проводяться з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання для вступу на другий (магістерський) рівень вищої освіти. Він запровадив єдине фахове вступне випробування (далі – ЄФВВ) як форму вступного випробування з права та загальних навчальних правничих компетентностей для вступу на навчання для здобуття ступеня магістра на основі здобутого ступеня вищої освіти (освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста), яка передбачає використання організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання для вступників за спеціальностями 081 «Право» та 293 «Міжнародне право» [6]. Таким чином, ЄФВВ для здобуття вищої юридичної освіти було запроваджено раніше, ніж для інших спеціальностей.

Згодом, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти» від 18 грудня 2019 року № 392-ІХ, було викладено статтю 44 Закону України «Про вищу освіту» в новій редакції, яка передбачала, що прийом на основі ступеня бакалавра на навчання для здобуття ступеня магістра здійснюється, зокрема, за результатами вступних випробувань з використанням організаційно-технологічних процесів

зовнішнього незалежного оцінювання [7], тобто практику проведення ЄФВВ поширено поза межами вищої юридичної освіти.

Ще одним кроком з реформування вищої юридичної освіти було затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 354 Переліку спеціальностей, за якими проводиться єдиний державний кваліфікаційний іспит (далі – ЄДКІ) для здобуття ступеня магістра. Таке повноваження Кабінету Міністрів України було надано абзацом третім ч. 2 ст. 6 Закону України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року № 1556-VII в першій його редакції, тобто правові передумови для запровадження ЄДКІ існували ще з 2014 року. До переліку спеціальностей, затвердженого в 2018 році, увійшли 30 спеціальностей, серед яких – спеціальності 081 Право і 293 Міжнародне право [8].

На виконання зазначеної вище постанови, вже в наступному 2019 році, постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 684 було затверджено Порядок атестації осіб, які здобувають ступінь магістра, у формі ЄДКІ. Цим Порядком було передбачено, що під терміном «ЄДКІ» розуміється стандартизована форма контролю досягнення здобувачем вищої освіти результатів навчання, визначених стандартом вищої освіти, та оцінювання таких результатів навчання. Кваліфікаційний іспит проводиться за такими принципами: академічна доброчесність; об'єктивність; прозорість і публічність; незалежність; нетерпимість до проявів корупції та хабарництва; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір; єдність методики оцінювання результатів. В Додатку до Порядку було визначено, що відповідальними за організацію ЄДКІ за спеціальностями 081 Право і 293 Міжнародне право є Міністерство освіти і науки України та Міністерство юстиції України [9].

На зміну цим двом нормативно-правовим актам прийшов затверджений 19 травня 2021 року Кабінетом Міністрів України Порядок атестації здобувачів ступеня фахової

передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі ЄДКІ. Пунктом 3 цього нормативно-правового акту було встановлено, що атестація здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі кваліфікаційного іспиту здійснюється за спеціальностями, визначеними переліком спеціальностей (...); в цей перелік увійшло 29 спеціальностей, зокрема 081 Право, і 293 Міжнародне право, для яких передбачено проведення ЄДКІ на другому (магістерському) освітньому рівні. Як виняток було встановлено, що у 2022 році для здобувачів галузі знань 08 «Право» атестація здійснюється без проведення ЄДКІ [10].

Як бачимо, запровадження ЄФВВ та ЄДКІ відбувалося поступово, але при цьому для здобувачів вищої юридичної освіти ці випробування та іспити запроваджувалися раніше ніж для здобувачів переважної більшості інших спеціальностей. Це підтверджує, що держава більш прискіпливо ставиться до підготовки саме здобувачів вищої юридичної освіти та визначає ці спеціальності як пріоритетні при запровадженні інноваційних незалежних форм контролю рівня здобуття освіти.

Крім зазначених вище змін, поступово відбувалося запровадження і підвищення мінімального (для всіх закладів вищої освіти) значення кількості балів із вступних випробувань для спеціальності 081 Право. Так, якщо Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2018 році, затверджені наказом Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2017 року № 1378, не передбачали мінімального значення кількості балів із вступних випробувань для спеціальностей галузі знань 08 Право, то для 2019 року було запроваджено мінімальний конкурсний бал для спеціальностей цієї галузі знань на рівні 130 балів, а починаючи з 2020 року цей мінімальний конкурсний бал вже становить 140 балів. Отже, існує стійка тенденція до підвищення суворості вимог до рівня знань вступ-

ників, які бажають отримати вищу юридичну освіту.

Але державна політика по відношенню до вищої юридичної освіти не обмежується реформуванням способів контролю якості здобуття освіти і підвищенням вимог до вступників. Останні понад 10 років в суспільстві дискутуються концепції, які, за задумом їхніх авторів, мають докорінно змінити систему підготовки фахівців у галузі права.

Так, ще в 2008-2009 роках ОБСЄ разом з Національним університетом «Києво-Могилянська академія» було проведено дослідження стану юридичної освіти та науки в Україні. Згідно з висновками дослідження, автори пропонували, серед іншого, відступити від розуміння юридичної професії як такої, що має панівну кримінальну складову, запровадити участь громадського професійного середовища в акредитаційному процесі та в державній атестації випускників, переглянути зміст таких дисциплін як «Теорія держави і права», «Конституційне право», «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», увести у навчальні програми такі дисципліни як «Адміністративний процес», «Права людини», «Методика правничих досліджень, аналізу та письма», відмовитися від постатейного переказу національного законодавства, запровадити автономію регулювання вимог до дисертаційних робіт на рівні ВНЗ, змінити вимоги до формування викладацького складу, ввести обґрунтовані і прозорі критерії оцінювання, відмовитися від державного регулювання видання навчальної літератури для ВНЗ [11]. Як бачимо, автори цього дослідження наголошували саме на змістовній складовій вищої освіти (змісті дисциплін, методиці викладання та оцінювання тощо), а не на формальних аспектах (конкретна форма здобуття освіти, освітньо-кваліфікаційний рівень, на основі якого здобувається освіта, кількість кредитів, кількість закладів, в яких можливе здобуття вищої юридичної освіти).

Згодом, наказом Міністерства освіти і науки України від 05 липня 2016 року № 787 було утворено робочу групу з розроблення

Концепції розвитку юридичної освіти в Україні [12]. На основі проекту цієї Концепції до парламенту 28 вересня 2017 року було внесено проект Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії № 7147, який згодом, 29 серпня 2019 року, було відкликано і знято з розгляду. У пояснювальній записці до законопроекту автори наголошували на двох проблемах. Першою проблемою, з точки зору авторів законопроекту, є те, що зміст юридичних дисциплін, що їх викладають у вищих правничих школах України, методика їх викладання, юридична наука, а також адміністрування цих шкіл та університетів в цілому не зазнавали якісних змін та залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти, відповідно до якої юрист сприймається як особа, покликана служити державі, а не захищати та утверджувати права особи. Другою стверджуваною авторами законопроекту проблемою якості правничої освіти є кількість акредитованих в Україні правничих шкіл, яких в 2017 році налічувалося більше 200. Авторі законопроекту вважали, що ці школи не можуть гарантувати однаково високого рівня викладання правничих дисциплін та, як наслідок, якості правничої освіти [13].

У подальшому, 06 листопада 2020 року на офіційному веб-сайті Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій було оприлюднено Проект концепції розвитку юридичної освіти. Авторі проекту Концепції вважають, що існують такі прояви проблеми: недостатній рівень теоретичних та прикладних знань та практичних навичок у значної частини випускників правничих шкіл України; брак уваги до формування у здобувачів юридичної освіти цілісного світогляду правника з розумінням суспільної місії, цінностей та значення правничої професії для утвердження верховенства права у сучасному демократичному суспільстві; непрозора система формування державного замовлення на підготовку правників; відсутність ефективної внутрішньої системи забезпечення якості

освіти у закладах вищої освіти; недостатньо висока якість наукових досліджень у сфері права та їхня невідповідність сучасним потребам держави та суспільства; надмірна кількість закладів вищої освіти, що готують правників. Ключовими змінами, які пропонуються в цій Концепції, можна назвати: запровадження здобуття ступеня магістра безпосередньо на основі повної загальної середньої освіти і лише за денною формою, створення центрів забезпечення якості вищої освіти у правничих школах, збільшення обсягу практичної підготовки правників до 30 кредитів ЄКТС, встановлення відповідальності правничих шкіл за надання освітньої послуги неналежної якості [14].

Існуючі проектні рішення викликають справедливі зауваження: наприклад, чому якісна підготовка правників неможлива на заочній формі навчання; чому саме в юридичній освіті слід відмовитися від бакалаврського рівня і одразу готувати майбутніх правників на магістерському рівні. Постає питання про наукову обґрунтованість запропонованих змін. На жаль, в запропонованому сучасному проекті концепції немає конкретики стосовно навчальних дисциплін, зміст яких слід переглянути (і напрямків такого перегляду), а також стосовно нових навчальних дисциплін, які слід запровадити. Вбачається за потрібне розширити і зробити більш конкретним перелік інноваційних форм навчання, які пропонується запровадити в процес підготовки фахівців у галузі права.

Анотація

Стаття присвячена реформуванню вищої юридичної освіти в Україні. Якість підготовки кваліфікованих кадрів є показником ефективності системи вищої освіти. Саме представники правничої професії складають основу механізму державного управління. Наявність вищої юридичної освіти є вимогою до зайняття значної кількості посад, критично важливих для функціонування держави. А базою підготовки майбутніх правників є заклади вищої освіти. Саме тому підготовці здобувачів за юридичними спеціальностями приділяється значна увага в суспільстві. Для того, щоб реформування вищої юридичної освіти мало обґрунтований характер та було цілеспрямованим рухом, потрібно проаналізувати динаміку змін в законодавстві та в програмних документах та визначити, чи існує якась стала тенденція в цих змінах. Автори виокремили такі тенденції в законодавстві. По-перше, запроваджуються нові форми незалеж-

Висновки. Проаналізувавши основні віхи розвитку законодавства та програмних документів, присвячених вищій юридичній освіті, можна виокремити такі тенденції. По-перше, запроваджуються нові форми незалежного контролю якості освіти – як під час вступу на здобуття освіти, так і перед закінченням її здобуття. По-друге, підвищуються вимоги до рівня знань осіб, які виявили бажання здобути вищу юридичну освіту. Вище йшлося про тенденції в законодавстві; що стосується програмних документів, то якщо раніше йшлося про перевагу змісту над формою (висловлювалися конкретні пропозиції про перелік і зміст навчальних дисциплін, про методику викладання, про підтримку конкуренції серед авторів навчальної літератури тощо), то наразі, на жаль, простежується тенденція до переваги форми над змістом. Будь-яка пропозиція реформування в цій галузі зачіпає інтереси багатьох стейкхолдерів, і переліком – інтереси самої держави. Тому кожне проектне рішення має бути науково обґрунтованим, а результати досліджень, які призвели до проектних рішень – мають бути завчасно представлені фаховій спільноті та всім зацікавленим сторонам з метою їхнього доопрацювання і обговорення. Адже для того, щоб зміни мали сутнісний, а не лише формальний характер, необхідно, щоб ці зміни були: 1) об'єктивно зумовленими; 2) еволюційними і поступовими; 3) сприйнятими фаховою спільнотою; 4) взаємно узгодженими між собою; 5) виконуваними на практиці.

ного контролю якості освіти – як під час вступу на здобуття освіти, так і перед закінченням її здобуття. По-друге, підвищуються вимоги до рівня знань осіб, які виявили бажання здобути вищу юридичну освіту. В програмних документах, на жаль, простежується тенденція до переходу від пріоритету змісту над формою до пріоритету форми над змістом. Будь-яка пропозиція реформування в цій галузі зачіпає інтереси багатьох стейкхолдерів, і передусім – інтереси самої держави. Кожне проектне рішення має бути науково обґрунтованим, а результати досліджень, які стали причиною проектних рішень – мають бути завчасно представлені фаховій спільноті та всім зацікавленим сторонам з метою їхнього доопрацювання і обговорення.

Ключові слова: вища юридична освіта, єдине фахове вступне випробування, єдиний державний кваліфікаційний іспит, концепція розвитку юридичної освіти, методика викладання, мінімальне значення кількості балів, оцінювання якості освіти, правнича школа.

Kolomoiets T.O., Verlos N.V., Shumeiko I.P. Higher legal education in Ukraine: main trends of changes in legislation and program documents

Summary

The article is devoted to the reform of higher legal education in Ukraine. The quality of training of qualified personnel is an indicator of the effectiveness of the higher education system. It is the representatives of the legal profession who form the basis of the mechanism of state administration. Having a higher legal education is a requirement for occupying a significant number of positions that are critically important for the functioning of the state. The basis for training future lawyers is institutions of higher education. That is why considerable attention is paid in society to the training of applicants for legal specialties. In order for the reform of higher legal education to have a well-founded character and be a purposeful movement, it is necessary to analyze the dynamics of changes in legislation and in program documents and determine whether there is any permanent trend in these changes. The authors singled out such trends in legislation. First, new forms of independent control of the quality of education are being introduced - both during admission to education and before the end of education. Secondly, the requirements for the level of knowledge of persons who expressed a desire to obtain a higher legal education are increasing. In the program documents, unfortunately, there is a tendency to move from the priority of content over form to the priority of form over content. Any reform proposal in this field affects the interests of many stakeholders, and above all, the interests of the state itself. Each project decision must be scientifically based, and the results of research that led to project decisions must be presented in advance to the professional community and all interested parties for their finalization and discussion.

Key words: concept of development of legal education, evaluation of the quality of education, higher legal education, law school, minimum value of the number of points, teaching method, unified professional entrance test, unified state qualification exam.

Список використаних джерел:

1. Янчук Н.Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 311-316. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/56.pdf>.
2. Білічак О.А. Реформа юридичної освіти в Україні: проблеми і виклики. *Освітня аналітика України*. 2019. № 3 (7). С. 57-68. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/5_Bilichak_37-2019_57_68.pdf.
3. Шкабаро В.М., Пробко І.Б. Нормативно-правова основа права на вищу юридичну освіту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 80-83. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/20.pdf.

4. Сущенко В. Стан і проблеми реформування юридичної освіти в Україні: виклики XXI століття. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових статей за матеріалами XXVII Міжнародної науково-практичної конференції, Ужгород – Будапешт, 26-29 листопада 2013 року / ред. кол. В.І. Смоланка (голова), І.В. Артьомов та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2014. Випуск 8 (27). С. 195-202. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/9903/1/30.pdf>.
5. Городиський І. Реформа юридичної освіти: пріоритети в умовах війни. *Юридична газета online*. 2023. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/reforma-yuridichnoyi-osviti-prioriteti-v-umovah-viyni.html>.
6. Про затвердження Порядку організації та проведення вступних випробувань, що проводяться з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання для вступу на другий (магістерський) рівень вищої освіти: наказ Міністерства освіти і науки України від 05 квітня 2019 року № 441. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0446-19#Text>.
7. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти: Закон України від 18 грудня 2019 року № 392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-20/ed20200116#n227>.
8. Про затвердження переліку спеціальностей, за якими проводиться єдиний державний кваліфікаційний іспит для здобуття ступеня магістра: постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 354. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/354-2018-%D0%BF#Text>.
9. Деякі питання атестації осіб, які здобувають ступінь магістра, у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 684. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2019-%D0%BF#Text>.
10. Про атестацію здобувачів ступеня фахової передвищої освіти та ступенів вищої освіти на першому (бакалаврському) та другому (магістерському) рівнях у формі єдиного державного кваліфікаційного іспиту: постанова Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 року № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2021-%D0%BF/ed20230530#Text>.
11. Стан юридичної освіти та науки в Україні (результати дослідження). Київ, 2009-2010. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/d/108309.pdf>
12. Про утворення робочої групи з розроблення Концепції розвитку юридичної освіти в Україні: наказ Міністерства освіти і науки України від 05 липня 2016 року № 787. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus26880>.
13. Пояснювальна записка до проекту Закону про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії № 7147 від 28.09.2017. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62613&pf35401=434419>.
14. Проект концепції розвитку юридичної освіти, оприлюднений 06 листопада 2020 року на офіційному веб-сайті Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. URL: https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html.

UDC 34:61:351.773

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.64>

Khazhynskiy R.M.

Master of Laws, lawyer

ORCID ID: 0009-0005-0818-3985

EUTHANASIA IN THE CONTEXT OF THE HUMAN SOMATIC RIGHT TO A DIGNIFIED DEATH: EXPERIENCE ABROAD FOR UKRAINE

The right to life occupies a fundamental place in the system of human rights and is under special protection by the state. According to Article 3 of the Constitution of Ukraine, a person, their life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value in Ukraine, and Article 27 of the Basic Law enshrines the prohibition of arbitrary deprivation of life and the state's duty to protect human life [3]. Similar provisions are reflected in the constitutional acts of many states, as well as in a number of international documents. However, the significant number of human deaths accompanied by prolonged suffering has necessitated a reconsideration of the content of the right to life in the context of its correlation with the right to death. This has led to the legalization of euthanasia in certain countries as a means for a person experiencing severe pain and having no chance of recovery to exercise their final will. Despite the urgent social need, which has become more acute in the context of the full-scale war, Ukrainian lawmakers have yet to reach a consensus on the ethics of euthanasia and the legal mechanism for its implementation. This highlights the necessity of studying the experience of European countries and the possibility of its implementation in Ukraine.

Various aspects of euthanasia as a component of human somatic rights have been researched by Bulesta S.B., Gaydaytsuk I.V., Kozinets O.G., Merlyk A.M., Myalovytska N.A., Ostapenko V.M., Popovych T.P., Terzi O.O., Trushkina A.D., Falkovsky A.O., and others. Despite the increasing attention this issue receives from

scholars, it remains highly relevant and requires further analysis, particularly in a comparative legal context.

The aim of the article is to summarize the experience of European countries regarding the legal regulation of euthanasia in the context of the human somatic right to a dignified death and to develop proposals based on this for adapting this experience to the current conditions in Ukraine.

The term "euthanasia" comes from the Greek words "eu" (easy) and "thanatos" (death), and it translates to "easy, happy, painless death." It refers to the practice of intentionally ending a life to relieve pain and suffering. The term was first used by the English philosopher Francis Bacon in the 16th century, who emphasized that "the duty of the physician is not only to restore health, but also to alleviate pain and suffering caused by diseases ... even when there is no hope of recovery, and it is only possible to make death itself easier and more peaceful, because this euthanasia ... in itself is a considerable happiness" [7, p. 23].

In medical practice, euthanasia is classified based on various criteria. The most common classification is by the method of implementation: active and passive. Active euthanasia involves actions aimed at accelerating the death of a terminally ill patient in the final phase of their illness. Active euthanasia can be direct (when a doctor, observing the suffering of a terminally ill patient, administers a large dose of pain medication, resulting in the patient's desired death) or indirect (when the patient independently takes a drug or activates a device that leads to a quick and painless death). Passive euthanasia involves the refusal to use measures or perform

medical procedures that temporarily sustained the life of a seriously ill patient [7, p. 24].

Euthanasia is also classified based on the form of consent: voluntary and non-voluntary. Voluntary euthanasia occurs at the request of the patient or with their prior consent. Non-voluntary euthanasia takes place without the patient's consent, as they are usually unconscious.

Additionally, E. Zgreccia, A.G. Spagnolo, and M.L. Pietro distinguish euthanasia based on the subjects involved: "terminal euthanasia (applied to 'hopelessly ill' patients), neonatal euthanasia (applied in cases of severe pathologies in newborns), and social euthanasia (applied to patients whose pathologies last a long time and are very costly to society)" [1, p. 565]. In the legal dimension, euthanasia is considered through the prism of somatic human rights, which belong to the fourth generation of human rights. The foundation of the concept of somatic human rights is the right to dispose of one's body and life, meaning that a person has the right to independently decide on euthanasia. However, as T.P. Popovich and A.P. Shavarin rightly point out, "the content of this right contradicts moral and religious canons. Moreover, if this right is included in the legal status of a person, the state must establish a clear set of criteria for the application of the right to euthanasia and ensure an effective mechanism for controlling the proper procedure of their observance" [6, pp. 267-268].

Currently, euthanasia is prohibited in Ukraine and is considered a criminal offense under Article 52 of the Fundamentals of Health Legislation of Ukraine [5], Article 281 of the Civil Code of Ukraine [8], and Article 115 of the Criminal Code of Ukraine [4]. This practice is typical for most European countries, but there are certain exceptions. Let's examine them in more detail. The Netherlands was the first country in the world to legalize active euthanasia, officially allowing the practice since 1985, with a temporary law in 1994 and a full euthanasia law in 2002. After a pause in the early 2000s, the number of euthanasia cases has been steadily increasing since 2006. Despite this, euthanasia

in the Netherlands is not decriminalized but allowed under specific circumstances. According to the Law "On Termination of Life on Request and Assisted Suicide," doctors performing euthanasia must adhere to five "due care criteria": 1) the patient's request for euthanasia must be voluntary and well-considered. The consent of a patient who can no longer express themselves can be considered if they have previously made a written statement and are at least 16 years old; 2) the patient's suffering must be considered unbearable with no prospect of improvement; 3) the patient must be fully informed about their condition, prospects, and options; 4) both the doctor and the patient must conclude that there is no reasonable alternative; 5) there must be consultation with at least one other independent doctor who must provide written confirmation of the aforementioned conditions. If the request for euthanasia is made by a mentally ill patient, consultation with two independent doctors, including at least one psychiatrist, is required. The law also applies to minors: it stipulates that a doctor can accept a request from a minor if their parents participate in the decision-making process (when the minor is between 16 and 18 years old) or give parental consent (if they are between 12 and 15 years old). Additionally, since 2005, the protocol known as the "Groningen Protocol" outlines the necessary conditions and steps to be followed in end-of-life decisions for young children, particularly newborns. It is noteworthy that Dutch legislation in this area continues to expand. In particular, in the spring of 2023, active legislative work began to expand euthanasia rules to include the possibility for doctors to assist in the death of terminally ill children aged one to twelve [9].

The next European country that legislatively established the possibility of active euthanasia is Belgium. In May 2002, the "Euthanasia Act" was adopted, allowing euthanasia for adults experiencing continuous and unbearable physical or mental suffering that cannot be alleviated. Initially, euthanasia was applied only to adults, but over time, its scope expanded to

include children. The idea that a terminally ill child might want to end their life and be able to do so met strong resistance due to religious, moral, emotional, and cognitive factors. Despite this, in 2014, Belgium adopted an amendment to the existing law, becoming the first country in the world to legalize this practice for children without specifying a minimum age. To perform euthanasia in Belgium, patients must meet the eligibility criteria outlined in the aforementioned act, including: 1) the patient must be mentally competent to make the decision; 2) the patient must submit a reasoned, repeated, and voluntary written request for euthanasia twice; 3) the patient must suffer from the effects of an incurable illness or mental disorder, and all treatment options must be exhausted; 4) the patient must experience unbearable suffering from the illness or other physical or psychological distress. The medical community must ensure that all these criteria are met and confirm the absence of pressure on the patient from family or others. In addition to the patient's doctor, another independent doctor must approve the request. In the case of a mental illness, a psychiatrist must also approve. The Belgian legal framework for euthanasia was supported by the European Court of Human Rights in the first euthanasia case, "Mortier v. Belgium" (2022). Among other things, the Court emphasized the importance of additional safeguards for individuals suffering from mental disorders [10]. Luxembourg is the third European country to legalize active euthanasia, adopting the "Euthanasia and Assisted Suicide Act" in 2008. The provisions of this act also include due care criteria for lawful euthanasia and assisted suicide. In particular, a doctor performing euthanasia or assisting in suicide must ensure that: 1) the patient is competent at the time of the request; 2) the patient has parental or legal guardian consent if they are between 16 and 18 years old; 3) the request is voluntary, well-considered, repeated, and not the result of external pressure; 4) the patient suffers from an incurable condition and experiences

constant unbearable physical or mental pain; 5) the patient adheres to all the conditions and procedures provided by law.

The doctor is also obliged to inform the patient about their health condition and expected lifespan, and discuss all other available therapeutic options and their consequences, including palliative care. Additionally, the doctor must consult with another physician to confirm that the patient's condition is incurable, conclude that there is no other solution in the patient's eyes, and ensure that the physical or psychological suffering is constant and the desire for death is permanent. The request for death is set out in writing, including in a will. If the patient is permanently physically unable to write and sign the request (for example, due to paralysis), it can be written by an adult person of the patient's choice in the presence of the patient's general practitioner, whose name must be in the document. The person chosen by the patient must state in the document that the patient is permanently physically unable to write the request themselves, specify the reason for this inability, and sign and date the request. The document does not need to be officially certified. The patient can withdraw their request at any time. In this case, it will be removed from their medical record and returned to the patient. The law also provides for the possibility for any adult with full legal capacity, anticipating a situation where they can no longer express their will, to specify in writing in advance the circumstances and conditions under which they wish to undergo euthanasia – so-called "End-of-Life Measures." Patients residing abroad who have a general practitioner in Luxembourg can arrange for end-of-life measures and record them in their medical record. There are no residency or citizenship requirements associated with recording such information in the medical record or any other fundamental and formal conditions. However, the relevant general practitioner must have been the patient's doctor for a sufficiently long continuous period. Unlike the experience of other countries, Luxembourg has established a National Control and Evaluation Commission,

which sets registration forms that doctors must complete each time they perform euthanasia, in order to review and verify that the euthanasia was carried out in accordance with the conditions and procedures provided by law [11].

Another European country that has legalized euthanasia is Spain. In June 2021, the “Euthanasia Regulation Act” came into force, allowing medical personnel to perform actions that actively and directly cause a person’s death, by administering a lethal injection or prescribing it in such a way that the person can self-administer it in a medical center or at home. To request euthanasia in Spain, five requirements must be met: 1) have Spanish citizenship or legal residency in Spain, be of legal age, and be competent at the time of the application; 2) have written information about the medical diagnosis, different alternatives and possible actions, including access to palliative care; 3) make two requests voluntarily and in writing with an interval of at least fifteen calendar days between them. If the responsible doctor believes that the person’s death or loss of ability to give informed consent is imminent, they may agree to any shorter period they deem appropriate based on accompanying clinical circumstances, which they must record in the patient’s medical history; 4) suffer from a serious and incurable disease or a severe, chronic condition that leads to disability; 5) give informed consent before the euthanasia procedure. Another important aspect of Spanish euthanasia law is the possibility for the medical professional handling the case to suspend the process if they conclude that the patient lacks the understanding or autonomy to make the decision about euthanasia. Additionally, Spanish law recognizes the individual right of medical professionals to refuse to perform euthanasia based on conscientious objection [12]. In January 2022, euthanasia was also legalized in Austria. The “Euthanasia Act” allows adult individuals who are terminally ill or have a permanent, debilitating condition to make the decision for assisted death. However, active

direct euthanasia remains illegal in Austria, as does euthanasia for minors or individuals with mental illnesses.

Each case of euthanasia in Austria is evaluated by two doctors, one of whom must be an expert in palliative medicine. Individuals wishing to end their life in this way must have a documented medical diagnosis and demonstrate their decision-making capacity. After obtaining approval from two doctors, patients must wait 12 weeks to reconsider their decision – or two weeks if they have a terminal illness. If they still wish to proceed after this waiting period, they must make their “death will” (advance directives) with a notary or attorney. This document can designate individuals who have the right to assist the person in ending their life, including by actively administering the lethal poison if the person loses the ability to make decisions. This makes Austria the first country to legalize the involvement of non-professionals, including family members, in the euthanasia process for individuals who cannot self-administer the lethal poison or have lost decision-making capacity. Subsequently, patients can obtain the lethal medication from a pharmacy after notifying a lawyer or notary. To prevent abuse, the names of pharmacies that sell these medications are only disclosed to lawyers and notaries and are not advertised publicly [13]. In May 2023, Portugal joined the group of European countries that recently legalized euthanasia. Overcoming the president’s veto, the country’s parliament passed the “Euthanasia Act,” allowing competent adults to choose euthanasia in cases of terminal illness or unbearable suffering. After initiating the procedure, patients wait for two months before it is carried out and receive mandatory psychological support. The law applies exclusively to citizens and legal residents of Portugal and does not extend to people who come to the country for suicide tourism [14].

A somewhat different experience of regulating euthanasia is reflected in Swiss legislation. In 1942, the Swiss Criminal Code defined that assisting suicide is not a crime if there are no selfish motives, such as the desire to inherit.

Since the 1980s, right-to-die organizations have interpreted these provisions as legal permission for organizations to support people wishing to receive assistance in suicide, including non-residents. In 2006, the Federal Court of Switzerland extended the law to those with mental disorders and introduced standardized procedural rules that require increased documentation and reporting from organizations providing assisted suicide. Thus, active direct euthanasia is illegal in Switzerland (performed by a third party), but providing means for death is legal (assistance in suicide) if the action that directly causes death is performed by the person wishing to die. Moreover, euthanasia in Switzerland is carried out without any special law, jurisdiction, or state regulations on the subject. Unlike other countries, euthanasia in Switzerland is performed not by medical professionals but by specialized non-medical institutions such as the Association for Humane Death. Workers in these institutions, usually volunteers, must meet the necessary conditions for performing this complex task and attend regular meetings and training required to comply with quality standards. Studies of Swiss legislation show the absence of clearly defined criteria for euthanasia. However, an analysis of the activities of specialized non-medical institutions indicates that euthanasia requires meeting two main criteria: a poor medical prognosis, unbearable pain or persistent suffering, and full discretion (mental competence) of the person wishing to exercise their final will. It is also noteworthy that Switzerland is known for its innovative methods of euthanasia. Recently, the company “Exit International” developed a special euthanasia capsule called “Sarco” and received approval for its use. The use of this capsule allows a person undergoing euthanasia to feel a slight euphoria before losing consciousness and then die peacefully without panic or the feeling of suffocation due to a lack of oxygen and carbon dioxide [2].

Another significant difference in Swiss legislation in the field of euthanasia is the absence of a ban on its practice for foreigners. Every year,

hundreds of people come to Switzerland for the purpose of “suicide tourism,” and this number is gradually increasing. The fact that citizens of one country decide to die in another country, far from home and family, has a powerful impact on the public. This is a compelling proof of the determination and suffering of these individuals and also shows that there are other possibilities for regulating assistance in dying. However, assistance in dying is still prohibited in many countries, including France, Germany, Poland, and Ukraine, and it is criticized for four main reasons. Firstly, since the prognosis regarding life expectancy and available treatment methods is uncertain, patients may receive support that helps them stay alive and even improve their condition. Secondly, if assistance in dying is allowed, palliative care may become less prioritized and available for those who want to die “naturally” without self-intervention. Thirdly, the practice of providing assistance in dying violates biomedical and bioethical principles of respect for life, putting doctors in the unacceptable position of indirectly ending their patients’ lives, for example, by prescribing lethal doses. Fourthly, euthanasia may create opportunities for abuse by relatives who do not wish to care for suffering individuals or are tired of waiting for an inheritance.

Despite the compelling arguments, we share the view of euthanasia supporters who assert that, when choosing between dying from a prolonged and painful illness in a hospital surrounded by strangers, many would prefer a quick and painless transition to the other world in a home setting. For many who have decided on euthanasia, it is also important that they not only relieve themselves of suffering but also spare their loved ones the burden of caregiving. Given this, we support the views of scholars on the necessity of legalizing euthanasia in Ukraine through the adoption of a specialized legal act “On Euthanasia,” which combines the experience of European countries with consideration of Ukrainian realities and national moral and ethical principles. In particular, we consider it appropriate to enshrine indirect

active and passive euthanasia, allowing it for adult competent citizens of Ukraine who suffer unbearable pain from illness or other physical or psychological suffering and have exhausted all treatment options. The patient must submit a reasoned, repeated, and voluntary written request for euthanasia twice to a specialized institution. To confirm compliance with the outlined criteria and the absence of pressure on the patient, another independent doctor, in addition to the patient's doctor, must approve the request, and in the case of mental illness – additionally, a psychiatrist. After obtaining approval, the patient must wait 12 weeks to reconsider their decision – or two weeks if the illness is actively progressing and causing particularly severe suffering. If after this period the person still wishes to end their life this way, the patient or their authorized representative performs euthanasia using means for a peaceful death within a specialized institution or outside it. It is also advisable to establish a National Control and Evaluation Commission to ensure the legality of this process. This will provide the opportunity to legally and humanely implement euthanasia as a component of somatic rights and help Ukrainians who suffer unbearable pain.

Summary

The article summarizes the experience of foreign countries regarding the legal regulation of euthanasia in the context of the somatic human right to a dignified death, and also suggests ways of adapting this experience to modern Ukrainian realities. The author of the article considers euthanasia as a practice of intentional termination of life to eliminate physical and psychological pain and suffering, analyzing its main types according to various classification criteria. The meaning of euthanasia in the context of the somatic right to a dignified death is determined and the peculiarities of its regulatory regulation in Ukraine are considered. To achieve the goal of the article, the experience of legal regulation and practical implementation of euthanasia in such countries as the Netherlands, Belgium, Luxembourg, Spain, Austria, Portugal and Switzerland was studied. Based on the research, the author proposes to legalize euthanasia in Ukraine through the adoption of a special regulatory act «On euthanasia», which should provide for indirect active and passive euthanasia for adult citizens of Ukraine who are capable of acting, who are experiencing unbearable suffering due to illness or other physical or psychological problems and have exhausted all possibilities for treatment. It appears that to carry out this process, the patient must make a valid, repeated and voluntary written request for euthanasia to the specialized institution twice. In order to confirm compliance with the outlined criteria, as well as the absence of pressure on the patient, in addition to the patient's doctor, another independent doctor must approve the request, and in the case of mental illness - additionally a psychiatrist. After receiving approval, the patient must wait 12 weeks to consider their decision - or

Conclusion. This article summarized the experience of foreign countries regarding the legal regulation of euthanasia in the context of the human somatic right to a dignified death and proposed ways to adapt this experience to current Ukrainian realities. It was found that these countries have both similar and unique aspects in their legislation that can be useful for developing Ukrainian legislation in this area.

Despite ethical and moral challenges, the legalization of euthanasia is an important step in ensuring the human right to a dignified death, especially for those suffering from incurable diseases and unbearable suffering. Considering European experience and Ukrainian realities, it is advisable to develop a specialized legal act that would regulate the procedure for euthanasia, including clear criteria and control mechanisms.

Thus, the legalization of euthanasia in Ukraine can become an important step in the development of the healthcare system, ensuring humanity and respect for each person's choice regarding the end of their life in cases where other methods of treatment and support have been exhausted. This will provide dignified living and dying conditions for Ukrainians facing the most difficult challenges in their lives.

two weeks if the disease is actively progressing and causing particularly severe suffering. If, after the specified period, the person still wishes to end life in this way, the patient or a person authorized by him performs euthanasia with the help of means of easy death within or outside the specialized institution. It is also advisable to create a National Medical Control and Evaluation Commission to ensure legality during the implementation of this process.

Key words: euthanasia, somatic human rights, right to life, right to a dignified death, European experience, National Medical Control and Evaluation Commission on Euthanasia

Хажинський Р.М. Евтаназія в контексті соматичного права людини на гідну смерть: закордонний досвід для України

Анотація

У статті узагальнено досвід зарубіжних країн щодо правового регулювання евтаназії в контексті соматичного права людини на гідну смерть, а також запропоновано шляхи адаптації цього досвіду до сучасних українських реалій. Автор статті розглядає евтаназію як практику навмисного припинення життя для усунення фізичного та психологічного болю та страждань, аналізуючи її основні види за різними класифікаційними критеріями. Визначено значення евтаназії в контексті соматичного права на гідну смерть та розглянуто особливості її нормативного регулювання в Україні. Для досягнення мети статті досліджено досвід правового регулювання та практичної реалізації евтаназії в таких країнах, як Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Іспанія, Австрія, Португалія та Швейцарія. На основі дослідження автор пропонує легалізувати евтаназію в Україні шляхом прийняття спеціального нормативного акту «Про евтаназію», який має передбачати непрямую активну та пасивну евтаназію для повнолітніх дієздатних громадян України, які зазнають нестерпних страждань через хворобу або інші фізичні чи психологічні проблеми та вичерпали всі можливості для лікування. Видається, що для здійснення цього процесу пацієнт має звертатися з обґрунтованим, повторним і добровільним письмовим запитом на евтаназію до спеціалізованого закладу двічі. Для підтвердження дотримання окреслених критеріїв, а також відсутності тиску на пацієнта, окрім лікаря пацієнта, інший незалежний лікар має схвалити запит, а у випадку психічного захворювання – додатково психіатр. Після отримання схвалення пацієнт повинен чекати 12 тижнів для осмислення свого рішення – або два тижні, якщо хвороба активно прогресує та завдає особливо тяжких страждань. Якщо після зазначеного періоду людина все ще бажає таким чином завершити життя, пацієнт або уповноважена ним особа здійснює евтаназію за допомогою засобів для легкої смерті в межах спеціалізованого закладу або поза ним. Також доцільно створити Національну лікарську контрольну-оцінну комісію для забезпечення законності під час здійснення цього процесу.

Ключові слова: евтаназія, соматичні права людини, право на життя, право на гідну смерть, європейський досвід, Національну лікарську контрольну-оцінну комісію з питань евтаназії.

Bibliographi:

1. Згречча Е., Спаньйола А. Дж., П'єтро М. Л. та ін. Біоетика / Переклад з італійської В. Й. Шовкун: Підручник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2007. 672с.
2. Зробити евтаназію у Швейцарії можна за допомогою спеціальної капсули. URL: <https://elpais.com/sociedad/2021-03-25/la-ley-de-eutanasia-entrara-en-vigor-el-25-de-junio.html><https://zmina.info/news/zdijsnyty-evtanaziyu-u-shvejczariyi-mozhna-za-dopomogoyu-speczialnoyi-kapsuly/>

3. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26. Ст.131.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19.
6. Попович Т.П., Шаварин А.Т. Сутнісне наповнення четвертого покоління прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 12. С. 266-271.
7. Терзі О.О. Етико-правові питання евтаназії. *Science Review*. Vol.6, № 1(8). С. 23-26.
8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
9. Dying with dignity: The story of euthanasia in Belgium. URL: <https://www.thebulletin.be/dying-dignity-story-euthanasia-belgium>
10. Euthanasia in the Netherlands. URL: <https://www.alliancevita.org/en/2017/11/euthanasia-in-the-netherlands/>
11. Information on requesting euthanasia or assisted suicide in Luxembourg. URL: <https://guichet.public.lu/en/citoyens/famille/euthanasie-soins-palliatifs/fin-de-vie/euthanasie-assistance-suicide.html>
12. La ley de eutanasia entrará en vigor el 25 de junio. URL: <https://elpais.com/sociedad/2021-03-25/la-ley-de-eutanasia-entrara-en-vigor-el-25-de-junio.html>
13. New law allowing assisted suicide takes effect in Austria. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-59847371>
14. Portugal approves euthanasia law despite Presidential veto. URL: <https://cne.news/article/3074-portugal-approves-euthanasia-law-despite-presidential-veto>

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.65>

Осадчий П.В.

старший слідчий третього слідчого відділу

Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у місті Полтаві

ORCID ID: 0000-0002-7246-6614

РОЛЬ ПРОКУРОРА У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Вимога стосовно встановлення обґрунтованості кримінального обвинувачення упродовж розумного строку є головним елементом права на справедливий суд, що гарантоване ст. 6 Європейської конвенції [1]. Забезпечення цього права, яке передбачає недопущення необґрунтованих зволікань, має значення для багатьох аспектів організації системи кримінальної юстиції, зокрема щодо процедур, яких необхідно дотримуватися, наявних повноважень, запроваджених інституційних механізмів, використуваних технологій та наданих ресурсів. Однак навіть за умови, якщо всі ці аспекти є загалом задовільними, завжди є змога невинуватого їх недотримання. Тож право на ефективний засіб правового захисту повинно бути доступним або як засіб запобігання, або як засіб відшкодування шкоди [2, с. 349-354]. Більше того, відповідно до ч. 5 ст. 9 КПК України кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ.

Конвенція справила значний вплив на кримінальне процесуальне законодавство України, і на правовий статус прокурора як учасника кримінального провадження. Відповідно до ст. 13 Конвенції, діяльність прокуратури може розглядатися як ефективний засіб правового захисту в разі порушення прав людини.

Криміногенна ситуація в Україні тримається на високому рівні, що загрожує не лише суспільним інтересам, а й правам, свободам

та законним інтересам особи, гарантованим Конституцією. Дотримання міжнародних стандартів забезпечення прав та свобод людини неможливе без належного правового порядку їх реалізації у національному законодавстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких висвітлено окреслену проблематику. Вагомий внесок у становлення та розвиток проблематики ролі прокурора у кримінальному провадженні здійснили дослідники у сфері теорії права В.Г. Антропов, О.О. Березін, Д.В. Бойко, П.Д. Гуйван, О.Л. Жильцов, О.С. Ігнат'єв, О.В. Корабліна, П.В. Марков, Т.С. Март'янова, О.О. Нікітін, М.Б. Рісний, М.В. Пресняков, О.С. Скударнов, В.В. Степаненко, Б.В. Фасій, Р.І. Хасаншин та ін. У їхніх роботах закладені підвалини та обґрунтовані цінні наукові позиції з питань процесуального нагляду та керівництва.

Метою статті є дослідження ролі прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні із висвітленням розрізу міжнародно-правових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на захист закріплюється у багатьох міжнародно-правових документах, ратифікованих Україною. Однак, викликає інтерес забезпечення такого права окремими правоохоронними органами, позаяк європейська інтеграція потребує трансформації правових та організаційних засад системи кримінальної юстиції, включаючи сучасне

кримінальне процесуальне законодавство, узгоджене з міжнародними стандартами. Оновлення концепції кримінального провадження пов'язане з прийняттям КПК України (2012 р.) [3] та Закону України «Про прокуратуру» (2014 р.) [4], які вплинули на функції учасників кримінального провадження та роль прокуратури в державі [5].

За твердженням науковців, обов'язки інституцій сектору безпеки України щодо забезпечення прав людини є результатом тривалого процесу формування норм міжнародного та національного законодавства, а також тривалого та дискусійного процесу їх узгодження. Це також стосується рішень ЄСПЛ, оскільки Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (2006 р.) визначено, що практика Європейського суду є джерелом українського права (ст. 17 Закону) [6]. Розвиток українського суспільства в європейському просторі потребує радикального реформування забезпечення прав і свобод громадян, які потребують захисту. Державні органи повинні суворо дотримуватися їх реалізації й охорони [7].

Водночас, тут варто наголосити, що «нова правова ідеологія» КПК України спрямована на обмеження дій державних органів та розширення прав підозрюваних (обвинувачених) і потерпілих, надання додаткових гарантій захисту їх законних інтересів. У даному відношенні КПК України відрізняється від багатьох іноземних (Німеччина, Франція та ін.), які навіть в даний час не дають обвинуваченим, їх захисникам і потерпілим такого обсягу прав і відповідних гарантій, як законодавство України. Те ж саме можна говорити про англійській та американській кримінальні процеси. Їх безсумнівно змагальна конструкція судового провадження в принципі не передбачає подібного розширення змагальних засад на досудовому провадженні.

Зрозуміло, це не означає заперечення суттєвої новизни КПК України. Мова йде лише про те, що український кримінальний процес

повинен зберігати свою приналежність до континентального типу. Навіть якщо і визнавати посилення змагальності за КПК України, то це змагальність не англо-американського зразка. Слідчий і прокурор не перестали бути суб'єктами, відповідальними за всебічне, повне і неупереджене дослідження обставин кримінального провадження (ст. 9 КПК України). Прокурор продовжує здійснювати наглядову функцію у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтриманням обвинувачення у суді. Суд не перетворився на пасивного арбітра, що розв'язує правовий спір між сторонами або без оцінки доказів затверджує угоду про визнання вини (при особливому порядку судового розгляду).

У контексті таких тенденцій розвитку кримінального процесуального законодавства України зумовлюється потреба у дослідженні ролі прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні.

У відповідності до ст. 131-1 Конституції України прокуратура, як правоохоронний орган, який здійснює нагляд за законністю та забезпечення притягнення до суду правопорушника, здійснює такі функції:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку;
- представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [8].

Згідно з Законом України «Про прокуратуру», прокуратура є єдиним органом, який здійснює визначені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави. Ці функції включають: 1) підтримку державного обвинувачення в суді; 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді;

3) нагляд за дотриманням законів органами, що займаються оперативно-розшуковою діяльністю, дізнанням та досудовим слідством. Крім того, ця функція, згідно зі ст. 25 Закону, описана іншим способом: «Прокурор здійснює нагляд за дотриманням законів органами, що займаються оперативно-розшуковою діяльністю, дізнанням, досудовим слідством, використовуючи при цьому права і виконуючи обов'язки, передбачені Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [9] та КПК України [3]»; 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (ст. 1, 2) [4].

У Конституції України та в Законі України «Про прокуратуру» чітко закріплено, що нагляд за додержанням законів є саме функцією прокуратури. Особлива роль прокуратури у системі гарантій прав і свобод громадян визначається її місцем серед правоохоронних органів держави. Важливим фактором, що забезпечує гарантії здійснення прав і свобод громадян у кримінальному судочинстві, є наглядова функція прокуратури у формі процесуального керівництва. Після проголошення незалежності України та змін у її суспільно-політичному житті розпочався розвиток нової епохи в історії українського народу, який супроводжується проведенням державно-правових реформ. Одним із напрямків цих реформ є реалізація прав і свобод людини та громадянина, створення умов для розвитку особистості, забезпечення її гідності та добробуту.

У справі «Меріт проти України» ЄСПЛ наголосив, що: прокурори під час виконання своїх функцій знаходяться під наглядом владних органів, які відносяться до виконавчої гілки влади; відсутні доводи на підтвердження її судового статусу чи статусу незалежного та безстороннього суб'єкта; функції прокуратури дозволяють розглядати її положення у кримінальному провадженні як його

сторони; статус прокурора за національним законодавством та його участь в кримінальному провадженні не надають достатньої гарантії для незалежного та безстороннього розгляду скарги заявника [10].

У відповідності до п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК України, прокурор – це особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень. Повноваження прокурора закріплені у ст. 36 КПК України, зокрема відповідно до ч. 2 прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, зокрема: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк СРД, НСРД, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити СРД та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України; доручати проведення СРД та НСРД відповідним оперативним підрозділам; скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК України, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення СРД, НСРД, інших

процесуальних дій у випадках, передбачених КПК України, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; повідомляти особі про підозру; висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК України; погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК України; доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України; доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави; оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК тощо [3].

З переліку функцій прокуратури вилучено низку не властивих (за європейськими стандартами) їй функцій, таких як: нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина; нагляд за додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами (так званий «загальний нагляд»); нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у криміналь-

них справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних із обмеженням особистої свободи громадян. Органи прокуратури отримали широкі процесуальні можливості для набагато якіснішого виконання властивих прокуратурі функцій – підтримання публічного обвинувачення в суді; процесуального керівництва досудовим розслідуванням; вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження; нагляду за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку» [11]. Це обґрунтовувалося посиланням на Конвенцію, практику ЄСПЛ та європейські стандарти прокуратури [12, с. 84]. Практика ЄСПЛ є обов'язковою для прокурора як учасника кримінального провадження, при чому йдеться як про рішення проти України, так й інших держав [13, с. 65-70].

Згідно з І. В. Рогатюком, кримінально-процесуальна діяльність прокурора є регульованою кримінальним процесуальним законодавством діяльністю спеціально уповноваженого державою суб'єкта, яка здійснюється в чітко визначених межах законодавства, у відповідній процесуальній формі з метою забезпечення реалізації завдань кримінального провадження [14, с. 46]. Зауваження О. М. Толочка, що така діяльність включає в себе функції органів прокуратури, визначені Основним законом, а також форми і методи виконання процесуальних функцій залежать від стадії кримінального процесу, на якій здійснюється діяльність прокурора, є вірним [15, 49-55].

Забезпечення верховенства права у сфері кримінального судочинства, яке пов'язано з розробкою такої процесуальної форми судочинства, за якої пріоритет надається правам і свободам людини, максимально усуваються їх обмеження або такі обмеження допускаються як крайня необхідність, коли іншими засобами досягти мети правосуддя неможливо, а завдана обмеженням прав і свобод людини шкода буде меншою, ніж відвернута [16].

Як стверджує І. С. Курбатова, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це незалежна діяльність, спрямована на контроль дотримання законів під час проведення досудового розслідування. Це здійснюється через виконання повноважень процесуального керівника, з метою створення необхідних умов для забезпечення прав і свобод особи. Це включає сприяння реалізації, захисту, запобігання правопорушенням та відновлення прав у разі їх порушення під час проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні. Крім того, це також забезпечує прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [17, с. 14]. У свою чергу, І. В. Гловюк визначає таку діяльність як: «...визначену та закріплену нормами кримінального процесуального права цілеспрямовану діяльність прокурора щодо організації швидкого та повного розслідування (у формі дізнання та досудового слідства) кримінальних правопорушень, прийняття процесуальних рішень і забезпечення їх виконання» [18, 79-88].

Загалом, А. В. Лапкін стверджує, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням – це процесуальна діяльність прокурора, спрямована на забезпечення ефективного досудового розслідування у конкретному кримінальному провадженні. Організація досудового розслідування – діяльність прокурора з вжиття організаційно-розпорядчих та процесуально-правових заходів під час досудового розслідування з метою забезпечення виконання завдань кримінального провадження [19, с. 143]. Водночас, В. В. Луцик наголошує, що концепція ч. 2 ст. 36 КПК України, за якою процесуальне керівництво розглядається як форма нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, істотно звужує конституційну функцію прокуратури, закріплену в п. 2 ст. 121 Конституції України. Більше того, продовжує автор, за змістом нагляд за додержанням законів є значно ширшим, ніж процесуальне керівництво, і відрізняється обсягом та

характером повноважень прокурора, а також різним колом завдань, які передбачені для цих видів діяльності [20, с. 232].

Прокурор як суб'єкт сторони обвинувачення здійснює реалізацію права на ефективний засіб юридичного захисту у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що носить наглядовий кримінальний процесуальний характер за додержанням вимог закону під час кримінального переслідування особи. Метою такої діяльності є втілення міжнародно-правових стандартів у практику затримання підозрюваного та застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування, що є ефективною гарантією забезпечення законності при їх застосуванні, забезпечує захист прав особи, до якої застосовується певний вид запобіжного заходу, а також виконання завдань кримінального переслідування.

Зокрема, у висновку №9 (2014 р.) «Європейські норми та принципи, що стосуються прокуратури» (Римська хартія) зазначено, що: «...у всіх правових системах прокурори сприяють забезпеченню верховенства права, особливо справедливим, неупередженим та ефективним здійсненням правосуддя на всіх стадіях провадження, що належать до їх компетенції (п. 1); переслідування має бути твердим, але справедливим. Прокурори сприяють винесенню справедливих вироків судами і повинні сприяти ефективному, оперативному та ефективному функціонуванню системи правосуддя (п. 16)...» [21]; № 10 (2015 р.) прокурори зобов'язані забезпечити, коли це входить до їх повноважень, поведіння з особами під час слідства гуманним шляхом; використовувати усі свої повноваження, наскільки це можливо в межах своєї компетенції, при цьому забезпечуючи, щоб слідчі дотримувались закону та стандартів поведінки, були відповідальними; забезпечити, щоб результати розслідування, представлені суду, відображали реальні факти та не вводили суд в оману (п. 14). Прокурори повинні ретельно перевірити законність розслідувань, вирішуючи, чи

слід розпочинати або продовжувати переслідування (п. 16) [22] та ін.

Загалом, оптимізація функціонального призначення прокуратури, включаючи прийняття нового КПК України, була обумовлена рядом об'єктивних чинників, серед яких є зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування інституту прокурорського нагляду. Згідно зі статтею 15.b Статуту Ради Європи, прокуратура повинна виконувати ключову роль у національних системах кримінального судочинства та у міжнародній співпраці з питань кримінального права [23].

Таким чином, нормативно-визначеним функціям прокурора відповідають напрями кримінальної процесуальної діяльності, а саме:

наглядовий у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України);

обвинувальний, який розпочинається з повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення на стадії досудового розслідування й до винесення обвинувального вироку судом.

Прокурор забезпечує верховенство права, дотримання законів у досудовому розслідуванні, швидке, повне та неупереджене розслідування, яке відповідає вимогам Конституції України (ст. 131-1) та Закону «Про прокуратуру», а також охорону та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження й реалізацію їх права на ефективний засіб юридичного захисту з урахуванням міжнародних стандартів шляхом:

ініціювання досудового розслідування;

контролю за виконанням обов'язків та першочергових заходів, які приймаються дізнавачем, слідчим або детективом з метою встановлення факту кримінального правопорушення;

гарантування забезпечення законності та верховенства права під час затримання, оголошення підозри та застосування запобіжних заходів (виконання завдань кримінального переслідування);

забезпечення права на самозахист, професійний захист й стандарти можливостей до їх

підготовки; закриття необґрунтованого досудового розслідування;

забезпеченням та сприянням проведенню всіх необхідних процесуальних дій з метою виконання завдань передбачених кримінальним процесуальним законом (ст. 2 КПК України);

збирання доказів стосовно особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, відповідно до вимог гл. 22 КПК України.

Захист прав людини не обмежується лише відновленням порушених, оспорюваних або невизнаних прав, стверджує Х. В. Горєцька. У випадку нападу, наприклад, на людину або замаху на її життя захист прав може бути забезпечений шляхом відсічі такого протиправного посягання. Таким чином, захист прав потерпілого під час нападу відбувається перед відновленням порушених прав. Відновлення прав, як правило, відбувається після вчинення порушення (наприклад, звернення до правоохоронних органів, притягнення обвинуваченого до відповідальності тощо), а не в момент його вчинення. Захист прав людини полягає в припиненні протизаконних дій та поверненні їй первинного юридичного статусу за допомогою санкційних або компенсаційних заходів [24].

Прокурор захищає право обвинуваченого на справедливий судовий розгляд; поважає і забезпечує презумпцію невинуватості; враховує всі обставини справи, незалежно від того, на користь обвинуваченого вони або ні; гарантує, щоб сприятливі для обвинуваченого докази повідомлялися суду відповідно до закону; забезпечує права обвинувачених у взаємодії з судом та іншими органами і установами; надає обвинуваченому відповідну сприятливу і несприятливу інформацію, наскільки це можливо; звертає особливу увагу на додержання прав неповнолітніх правопорушників; застосування ним заходів, які обмежують права і свободи обвинуваченого, є предметом судового контролю. Прокурори повинні приділяти належну увагу інтере-

сам свідків і потерпілих; завжди ставитися до них шанобливо, неупереджено і без будь-якої дискримінації, з належним урахуванням особистих обставин цих осіб; проявляти розсудливість при поводженні з потерпілими і свідками, особливо в разі їх уразливості; належним чином враховувати думки, проблеми і потреби потерпілих; забезпечувати ознайомлення потерпілих з їх правами; на всіх етапах провадження захищати гідність, приватне та сімейне життя і особисту безпеку потерпілих і свідків; вживати заходів до охорони їх життя, безпеки і особистої недоторканності, або забезпечувати застосування таких заходів; потерпілі повинні мати можливість оскаржувати рішення прокурорів про припинення переслідування або здійснювати таке переслідування у приватному порядку [12, с. 174–175].

Щодо права обвинуваченого захищати себе особисто, ЄСПЛ в справі «*Arps v. Croatia*» відмітив, що хоча це право не прямо зазначено в статті 6 частині 1, мета і зміст статті в цілому показують, що обвинувачена особа має право брати участь у слуханні. Крім того, частина 3 пункту (с) гарантує право «кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення» захищати себе особисто, і важко уявити, як заявник міг би здійснювати ці права, не беручи участь у судовому засіданні [25]. Проте, ЄСПЛ не визначає чіткого порядку реалізації права на самозахист, так само як і права на професійну правничу допомогу. У справі «Іглін проти України» Суд наголосив, що хоча стаття 6 частина 3 пункт «с» надає обвинуваченому право «захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника», вона не уточнює, як саме це право має бути реалізовано. Тому державам-учасницям залишається право вибору засобу забезпечення цих гарантій у своїх судових системах, а завдання Суду полягає в переконанні, що обраний ними засіб відповідає вимогам [26; 27, с. 86].

Для забезпечення реалізації права на самозахист обвинуваченому повинна гарантува-

тися ефективна особиста участь у кримінальному провадженні. Згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, право обвинуваченого на ефективну участь у судовому розгляді його справи включає в себе не лише можливість відвідувати судові засідання, але й право чути та розуміти хід провадження. Ці права можуть бути виведені з права обвинуваченого захищати себе особисто. «Ефективна участь» означає, що обвинувачений розуміє загалом характер провадження та ступінь важливості предмету спору для нього, включаючи можливі наслідки, що можуть бути застосовані (п. 98 справи «Тарасов проти України») [28].

Гарантування забезпечення законності та верховенства права вимагає дотримання міжнародних стандартів прокурорами. Так, у справі «Михайлюк та Петров проти України» зазначено: «...Суд нагадує, що вираз «згідно із законом» передусім вимагає, щоб оскаржуване втручання мало певну підставу в національному законодавстві. Крім того, він також стосується якості відповідного законодавства і вимагає, щоб воно було доступне відповідній особі. Така особа повинна передбачати наслідки цього законодавства для себе. Крім того, це законодавство повинно відповідати принципу верховенства права» [29].

Згідно з п. (с) ч. 3 ст. 6 Конвенції, кожен, хто обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, має право на юридичну допомогу захисника, якого він сам обирає, або, якщо він не має достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника, на отримання такої допомоги безоплатно, якщо це необхідно для забезпечення справедливості [1]. Надання юридичної допомоги на початковому етапі кримінального провадження, навіть до проведення первинного допиту, має велике значення для забезпечення права затриманої особи не свідчити проти себе, якщо вона не була проінформована про обвинувачення. Юридична допомога також допомагає гарантувати здійснення інших прав обвинуваченої особи, які передбачені

п. 3 і 4 ст. 5 Конвенції. Тому навіть у випадках, коли затримана особа не надавала свідчень, проста відсутність адвоката протягом перших годин утримання під вартою негативно впливає на справедливість розгляду. Це особливо важливо в справах, де обвинувачення є дуже серйозним, а затримана особа знаходиться в особливо вразливому становищі [30]. У практиці ЄСПЛ акцентується на необхідності забезпечення раннього доступу до захисника. Зокрема, у п. 50 справи «Леонід Лазаренко проти України» Суд відзначив, що постійне розглядання доступу до адвоката на початкових етапах провадження як процесуальної гарантії права не свідчити проти себе та основоположної гарантії проти поганого поведіння є особливо важливим. Суд підкреслив особливу вразливість обвинуваченого на ранніх етапах провадження, коли він стикається зі стресом самої ситуації та надзвичайно складним відповідним кримінальним законодавством [31].

Прокурор гарантує дотримання законності та прав особи під час повідомлення про підозру у кримінальному провадженні [18, с. 79-88; 32]. Під час такого повідомлення прокурор повинен враховувати випадки, зміст, порядок вручення та зміну повідомлення про підозру відповідно до загальних положень КПК України (ст. 276–279) із урахуванням особливостей, зазначених у гл. 24-1, 25, 37, 38; можливості звернення до суду щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. 285-287 КПК України); а також вирішення питання про необхідність звернення до суду щодо застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (ст. 292 КПК України) [3; 33, с. 161-169].

Стандарти реалізації права на інформацію про характер і причини підозри, обвинувачення включають такі вимоги: 1) сторона захисту має право доступу до матеріалів кримінального провадження, які можуть бути використані для підтвердження або виправдання підозрюваного або обвинуваченого; 2) сторона захисту може робити копії цих

матеріалів; 3) доступ до матеріалів кримінального провадження може бути обмежений лише у випадках, коли це необхідно для національної безпеки, захисту свідків або збереження секретних методів розслідування; 4) підозрюваний або обвинувачений має право на послуги перекладача, якщо він не розмовляє мовою, якою ведеться провадження, і це може бути забезпечено за рахунок держави [34, с. 168].

У ч. 3 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права передбачається, що кожна особа має право на такі гарантії при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення [35].

Варто звернути увагу й на обмеження у реалізації гарантованого ч. 1 ст. 24 КПК України права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності [3]. Обмеження щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування, передбачені ч. 2 ст. 303 КПК України, позбавляють зацікавлену особу ефективного засобу захисту її прав, порушуючи ст. 13 Конвенції. Як варіант розв'язання цієї складної проблеми можна запропонувати розширити компетенцію прокурорів у сфері контролю за проведенням досудового розслідування. Такі перспективи є логічним кроком у рамках демократизації та гуманізації українського законодавства. [36, с. 6-18]. Отже, з метою нормалізації повноважень прокурора щодо реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні, пропонується змінити п. 8 ч. 2 ст. 36 КПК України наступним чином: «...8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення дізнавача, слідчого, детектива, оперативного працівника від проведення досудового розслідування та призначення іншого, якщо є підстави, передбачені цим Кодексом, для його відводу, або у разі неефективного досудового розслідування, або якщо він порушує невід'ємні права людини.

У разі не вирішення питання про відсторонення керівником органу досудового розслі-

дування, прокурор може відсторонити слідчого від здійснення досудового розслідування кримінального провадження за мотивованою постановою, погодженою з керівником прокуратури;

8-1) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про притягнення дізнавача, слідчого, детектива, оперативного працівника до дисциплінарної відповідальності».

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах розвитку, Україна опинилася перед необхідністю серйозного реформування національної правової системи з урахуванням міжнародних правових стандартів та запозичення позитивного правового досвіду інших країн. Сучасні соціальні умови, в яких протікає реформування, суттєво ускладнені. Глобалізуються всі сфери суспільного життя. Національні державні інтереси починають поступатися інтересам транснаціональним. Правова політика економічно провідних країн світу стає все більш інтернаціональною, а право – все більш уніфікованим. Національна правова система поступово наповнюється засадами верховенства права й законності та потребує нової наукової інтерпретації, у тому числі й реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні.

Кримінальна процесуальна діяльність прокурора щодо забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту досудовому провадженні носить наглядний характер та здійснюється у формі процесуального керівництва. Така діяльність спрямована на забезпечення прав особи та реалізацію правозахисної

функції держави. Прокурор забезпечує верховенство права, дотримання законів у досудовому розслідуванні, швидке, повне та неупереджене розслідування, яке відповідає вимогам Конституції України (ст. 131-1) та Закону «Про прокуратуру», а також охорону та захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження й реалізацію їх права на ефективний засіб юридичного захисту з урахуванням міжнародних стандартів.

Однак, прогресивна модель кримінального судочинства не характеризується стабільністю та єдністю підходів у забезпеченні такого права. Однією з причин цього є недосконалість та нестабільність правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності, яке постійно змінюється і доповнюється. Крім того, новелізація та вдосконалення правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності прокурора не завжди є обґрунтованою і спрямованою на вирішення завдань кримінального судочинства. Особливо гостро проблематика діяльності прокурора виникає в умовах воєнного стану. Проведене дослідження спрямоване на вирішення питання щодо сутності та призначення прокуратури через призму її функціональної моделі, яка включає особливості реалізації права людини на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні. При цьому, враховуючи національні традиції, вітчизняну модель кримінального процесуального судочинства, міжнародні стандарти та соціально-політичні реалії України, за основу була взята «обвинувальна» модель прокуратури, яка проявляється в діяльності прокурора саме на стадії досудового розслідування.

Анотація

У науковій статті досліджено роль прокурора у механізмі забезпечення реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту. Дослідник звертає увагу передусім на реалізацію права та участь в цьому процесі прокурора, оскільки, оцінюючи роль слідчого або дізнавача, зважає на те, що вони, здійснюючи повне, всебічне та неупереджене досудове розслідування, можуть поверхнево поставитися до вказаної важливої правової складової. Автор акцентує увагу на тому, що прокурору природньо надано повноваження із дотримання і навіть захисту прав людини, оскільки саме він підтримує державне обвинувачення в суді, однак при цьому

він повинен не припускати порушень прав і свобод, а дотримуватися належної правової процедури. Крім того, у вказаній науковій статті звернулися також до міжнародно-правових стандартів, оскільки саме вони стали основою для реформування чинного законодавства у сфері діяльності прокуратури і, відповідно, повинні бути досліджені та проаналізовані. Проведене дослідження спрямоване на вирішення питання щодо сутності та призначення прокуратури через призму її функціональної моделі, яка включає особливості реалізації права людини на ефективний засіб юридичного захисту та досудовому провадженні. При цьому, враховуючи національні традиції, вітчизняну модель кримінального процесуального судочинства, міжнародні стандарти та соціально-політичні реалії України, за основу була взята «обвинувальна» модель прокуратури, яка проявляється в діяльності прокурора саме на стадії досудового розслідування.

Цінність проведеного дослідження визначається ґрунтовними висновками та змістовним текстом, що надає можливість прокурору-практику підвищити кваліфікацію у сфері дотримання прав людини.

Ключові слова: прокурор, нагляд за додержанням законів, процесуальне керівництво, досудове провадження, міжнародно-правові стандарти, право на ефективний засіб юридичного захисту, реалізація права, підозрюваний, обвинувачений.

Osadchy P.V. The role of the prosecutor in the mechanism of ensuring the realization of the right to an effective means of legal protection in pre-trial proceedings

Summary

The article analyzes the role of the prosecutor in the mechanism of ensuring the right to an effective legal remedy. The researcher focuses primarily on the implementation of the right and the prosecutor's participation in this process, since, when assessing the role of an investigator or an inquiry officer, the author takes into consideration that they, while conducting a full, comprehensive and impartial pre-trial investigation, may treat this important legal component superficially. The author emphasizes that the prosecutor is naturally empowered to respect and even protect human rights, since it is he or she who supports the public prosecution in court, but at the same time he or she must not allow violations of rights and freedoms, and must comply with due process of law.

In addition, the article also refers to international legal standards, since they have become the basis for reforming the current legislation in the field of prosecution and, accordingly, should be studied and analyzed. This study aims to address the issue of the essence and purpose of the prosecutor's office through the prism of its functional model, which includes the specifics of realization of the human rights to an effective legal remedy and pre-trial proceedings. At the same time, taking into account national traditions, the national model of criminal procedural justice, international standards and socio-political realities of Ukraine, the author took as a basis the «prosecutorial» model of the prosecutor's office, which is manifested in the prosecutor's activities at the pre-trial investigation stage.

The value of this study is determined by the substantial conclusions and informative text which enables a practicing prosecutor to improve his/her skills in the field of human rights observance.

Key words: prosecutor, supervision over the observance of laws, procedural guidance, pre-trial proceedings, international legal standards, right to an effective legal remedy, implementation of the right, suspect, accused person.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 10.01.2023).

2. Осадчий П. В. Компаративістичний аналіз реалізації права на ефективний засіб юридичного захисту на досудовому провадженні в кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4. С. 349–354.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 10.01.2023).
4. Про прокуратуру : Закон від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення 10.01.2023).
5. Курбатова І. С. Прокурор у кримінальному судочинстві: теоретичні та прикладні проблеми реалізації державою конституційних прав людини і громадянина: монографія. Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2020. 370 с.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 10.01.2023).
7. Юсубов В. В. Прокурор як гарант забезпечення прав громадян на досудових стадіях кримінального процесу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 204 с.
8. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 10.01.2023).
9. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> (дата звернення 10.01.2023).
10. Справа «Меріт проти України» (заява № 66561/01) : Рішення Європейського Суду з прав людини від 30.03.2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_110#Text (дата звернення 10.01.2023).
11. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 25.11.2015 № 3524. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення 10.01.2023).
12. Лапкін А. В. Прокурор у кримінальному провадженні: теоретичні, правові та організаційні проблеми: монографія. Харків: Право, 2020. 1304 с.
13. Капліна О., Маринів В. Правові стандарти Європейського суду з прав людини. Їх вплив на застосування норм кримінально-процесуального законодавства. *Вісник прокуратури*. 2007. № 8. С. 65–70.
14. Рогатюк І. В. Процесуальна діяльність прокурора на стадії досудового розслідування : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 544 с.
15. Толочко О. М. Процесуальна діяльність прокурора у кримінальному провадженні: структурно-функціональний аспект. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2013. № 4 (32). С. 49–55.
16. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. Київ: Алерта, 2014. 420 с.
17. Курбатова І. С. Прокурор як суб'єкт забезпечення прав особи у кримінальному судочинстві: реф. дис... юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2020. 38 с.
18. Глов'юк І. В. Процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням. *Вісник прокуратури*. 2013. № 12. С. 79–88.
19. Лапкін А. В. Щодо визначення мети, завдань та функцій прокуратури. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 17 (30). С. 97-101.
20. Луцик В. В. Правовий статус та повноваження прокурора за новим КПК України. *Митна справа*. 2013. № 1 (85). Ч. 2. Кн. 1. С. 231–238.

21. The role of prosecutors in fighting corruption and related economic and financial crime / European norms and principles concerning prosecutors: Opinion № 9 (2014). *Consultative Council of European prosecutors (CCPE)*. URL: <https://rm.coe.int/168074738b> (дата звернення 10.01.2023).
22. The role of prosecutors in emergency situations, in particular when facing a pandemic / European norms and principles concerning prosecutors: Opinion № 10 (2015). *Consultative Council of European prosecutors (CCPE)*. URL: <https://rm.coe.int/opinion-no-15-ccpe-en/1680a05a1b> (дата звернення 10.01.2023).
23. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи: висновок Парламентської Асамблеї Ради Європи від 26 верес. 1995 р. № 190 (1995). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_590 (дата звернення 10.01.2023).
24. Горещька Х. В. Правова соціалізація: філософсько-правовий вимір: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12. Львів, 2014. 19 с.
25. Справа «Case of Arps v. Croatia» Рішення Європейського суду з прав людини від 25.10.2016 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-167800%22%7D> (дата звернення 10.01.2023).
26. Справа «Іглін проти України» (Заява №39908/05) : Рішення Європейського суду з прав людини від 12. 01.2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_ (дата звернення 10.01.2023).
27. Бабчинська Т. В. Міжнародно-правові стандарти судочинства та їх реалізація в положеннях кримінального процесуального законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського Національного університету*. Серія «Право». 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 84–90.
28. Справа «Тарасов проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 31.10.2013 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/file/37845.docx> (дата звернення 10.01.2023).
29. Справа «Михайлюк та Петров проти України» (Заява № 11932/02). Страсбург, 10 грудня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_500#Text (дата звернення 10.01.2023).
30. Справа «Симеонови проти Болгарії» : Рішення Європейського суду з прав людини від 12.05.2017 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-172963%22%7D> (дата звернення 10.01.2023).
31. Справа «Леонід Лазаренко проти України» (Заява №22313/04): Рішення Європейського суду з прав людини від 28.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_688 (дата звернення 10.01.2023).
32. Фараон О. В. Повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. 248 с.
33. Аленін Ю. П., Гловюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. №1. С. 161–169.
34. Бабчинська Т. В. Деякі аспекти реалізації права на захист у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6. С. 166–171.
35. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 10.01.2023).
36. Борзих Д. В. Діяльність прокурора в досудових стадіях кримінального судочинства : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Академія адвокатури України, 2011. 20 с.

УДК 342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.66>

Расторгуєв О.В.

*старший викладач кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету
Національного авіаційного університету
ORCID ID: 0009-0003-9607-6869*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СВІДКА В АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНОМУ ПРОВАДЖЕННІ (ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН)

Постановка проблеми. Сучасне геополітичне становище України у світі, вимагає перегляду існуючої правової системи та визначення її в структурі міжнародного співтовариства. Реалії сьогодення продемонстрували волю українського народу та його прагнення до побудови правової, демократичної, незалежної держави, з чітко сформованою системою судоустрою та юстиції, при цьому пріоритетним визначенням залишається дотримання процесуальних прав та свобод кожного з учасників зазначеного процесу.

Однак виконання зазначеної норми, як свідчить зміст чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, потребує від вітчизняного парламенту значного оновлення цього законодавчого акту, а особливо тих його норм, що визначають процесуальний статус свідка. та приведення його до норм міжнародного права та практики зарубіжних країн.

Мета та завдання публікації. Метою даної статті є встановлення особливостей процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні за законодавством зарубіжних країн. Досягнення такої мети передбачає виконання наступних завдань: здійснення аналізу закордонного законодавства щодо процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні; формування авторського підходу до імплементації норм закордонного законодавства щодо процесуального статусу свідка

в адміністративно-деліктному провадженні у вітчизняну правову систему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні досліджувалася в працях таких учених як: В. Б. Авер'янова, І.П. Голосніченко, В. В. Галунько, С. С. Гнатюк, П. В. Діхтієвський, М.В. Джафарової, І. Є.Іванової, В.К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, Т.П. Мінки, О. В. Музи, Н. А. Олефіренко, О. І. Остапенко, М.Ф. Стахурського, В.Г. Чорної, В.К. Шкарупи та інші. Зазначені вчені внесли значний вклад в удосконалення як теоретичних засад процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні, так і практичного аспекту адміністративно-деліктного провадження.

Водночас сьогодні процесуальному статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні присвячено недостатньо уваги в наукових роботах монографічного рівня, а виокремлення особливості процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні зарубіжних країн взагалі має фрагментарний характер. З огляду на вищевикладене, недостатньо розвинений теоретичний базис цієї проблеми, існування правових вакуумів, а також потреба у проведенні всебічного правового аналізу спонукали до вибору даної теми.

Виклад основного матеріалу. Вивчення міжнародного досвіду сприяє виявленню та

виокремленню перспектив розвитку процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні. Визначення нами вибору країн досвід яких ми вивчали був зумовлений декількома причинами: 1) приналежність до однієї правової сім'ї, адже, країни які належать до різних правових сімей не можуть бути прикладом для України з огляду на об'єктивні обставини: побудова системи права, системи судових органів та органів публічної адміністрації тощо; 2) отримання незалежності та відповідно можливість розвитку як самостійної держави в один період часу з Україною; 3) наявність подібного до України адміністративно-деліктного законодавства та побудови адміністративно-деліктного процесу.

Правові системи Австрії, Франції, Нідерландів, Іспанії, Греції характеризуються відмежуванням адміністративно-деліктного законодавства від кримінального, що проявляється у неможливості застосування до адміністративних деліктів та відносин, що виникають внаслідок їх вчинення, загальних положень кримінальних законів. Адміністративно-деліктне право Франції, Греції та Іспанії – сформувалося виключно внаслідок активної діяльності судової влади. Особливість іспанського закону у тому, що у процедурному за назвою та змістом законі містяться загальні положення про адміністративні порушення. Право Нідерландів характеризується тим, що закон про порушення правил дорожнього руху став прикладом для наступних законів, у яких системно викладаються порушення у відповідних сферах. У Бельгії, Франції та Данії відсутні окремі закони, які визначають загальні положення адміністративно-деліктного права. Бельгійське та французьке адміністративно-деліктне право формується внаслідок діяльності Державної Ради, а датське право не потребує відповідних законів, оскільки Кримінальний закон [1] застосовується до всіх видів порушень як кримінальних, так і адміністративних, тобто застосовується принцип аналогії права, що

є схожим в окремих ситуаціях при вирішенні справ про адміністративні правопорушення, а також положенні учасників адміністративно-деліктного провадження, в тому числі, свідка.

В інших державах «молодої демократії» (Литва, Латвія, Польща, Чехія, Словаччина) законодавство про адміністративні провини майже повністю відокремлено від кримінального права. Такий стан у балтійських країнах визначається існуванням кодифікованих адміністративно-деліктних нормативно-правових актів, які були прийняті після розпаду СРСР [2].

В Чеській Республіці питання участі свідка в адміністративно-деліктному провадженні урегульовано Законом «Про відповідальність за проступки та провадження по них» (Zákon č. 250/2016 Sb. Zákon o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich). Так, ст. 82 даного акту визначено, що свідки є джерелом доказів. Учасники процесу мають право ставити запитання один одному, свідкам та експертам. Існує особливий порядок допиту свідків з числа неповнолітніх. Так, такі свідки можуть бути допитані в присутності законного представника та опікун неповнолітнього, представника органу соціального та правового захисту дітей. Порядок допиту свідків в суді загальної юрисдикції подібний українській адміністративно-деліктній практиці [3].

В Республіці Словенія процедура допиту свідків урегульована ст.56, 60, 68 Закону «Про проступки». Так, свідок зобов'язаний надати органам, уповноваженим на роз'яснення правопорушень, необхідні пояснення для перевірки отриманого повідомлення про правопорушення; він має право відмовитися від пояснень, якщо це спричинить загрозу притягнення до кримінальної відповідальності для нього чи близької особи. Під близькою особою розуміється родич у прямому поколінні, усиновлювач, усиновлена дитина, брат і сестра та подружжя; інші особи, які перебувають у родинних чи подібних стосунках [4].

На нашу думку, одним з найбільш урегульованих нормативно-правових актів, яким

визначено статус свідка в адміністративно-деліктному процесі є Кодекс про адміністративні правопорушення Литовської Республіки. Так, ст. 573 Кодексу визначено, що повістки та інші процесуальні документи надсилаються особам, які беруть участь у провадженні про адміністративне правопорушення, рекомендованим листом за офіційно заявленим місцем проживання особи чи іншим відомим місцем проживання чи місцем роботи чи навчальним закладом чи територіальним відділенням Литовської біржі праці, де особа зареєстрований як безробітний. Справи, коли повістки вручаються особам, які беруть участь у провадженні про адміністративне правопорушення, після прибуття до установи, посадова особа якої проводила розслідування адміністративного правопорушення, або до суду. Повістки та інші процесуальні документи в усіх випадках вручаються особисто. Днем вручення процесуального документа вважається день його вручення адресату, одному з проживаючих разом з ним повнолітніх членів сім'ї, особі, відповідальній за прийом кореспонденції на робочому місці, в навчальному закладі чи територіальному управлінні Литовської біржі праці. Відмова в прийнятті чи підписанні процесуального документа рівнозначна врученням процесуального документа.

Ст. 581 Кодексу визначено, що у разі адміністративного правопорушення в якості свідка може бути викликана будь-яка особа, якій може бути відома будь-яка з обставин, що підлягають встановленню у справі. За викликом суду або трибуналу, посадова особа яка розслідує адміністративне правопорушення або розглядає адміністративне правопорушення в позасудовому порядку, свідок з'являється у призначений час, дає правильні показання, повідомляє все відоме йому та відповідає на будь-які питання. Запитання до нього. Свідок, який не дає показань без поважних причин, відмовляється або іншим чином ухиляється від дачі показань, притягується до адміністративної відповідальності. У разі неявки свідка

в судове засідання без поважних причин суд може ухвалити рішення про доведення його в судове засідання. За дачу неправдивих показань свідок несе кримінальну відповідальність. За дачу неправдивих показань під час розслідування адміністративного правопорушення та позасудового розслідування адміністративного правопорушення свідок несе адміністративну та кримінальну відповідальність [5].

Як свідок не може давати показання: 1) особа, яка за довідкою закладу охорони здоров'я або висновком судово-психіатра чи судового лікаря через фізичні чи психічні вади не можуть правильно зрозуміти обставини, що мають значення для справи, або правильно їх показати; 2) представники у справах про цивільні, адміністративні та адміністративні правопорушення чи захисників у кримінальному провадженні – щодо обставин, які їм стало відомо як представників чи захисників, та захисників – щодо обставин, які їм стало відомо під час виконання інших професійних обов'язків; 3) священнослужителі – про обставини, які вони дізналися під час сповіді віруючого чи інших релігійних обрядів чи богослужінь; 4) медики – про обставини, що становлять їх професійну таємницю; 5) виробники, розповсюджувачі публічної інформації, власники виробників та/або розповсюджувачі публічної інформації, журналісти – щодо того, що становить таємницю джерела інформації відповідно до Закону Литовської Республіки про публічну інформацію, крім випадків, коли ці особи самі погоджуються давати показання або суд ухвалив рішення про те, що таємниця джерела інформації необхідна для життєво важливих чи інших переважних суспільних інтересів, а також для захисту конституційних прав і свобод особи та здійснення правосуддя, і коли розкриття іншими засобами неможливе або вичерпане; 6) особа може відмовитися свідчити проти членів її сім'ї або близьких родичів [5].

Свідок має право: 1) давати покази рідною мовою або тією мовою, якою володіє, та кори-

стуватися послугами перекладача, якщо не володіє литовською; 2) ознайомитися з протоколом своїх свідчень та внести до нього зміни та виправлення; 3) надати письмові свідчення; 4) відшкодування понесених витрат [5, ст.583].

В Кодексі Республіки Латвія про адміністративні правопорушення визначено, що свідок – це особа, яка в установленому законом порядку була запрошена для надання інформації (свідчень) щодо фактів, які підлягають з'ясуванню у справі про адміністративне правопорушення. На запрошення установи (посадової особи), записи якої знаходяться у справі, свідок зобов'язаний з'явитися у зазначений час і дати правдиві показання – повідомити все відоме йому у справі та відповісти на запитання. Свідок має право не давати показань, якщо він є нареченим, дружиною, батьком, дідом, дитиною, онуком, братом, сестрою особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, а також не давати показань про особу, з якою проживає ця фізична особа та є власником акцій (неподільних) холдингу [6, ст.264].

Якщо свідок не з'являється без поважної причини за викликом, суд може накладити штраф у розмірі до 70 євро. Протягом 30 днів після повідомлення про накладення примусового штрафу особа подає до суду документи, що підтверджують сплату примусового штрафу. Суд або суддя може ухвалити рішення про проведення процесуальних дій у судовому засіданні в режимі відеоконференції, якщо свідок під час судового засідання не можуть з поважних причин перебувати залі судового засідання. У разі проведення відеоконференції провадження у судовому засіданні здійснюється з використанням відеозапису в режимі реального часу [6, ст. 287.9].

Давати свідчення є правом, а не обов'язком свідка. Свідки можуть підписувати протокол про адміністративне правопорушення. Свідки мають право на відшкодування понесених матеріальних затрат у зв'язку з явкою до суду та наданням показань.

Так, свідкам відшкодовуються витрати, понесені у зв'язку з їх прибуттям на запрошення установи (посадової особи), адміністративна справа якої знаходиться у справі про адміністративне правопорушення.

У разі надання свідками завідомо неправдивих свідчень, що послужили підставою для ухвалення незаконного судового рішення чи рішення установи, встановлено вироком суду, що набрав законної сили дані обставини відносяться до нововиявлених обставин та є підставою для повного перегляду справи про адміністративне правопорушення, а свідок може бути притягнений до адміністративної та кримінальної відповідальності. Зокрема, до адміністративна відповідальність свідка передбачена ст. 175.1 «Неповага до органів слідства та прокуратури» та ст. 201.39 «Неповага до суду» [6].

Адміністративно-правовому статусу свідка в адміністративно-деліктному процесі Республіки Сербія відведено Главу XXIII Закону «Про проступки».

Як свідки можуть бути залучені особи, які можливо володіють інформацією про обставини правопорушення та особу винуватця. Потерпілий також може виступати у ролі свідка. Свідкам видають письмові повістки, і вони можуть бути викликані через сторону, яка їх пропонує, або безпосередньо судом, якщо інше неможливе. Якщо потерпілий викликається як свідок, це зазначається у повістці. Неповнолітні особи до 16 років викликаються через їхніх законних представників або опікунів. Свідки, які через стан здоров'я, вік або серйозні фізичні вади не можуть прийти, можуть бути заслухані вдома.

Існують випадки, коли особа не може бути заслухана як свідок: 1) якщо це порушить її обов'язок зберігати військову або службову таємницю, поки вона не буде звільнена від цього обов'язку уповноваженим органом; 2) якщо це захисник підсудного, щодо інформації, яку підсудний довірив йому як своєму захиснику, окрім випадків, коли підсудний вимагає його свідчень.

Особу може бути звільнено від обов'язку давати показання у випадках якщо такі показання стосуються: 1) дружини обвинуваченого; 2) родичів обвинуваченого по прямій лінії, родичі по боковій лінії до третього ступеня включно, а також родичі по тесту до другого ступеня включно; 3) усиновленого та усиновлювача обвинуваченого; 4) релігійного сповідника про те, у чому зізнався йому підсудний. Суддя, який провадить провадження у справі про проступок, зобов'язаний попередити вищезазначених осіб до їх заслуховування або відразу після того, як дізнається про їхні стосунки з підсудним та повідомляє їм, що вони не зобов'язані давати показання. Попередження та відповідь заносяться до протоколу. Неповнолітня особа, яка в силу віку та розумового розвитку не здатна усвідомити значення права не давати показання, не може бути заслухана як свідок, якщо цього не вимагає сам підсудний [7].

Якщо заслуховується свідок, який не може бути заслуханий як свідок (стаття 210), або особа, яка звільнена від обов'язку давати показання (стаття 211), і не була попереджена або прямо не відмовилася від цього права, або якщо попередження чи відмова не зафіксовано в протоколі, або якщо неповнолітній, який не може зрозуміти значення права не давати показання, був заслуханий, або якщо показання свідка вимагали силою, погрозою чи іншим забороненим способом, такі свідчення свідка не можуть бути враховані при прийнятті судом рішення по справі [7].

Свідок заслуховується перед судом, який веде провадження у справі про проступок, а якщо свідок має постійне або тимчасове місце проживання за межами його території, він може бути заслуханий перед судом, на території якого свідок має постійне або тимчасове місце проживання. Свідки заслуховуються окремо та без присутності інших свідків. Свідок зобов'язаний давати усні показання та відповідати на поставлені усно запитання. Попередньо свідка попереджають, що він зобов'язаний говорити правду і що дача неправдивих свідчень є злочином [7].

Окрім того, ст.ст.205, 210-220 Кодексу чітко визначена процедура допиту свідка та юридичні гарантії захисту його прав та інтересів.

Якщо свідок глухий або німий, його заслуховують за участю спеціаліста, який допоможе йому викласти відому інформацію, що стосується суті справи. Якщо свідок є іноземцем та не розуміє мову, якою ведеться провадження, до розгляду справи залучають перекладача.

Якщо належним чином викликаний свідок не приходить і не виправдовує свою відсутність, або залишає місце, де він має бути заслуханий, без погодження чи поважної причини, його може бути примусово доставлено та може бути оштрафовано від 10 000 до 50 000 динарів. Якщо посадова особа уповноваженого органу, який подав клопотання про порушення справи про проступок, не відреагує на виклик суду для допиту в якості свідка та не обґрунтує свою неявку, суд може перенести розгляд адміністративної справи, а особу може бути піддано адміністративній відповідальності відповідно до ст. 188 Кодексу.

Якщо свідок, попереджений про наслідки відмови від дачі показань, не дасть показань без законної причини на нього може бути накладено штраф до 10 000 динарів, а якщо він відмовляється давати показання навіть після цього, він може бути оштрафований на суму до 50 000 динарів. Ухвала суду про накладення штрафу свідку заносяться до протоколу. Оскарження постанови про накладення штрафу не зупиняє виконання рішення. Якщо свідок погоджується дати показання відразу після винесення вироку, вирок скасовується. Якщо відмова свідка надавати показання спричинила витрати на адміністративне провадження, свідок може бути зобов'язаний сплатити ці витрати. У разі несплати штрафу та витрат на процедуру їх стягують у примусовому порядку [7].

Адміністративно-правовий статус свідка за деліктним законодавством Республіки Молдова в Кодексі про правопорушення Республіки Молдова.

Ст.388 Кодексу визначено, що свідком є викликана у такій якості уповноваженим органом особа, якій відомі факти або обставини, що сприяють встановленню істини у провадженні про правопорушення. Близькі родичі, чоловік/дружина, наречений/наречена не зобов'язані свідчити проти особи, щодо якої порушено провадження про правопорушення. Компетентний орган публічної адміністрації або судова інстанція зобов'язані роз'яснити це відповідним особам під розписку. Свідок має право: а) знати, у зв'язку з якою справою він викликаний; б) заявляти відвід перекладачеві, який бере участь у його опитуванні; в) заявляти клопотання; г) відмовлятися від надання свідчень, подання документів, інших засобів доказування, зразків або відомостей, якщо вони можуть бути використані проти нього чи його близьких родичів; д) давати свідчення рідною або якоюсь іншою мовою, знайомитися із записом своїх показань, вимагати внесення до них виправлень чи доповнень; е) при дачі показань користуватися документами, що містять складні розрахунки, географічні назви та інші відомості, які важко відтворити по пам'яті, а також замітками про подробиці, що важко запам'ятовуються, супроводжувати свої показання кресленнями і схемами; є) користуватися допомогою захисника, обраного ним як представник [8, ст.388].

Свідок зобов'язаний: а) прибути за викликом уповноваженого суб'єкта або судової інстанції для надання показань та участі у процесуальних діях; б) давати правдиві свідчення, повідомляти все, що йому відомо у відповідній справі, та відповідати на поставлені запитання, засвідчувати своїм підписом правильність даних ним показань, внесених до протоколу процесуальної дії або доданих до нього; в) подавати на вимогу уповноваженого органу документи, інші засоби доказування, зразки; г) підкорятися законним розпорядженням уповноваженого суб'єкта чи судової інстанції. Відмова або ухилення свідка від дачі показань караються відповідно до статті 313 Кримінального кодексу, а надання свідомо

неправдивих показань – відповідно до статті 312 того ж кодексу. У передбачених законом випадках уповноважений суб'єкт зобов'язаний забезпечити участь у процесуальних діях незацікавлених повністю дієздатних осіб (зрозумілих) для засвідчення ними підписом вірності встановлених фактів. Неповнолітній свідок користується допомогою законного представника або представника органу опіки та піклування. Представник неповнолітнього свідка має право знати про виклик уповноваженим органом особи, інтереси якого він представляє, супроводжувати його та бути присутнім під час проведення процесуальних дій. Уповноважений суб'єкт чи судова інстанція зобов'язані забезпечити участь представника неповнолітнього у провадженні про правопорушення. Неповнолітній свідок підлягає опитуванню лише у присутності педагога [8, ст.388].

В Республіці Хорватія процедурні питання допиту свідка урегульовані в Законі «Про проступки», де зокрема, передбачено, що у разі неявки свідка до суду чи іншого органу публічної адміністрації до нього даними суб'єктами можуть бути застосовані близько п'ятнадцяти примусових заходів без рішення суду (виклик, привід, з'ясування адреси місця проживання обвинуваченого або свідка, пошук свідка, заходи обмеження тощо) [9, с.11]. В той же час, слід відзначити, що в Законі «Про проступки» не визначено ні прав, ні обов'язків свідка в адміністративно-деліктному провадженні.

У Швеції у разі неявки свідка в суд з поважної причини, суд чи компетентний орган організує допит свідків за допомогою відео або телефонної конференції. Як альтернатива, може бути призначене окреме засідання для допиту свідка. У шведських судах загально-прийнято, що адвокати та представники сторін можуть зустрічатися зі свідками для опитування та підготовки їх до надання усних показань на слуханні. Суд може дозволити клопотання сторони про надання свідком показань під присягою в компетентному районному суді. Таке клопотання може бути заявлене, якщо сторона

вважає, що забезпечена кримінальною відповідальністю присяга може спонукати свідка говорити правду. Крім того, це може бути здійснено для примусу до дачі показань свідка, який не бажає давати свідчення, оскільки районний суд має засоби правового примусу стосовно свідка, який не виконує розпорядження суду. Нарешті, це може бути використане для обходу договірних зобов'язань щодо конфіденційності, оскільки обов'язок давати свідчення при виклику до суду зазвичай має переважну силу перед такими договірними зобов'язаннями. Якщо дозволено прямий допит, то допит починає сторона, яка викликала цього свідка [10, с.84-87].

Висновки. Отже, на підставі вивчення міжнародного досвіду процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному

провадженні запропоновано: 1) виокремити главу в Кодексі України про адміністративні правопорушення, в якій визначити адміністративно-правовий статус свідка як учасника адміністративно-деліктного провадження та юридичні гарантії свідка; 2) передбачити можливість отримання показів свідка як джерела доказів у разі неможливості його з'явлення до суду та за наявності обґрунтованих підстав у режимі відео конференції; 3) виокремити матеріальним та процесуальні адміністративно-деліктні імунітети свідка; 4) серед прав свідка передбачити право на відвід перекладача; допомогу представника; заявляти клопотання; 5) розширити види примусових заходів забезпечення адміністративного провадження, що можуть бути застосовані до свідка.

Анотація

У статті визначено сутність і змістовні складові процесуального статусу свідка в адміністративно-деліктному провадженні за законодавством закордонних країн. Проаналізовано правові системи Австрії, Франції, Нідерландів, Іспанії, Греції які характеризуються відмежуванням адміністративно-деліктного законодавства від кримінального. Встановлено, що адміністративно-деліктне право Франції, Греції та Іспанії – сформувалося виключно внаслідок активної діяльності судової влади. Особливість іспанського закону у тому, що у процедурному за назвою та змістом законі містяться загальні положення про адміністративні порушення. У Бельгії, Франції та Данії відсутні окремі закони, які визначають загальні положення адміністративно-деліктного права. Бельгійське та французьке адміністративно-деліктне право формується внаслідок діяльності Державної Ради, а датське право не потребує відповідних законів, оскільки Кримінальний закон. В інших державах «молодої демократії» (Литва, Латвія, Польща, Чехія, Словаччина) законодавство про адміністративні провину майже повністю відокремлено від кримінального права. Такий стан у балтійських країнах визначається існуванням кодифікованих адміністративно-деліктних нормативно-правових актів, які були прийняті після розпаду СРСР. Встановлено, що одним з найбільш урегульованих нормативно-правових актів, яким визначено статус свідка в адміністративно-деліктному процесі є Кодекс про адміністративні правопорушення Литовської Республіки. Обґрунтовано пропозицію виокремити главу в Кодексі України про адміністративні правопорушення, в якій визначити адміністративно-правовий статус свідка як учасника адміністративно-деліктного провадження та юридичні гарантії свідка та передбачити можливість отримання показів свідка як джерела доказів у разі неможливості його з'явлення до суду та за наявності обґрунтованих підстав у режимі відео конференції. Визначено необхідність передбачити серед прав свідка право на відвід перекладача та розширити види примусових заходів забезпечення адміністративного провадження, що можуть бути застосовані до свідка.

Ключові слова: адміністративно-деліктний процес, адміністративно-правовий статус, адміністративне провадження, свідок, закордонні країни.

Rastorguev O.V. Peculiarities of the procedural status of a witness in administrative-tort proceedings (according to the legislation of foreign countries)

Summary

The article defines the essence and substantive components of the procedural status of a witness in administrative-tort proceedings under the legislation of foreign countries. The legal systems of Austria, France, the Netherlands, Spain, and Greece, which are characterized by the separation of administrative-tort legislation from criminal legislation, are analyzed. It is established that the administrative-tort law of France, Greece and Spain was formed solely as a result of the active activity of the judiciary. The peculiarity of the Spanish law is that the law, which is procedural in name and content, contains general provisions on administrative violations. In Belgium, France and Denmark there are no separate laws defining the general provisions of administrative-tort law. Belgian and French administrative-tort law is formed as a result of the activities of the Council of State, while Danish law does not require appropriate laws, since the Criminal Law. In other countries of the «young democracy» (Lithuania, Latvia, Poland, Czech Republic, Slovakia) the legislation on administrative offenses is almost completely separated from criminal law. This situation in the Baltic countries is determined by the existence of codified administrative-tort normative legal acts, which were adopted after the collapse of the USSR. It is established that one of the most regulated normative legal acts, which determines the status of a witness in an administrative-tort process, is the Code of Administrative Offenses of the Republic of Lithuania. The proposal to single out a chapter in the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which defines the administrative and legal status of a witness as a participant in administrative tort proceedings and the legal guarantees of a witness, and provides for the possibility of obtaining a witness's testimony as a source of evidence in case of impossibility of his appearance in court and if there are reasonable grounds in the mode of video conference, is substantiated. It is necessary to provide for the right to challenge an interpreter among the rights of a witness and to expand the types of coercive measures to ensure administrative proceedings that can be applied to a witness

Key words: administrative-tort process, administrative-legal status, administrative proceedings, witness, foreign countries.

Список використаних джерел:

1. Банчук О.А. Аналітична доповідь «Право про адміністративні правопорушення: досвід Західної та Східної Європи, вимоги Європейського суду з прав людини та стандарти Ради Європи». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32663250&pos=18;-28#pos=18;-28
2. Колпаков В.К., Волох О.К. Функції адміністративно-деліктної законотворчості. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/6499/1/Untitled.FR12_p042-051.pdf
3. Zákon č. 250/2016 Sb. Zákon o odpovědnosti za přestupky a řízení o nich. URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2016-250>
4. Zákon č. 372/1990 Zb. Zákon Slovenskej národnej rady o priestupkoch URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1990-372#cast3>
5. Lietuvos respublikos administracinių nusižengimų kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo tvarkos įstatymas 2015 m. birželio 25 d. Nr. XII-1869, Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b8d908c0215b11e58a4198cd62929b7a>
6. Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. URL: <https://likumi.lv/ta/id/89648-latvijas-administrativo-parkapumu-kodekss>
7. ZAKONO PREKRŠAJIMA («Sl. glasnik RS», br. 65/2013, 13/2016, 98/2016 - odluka US, 91/2019 i 91/2019 - dr. zakon). URL: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_preksajima.html

8. Кодекс Республіки Молдова «Про правопорушення» від 24 жовтня 2008 року № 218-XVI. URL: http://continent-online.com/Document/?doc_id=30395669&doc_id2=30395669#pos=5;-100&pos2=4361;-78
9. Адміністративне право зарубіжних країн : [курс лекцій] / О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. Є. Користін та ін.; за ред. О. В. Кузьменко; НАВС. К. : Юрінком Інтер, 2014. 525 с. URL: http://pidruchniki.com/1163101858805/pravo/administrativna_vidpovidalnist_knr
10. A.M. Piliai (2019). Condition of development of the public-service state in the countries of the European Union in the context of administrative reform of Ukraine and the Association Agreement between Ukraine and the EU. *Law. Human. Environment*, 10(4): 143-151. <https://doi.org/10.31548/law2019.04.017>

УДК342.7/9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.67>

Радчук А.А.

кандидат юридичних наук,

голова Одеського окружного адміністративного суду

ORCID ID: 0009-0004-0786-815X

ФОРМИ І МЕТОДИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження. Сучасна ситуація в Україні, пов'язана з тривалим військовим конфліктом, обумовлює необхідність глибокого дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців. Питання захисту прав та свобод військових стає особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли виникає потреба в спеціальному правовому регулюванні їхньої діяльності та соціального захисту. Військовослужбовці, будучи основним гарантом національної безпеки та територіальної цілісності держави, потребують особливих умов для виконання своїх обов'язків. Це вимагає наявності чітко визначених правових норм та механізмів, які забезпечують їхні права в особливий період. Забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану включає в себе не тільки захист їхніх соціальних та економічних прав, але й адміністративно-правове забезпечення їх діяльності. Це вимагає розробки та впровадження ефективної системи публічного управління, що дозволяє максимально захистити права військових в умовах війни. Наукове дослідження даної теми сприяє формуванню нових підходів та рекомендацій щодо вдосконалення правового забезпечення військовослужбовців.

Огляд останніх досліджень. В основу нашого дослідження лягли наукові дослідження таких науковців, як В. Авер'янова, О. Бандурка, Ю. Битяка, М. Беланюк, С. Беньковського, П. Богуцького, В. Галунько, І. Гиבלюк, Б. Головка, І. Голосніченка, С. Гончарука, О. Гущина, Є. Додіна, К. Драмаренко,

О. Зайчука, В. Зеленого, Р. Калюжного, Л. Кельмана, Л. Ковалюк, А. Комзюка, В. Колпакова, Т. Коломоєць, В. Котюкф, І. Коржа, В. Курило, Д. Лук'яновф, Н. Матузовф, О. Негодченко, М. Остапенко, Н. Оніщенко, В. Пашинського, В. Петкова, В. Погорілко, П. Рабіновича, А. Селіванова, С. Скуріхіна, М. Хавронюка, Ю. Шайгородського М. Шульги, В. Шульгіна, І. Шопіної, В. Яценка та інших. Однак, свою увагу звертали на загальні положення адміністративного, військового права, або аналізувати більш загальні, суміжні чи спеціальні виклики.

Мета статті полягає в тому щоб дослідити форми і методи публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану.

Виклад основних положень. Побудова цілісної та незалежної системи публічного управління, що забезпечить ефективну роботу держави в умовах війни та післявоєнний період потребує певних наукових досліджень. З цього приводу, М. Миколок зазначав, що на сьогоднішній день не втрачає актуальність питання вирішення ключових проблем публічного управління в Україні та робота в напрямку побудови цілісної та незалежної системи публічного управління, створення системи ефективного фінансового менеджменту, розробка системи відповідальності за порушення, забезпечення високого професійного рівня кадрів, підвищення якості надання послуг в сфері публічного управління, тощо. Але, війна внесла власні корективи і тепер на перший план вийшло забезпечення ефектив-

ної роботи публічного управління в умовах війни з урахуванням нових ризиків та обставин. Серед ключових факторів, які сьогодні сприяють підвищенню ефективності роботи спеціалістів системи публічного управління можна виокремити: – впровадження можливості організації віддаленої роботи публічного службовця; – спрощення процедури прийому на роботу нових спеціалістів; – залучення на посади спеціалістів-військових у військово-цивільних адміністраціях; – організація підвищення кваліфікації спеціалістів з акцентом на роботі в реаліях війни. Позитивний вплив на сучасне функціонування публічного управління в Україні здійснили і проведені раніше децентралізаційні процеси, які забезпечують розширення повноважень і відповідальності органів місцевого самоврядування, надали громадам можливість самостійно вирішувати свої проблеми і контролювати якість наданих публічних послуг [1]. А. Нікітін зазначав, що в умовах воєнного стану зростає важливість оптимізації процесів управління державою. Це ставить нові виклики перед системою публічного адміністрування в Україні. Передусім необхідно налагодити ефективну взаємодію між органами державної влади в особі військових адміністрацій і військового командування з органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства задля подолання наявних інституційних проблем, які не сприяють адаптації країни до умов воєнного стану. До таких проблем, зокрема, належать інституційні прогалини в нормативно-правовому забезпеченні адміністративно-територіальної реформи, неналежне із запізненням реагування органів місцевої влади на нагальні проблеми, пов'язані з евакуацією населення, проведенням мобілізаційних заходів, вивезенням матеріальних цінностей та службової документації, а також опортуністична поведінка окремої частини населення. Важливого значення в нинішніх умовах набуває формування в Україні нової системи адміністрування в державі з урахуванням актуальних потреб

воєнного стану та реалізація вкрай назрілих правових та організаційних управлінських заходів [2]. Механізм адміністративно-правового забезпечення представляє собою цілу систему де взаємодію елементів, саме тому є важливість синергії між різними гілками влади для досягнення ефективного управління у кризових умовах. Це, в свою чергу, вимагає чітких та ефективних процедур координації та координації дій між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

До складових елементів механізму адміністративно-правового регулювання відноситься: норми адміністративного права та їх зовнішнє вираження - джерело права; публічну адміністрацію; принципи діяльності публічної адміністрації; індивідуальні акти публічної адміністрації; адміністративно-правові відносини; форми адміністративного права; тлумачення норм адміністративного права; методи адміністративного права; процедури реалізації адміністративно-правових норм [3]. Форми діяльності публічної адміністрації – це зовнішнє вираження однорідних за своїм характером і правовою природою груп адміністративних дій суб'єктів публічної адміністрації, здійснене в рамках режиму законності та компетенції для досягнення адміністративно-правової мети – публічного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави. За характером і правовою формою діяльність суб'єктів публічної адміністрації поділяється на видання адміністративних актів: видання індивідуальних адміністративних актів; видання підзаконних нормативно-правових актів; укладання адміністративних договорів; учинення інших юридично значущих адміністративних дій; здійснення матеріально-технічних операцій [4]. Тлумачний словник української мови розглядає «форму» як: тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб

існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [5.]. На думку проф. В. Галуцько, під формами діяльності слід розуміти врегульований нормами права зовнішній вияв упорядкувальних дій уповноважених органів, що спрямовані на розв'язання основних завдань і досягнення мети такої діяльності [6]. Тоді як методом визнається спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо); спосіб дії [7]. До методів адміністративної діяльності публічної адміністрації відносить: заохочення, переконання, примус і контроль [8]. В умовах сучасних військових конфліктів, особливо в контексті України, забезпечення

прав військовослужбовців стає ключовим елементом державної політики. Дослідження форм і методів публічного адміністрування в цьому контексті показало, що існує цілий ряд аспектів, які потребують уваги з боку як науковців, так і практиків.

Висновок. Отже, забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні вимагає системного підходу, що охоплює як правові, так і організаційні аспекти. Це забезпечить ефективну роботу державного апарату та захист прав тих, хто стоїть на передовій у боротьбі за національну безпеку та суверенітет країни. Дослідження форм і методів публічного адміністрування в цьому контексті показало, що існує цілий ряд аспектів, які потребують уваги з боку як науковців, так і практиків.

Анотація

В статті досліджено форми і методи публічного адміністрування забезпечення прав військовослужбовців під час військового стану. Сучасна ситуація в Україні, пов'язана з тривалим військовим конфліктом, обумовлює необхідність глибокого дослідження нормативних засад забезпечення прав військовослужбовців. Питання захисту прав та свобод військових стає особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли виникає потреба в спеціальному правовому регулюванні їхньої діяльності та соціального захисту. Військовослужбовці, будучи основним гарантом національної безпеки та територіальної цілісності держави, потребують особливих умов для виконання своїх обов'язків. Це вимагає наявності чітко визначених правових норм та механізмів, які забезпечують їхні права в особливий період. Забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану включає в себе не тільки захист їхніх соціальних та економічних прав, але й адміністративно-правове забезпечення їх діяльності. Це вимагає розробки та впровадження ефективної системи публічного управління, що дозволяє максимально захистити права військових в умовах війни. Наукове дослідження даної теми сприяє формуванню нових підходів та рекомендацій щодо вдосконалення правового забезпечення військовослужбовців.

Механізм адміністративно-правового забезпечення представляє собою цілу систему де взаємодію елементів, саме тому є важливість синергії між різними гілками влади для досягнення ефективного управління у кризових умовах. Це, в свою чергу, вимагає чітких та ефективних процедур комунікації та координації дій між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства.

Визначено, що забезпечення прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні вимагає системного підходу, що охоплює як правові, так і організаційні аспекти. Це забезпечить ефективну роботу державного апарату та захист прав тих, хто стоїть на передовій у боротьбі за національну безпеку та суверенітет країни. Дослідження форм і методів публічного адміністрування в цьому контексті показало, що існує цілий ряд аспектів, які потребують уваги з боку як науковців, так і практиків.

Ключові слова: військовослужбовці, адміністративно-правове забезпечення, методи, форми, права, Збройні Сили України.

Radchuk A.A. Forms and methods of public administration of ensuring the rights of military servants during martial state in Ukraine

Summary

The article examines the forms and methods of public administration of ensuring the rights of servicemen during martial law. The current situation in Ukraine, related to the long-term military conflict, necessitates an in-depth study of the regulatory framework for ensuring the rights of military personnel. The issue of protecting the rights and freedoms of the military becomes especially relevant in the conditions of martial law, when there is a need for special legal regulation of their activities and social protection. Military personnel, being the main guarantor of national security and territorial integrity of the state, need special conditions to perform their duties. This requires the presence of clearly defined legal norms and mechanisms that ensure their rights in a special period. Ensuring the rights of military personnel during martial law includes not only the protection of their social and economic rights, but also the administrative and legal provision of their activities. This requires the development and implementation of an effective system of public administration, which allows the maximum protection of the rights of the military in the conditions of war. Scientific research on this topic contributes to the formation of new approaches and recommendations for improving the legal protection of military personnel.

The mechanism of administrative and legal support represents a whole system where elements interact, which is why synergy between different branches of government is important to achieve effective management in crisis conditions. This, in turn, requires clear and effective procedures for communication and coordination of actions between state authorities, local self-government and civil society institutions.

It was determined that ensuring the rights of military personnel during martial law in Ukraine requires a systematic approach, covering both legal and organizational aspects. This will ensure the efficient operation of the state apparatus and the protection of the rights of those who are on the front lines of the struggle for national security and the country's sovereignty. The study of forms and methods of public administration in this context showed that there are a number of aspects that require attention from both scholars and practitioners.

Key words: military personnel, administrative and legal support, methods, forms, rights, Armed Forces of Ukraine.

Список використаних джерел:

1. Миколюк А. В. Публічне управління в умовах військового стану: питання ефективності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. Випуск 29. 2022. С.45-48
2. Нікітін А.А. Здійснення публічного адміністрування під час дії правового режиму воєнного стану: теоретичні та практичні аспекти. *Юридичний бюлетень*. Випуск. 27. 2022. 157-166
3. Адміністративне право України в сучасних умовах (виклики початку ХХІ століття): монографія / за заг. ред. В. В. Галуцька. Херсон: Херсонська міська друкарня, 2010. С. 87-97. URL: <http://www.law-property.in.ua/images/books/aruvsu.pdf>
4. Галуцько В. В., Олефір В. І., Пихтін М. П та ін. Адміністративне право України. навчальний посібник у 2-х томах. Херсон. *ХМТ*. 2011. 178 с
5. Словник української мови: в 11 т. Т. 10: Т–Ф / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.; ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. Київ: Наукова думка, 1979. 658 с
6. Галуцько В.М. Адміністративно-правове забезпечення слідчої діяльності в Україні. Дис. на здобут. докт. юр. наук. 12.00.07. Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Київ, 2017. 472с
7. Словник української мови: в 11 т. Т. 4: І–М / АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред.: І. К. Білодід (голова) та ін.; ред.: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. Київ: Наукова думка, 1973. 840 с
8. Галуцько В. В., Курило В. І., Короед С. О., та ін. Адміністративне право України. т.1. Навчальний посібник. Херсон. Грінь Д.С. 2015. 72 с.

Пискун Л.В.

*аспірантка кафедри правознавства
юридичного факультету*

*Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

ОСОБЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ДИРЕКТОРА ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Вступ. У сучасних умовах, коли Україна стикається з викликами повномасштабної війни, бізнес та його керівники опинилися перед безпрецедентними ризиками та труднощами. Однією з таких проблем є зростання випадків, коли учасники (власники) компаній перестають брати активну участь у діяльності підприємств, що призводить до серйозних наслідків для керівництва. Відсутність участі власників може заблокувати можливість прийняття ключових рішень, таких як вчинення значних правочинів чи дофінансування компанії, що, в свою чергу, обмежує можливість директора ефективно здійснювати свої повноваження з операційного управління.

У такій ситуації звільнення директора може стати необхідним кроком для уникнення можливих негативних наслідків – як юридичних, так і репутаційних – для нього самого та компанії загалом. Однак, процес звільнення директора має свої особливості, що відрізняють його від звільнення інших працівників. Керівник господарського товариства не тільки виконує роль найманого працівника, але й виступає виконавчим органом товариства, що надає йому специфічний статус та значні повноваження.

Згідно з чинним законодавством, для припинення трудових відносин із директором товариства недостатньо його заяви про звільнення за власним бажанням. Важливо, що рішення про зміну керівника приймається тим органом, який його призначив. У випадку товариств з обмеженою відповідальністю,

таким органом є загальні збори учасників, які мають виключну компетенцію обирати та звільняти одноосібний виконавчий орган товариства.

Проаналізуємо судову практику з порушеного питання. Так, позиція Верховного Суду у постанові від 24 грудня 2019 року у справі № 758/1861/18 [1] полягає в тому, що суд першої інстанції помилково відмовив у задоволенні позову, не визнавши ефективним способом захисту права позивача визнання трудових відносин припиненими через відсутність рішення загальних зборів учасників товариства про його звільнення. Верховний Суд підкреслив, що скликання позачергових загальних зборів є прерогативою керівних органів товариства і не може бути примушене судом, оскільки це втручання у внутрішньогосподарську діяльність компанії.

Також Верховний Суд відзначив, що позивач виконав усі необхідні дії для свого звільнення, включаючи написання заяви, ініціювання зборів та передачу печатки і документів. Таким чином, суд апеляційної інстанції правильно визнав трудові відносини припиненими, зважаючи на порушення права позивача на вільний вибір праці через неможливість прийняття рішення загальними зборами.

Водночас, Верховний Суд визнав помилковим рішення апеляційного суду щодо виключення запису про директора з ЄДРПОУ, оскільки це виходить за межі компетенції суду.

Треба враховувати, що керівник не може самостійно вирішувати питання про своє

звільнення, навіть якщо він подає заяву про звільнення за власним бажанням. Якщо у статуті товариства передбачено, що звільнення директора належить до компетенції загальних зборів, то рішення про звільнення має бути прийнято саме на цих зборах. Це положення підтверджене практикою Верховного Суду України, зокрема такий висновок зробив Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду у постанові від 19.01.2022 у справі № 911/719/21 [2].

Процедура призначення та звільнення керівника компанії пов'язана з тим, що відповідно до норм Цивільного та Господарського кодексів України, керівник є частиною виконавчого органу, який підзвітний та підконтрольний загальним зборам учасників. Таким чином, будь-яке рішення щодо звільнення керівника повинно прийматися саме на загальних зборах.

Коли керівник призначається на посаду, з ним укладається контракт (трудовий договір), у якому прописуються його права, обов'язки, відповідальність, умови найму та звільнення, а також строк дії контракту. Звільнення керівника відбувається на підставі рішення загальних зборів, яке фіксується у протоколі зборів і стає підставою для оформлення наказу про звільнення [3].

Таким чином, типовий порядок звільнення керівника господарського товариства передбачає дотримання усіх вимог, визначених законодавством та статутними документами компанії, що забезпечує правомірність дій як з боку товариства, так і з боку самого керівника.

У контексті порушеного питання заслуговує на увагу рішення суду справи № 183/6431/22 [4], яка розглядалася Новомосковським міськрайонним судом Дніпропетровської області. В даній справі суд визнав, що трудові відносини між директором та ТОВ були припинені на підставі статті 38 КЗпП України. Суд дійшов висновку, що позивач використав всі можливі засоби для захисту свого права на звільнення за власним бажанням, однак

рішення загальних зборів учасників товариства про його звільнення не було прийнято через відсутність кворуму. Враховуючи це, суд визнав обраний позивачем спосіб захисту ефективним і відповідним закону, тому трудові відносини слід вважати припиненими з моменту, коли скликання зборів мало відбуватися. Разом з тим, суд відмовив у задоволенні вимоги щодо виключення відомостей про керівника з Єдиного державного реєстру, оскільки така дія повинна відбуватися відповідно до спеціального законодавства та не входить до компетенції суду.

Також цікавою для нашого дослідження є рішення Заводського районного суду м. Миколаєва від 09.12.2022 року у справі № 487/9200/21. У цій справі суд визнав, що трудові відносини між директором та ТОВ «мають бути припинені. Це рішення було ухвалене з огляду на те, що позивач належним чином подав заяву про звільнення з посади директора за власним бажанням, однак загальні збори учасників товариства не відбулися, і рішення про звільнення не було прийнято. Таким чином, відповідачем були порушені трудові права позивача, і суд задовольнив вимогу про визнання трудових відносин припиненими. Водночас вимога щодо внесення змін до Єдиного державного реєстру не підлягає задоволенню, оскільки рішення суду, що набрало законної сили, автоматично слугуватиме підставою для внесення таких змін [5].

Як видно з Єдиного державного реєстру судових рішень, кількість справ, пов'язаних із позовами керівників до юридичних осіб щодо припинення трудових відносин, постійно зростає. Це свідчить про існування проблеми в процесі звільнення керівників товариств з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Суди переважно стають на сторону позивачів, визнаючи їх право на звільнення, але лише за умови, що керівник виконав усі необхідні дії для належного і своєчасного повідомлення учасників товариства про свої наміри щодо звільнення.

Особливості припинення трудових відносин директора ТОВ полягають у специфіці правового статусу керівника. На відміну від звичайних працівників, директор ТОВ не тільки виконує трудові функції, але й є виконавчим органом товариства, що накладає додаткові зобов'язання та процедури щодо його звільнення. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» передбачає, що звільнення директора здійснюється лише за рішенням загальних зборів учасників товариства. Це означає, що директор не може самостійно прийняти рішення про своє звільнення, і таке рішення має бути підтверджене учасниками товариства.

На практиці це створює додаткові труднощі для керівників, які бажають припинити трудові відносини з товариством. Невчасне проведення загальних зборів або відсутність кворуму можуть блокувати процес звільнення, залишаючи директора формально займаним на посаді навіть після подання заяви про звільнення. У таких випадках суди часто стають єдиним засобом для вирішення спору.

З огляду на наявну судову практику та законодавче врегулювання таких правовідносин, керівникам, які бажають звільнитись, ми погоджуємося з І. Мірошніченко, що необхідно чітко дотримуватися вимог Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю». Зокрема, не достатньо лише направити повідомлення про заплановані збори учасникам товариства. Повідомлення слід оформити як поштове відправлення з описом вкладення, що забезпечить належну фіксацію факту його відправлення. У самому повідомленні мають бути зазначені конкретні дата, час, місце проведення зборів, а також порядок денний, де обов'язково має бути включене питання про розгляд заяви керівника про звільнення [3].

Також важливо заздалегідь подбати про належне інформування всіх учасників товариства, включно з наданням необхідних документів і доказів відправлення повідомлень. Це дозволить уникнути ситуацій, коли

загальні збори не відбуваються через відсутність належного повідомлення або кворуму. У випадках, коли збори все ж не можуть бути проведені, директор має право звернутися до суду з вимогою про визнання трудових відносин припиненими, що підтверджується відповідною судовою практикою.

Вбачаємо за доцільне ще висвітлити питання звільнення директора товариства з обмеженою відповідальністю за угодою сторін, оскільки це також є досить специфічною процедурою, яка має враховувати як загальні положення трудового законодавства, так і особливості корпоративного управління товариством. Процедура звільнення директора за угодою сторін на підставі п. 1 ст. 36 Кодексу законів про працю України, хоча і передбачає взаємну згоду сторін, вимагає дотримання певних формальностей та послідовності дій [6].

Так, директор ініціює процес звільнення, подаючи власнику товариства або уповноваженому органу (зазвичай це загальні збори учасників) заяву про звільнення за угодою сторін на підставі п. 1 ст. 36 КЗпП України. У цій заяві він висловлює своє бажання припинити трудові відносини за взаємною згодою. Після отримання заяви власник товариства або загальні збори учасників товариства повинні розглянути цю заяву. Власник має погодитися на звільнення директора, що фактично є першим кроком до досягнення угоди між сторонами. Якщо власник або учасники товариства погоджуються на звільнення директора, необхідно провести загальні збори учасників товариства. На цих зборах приймається рішення про звільнення директора. Це рішення має бути документально оформлене у вигляді протоколу загальних зборів. Після прийняття рішення загальними зборами директор видає наказ про своє звільнення. Особливість цієї процедури полягає в тому, що директор, будучи першою особою у товаристві, фактично сам підписує наказ про своє звільнення. Цей наказ є основним документом, на підставі якого здійснюється

розірвання трудових відносин. Після видачі наказу, у трудовій книжці директора робиться запис про звільнення. Формулювання запису повинно бути таким: «Звільнений(на) за угодою сторін, п. 1 ст. 36 КЗпП України». Цей запис підтверджує, що звільнення відбулося на підставі взаємної згоди між директором та власником товариства.

Фінальним етапом є внесення змін до Єдиного державного реєстру. Після звільнення директора необхідно внести відповідні зміни до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Це важливий крок, який забезпечує юридичне закріплення факту звільнення директора. Зазвичай це питання вирішується новопризначеним керівником або уповноваженою особою товариства.

Необхідно наголосити на тому, що звільнення за угодою сторін є найбільш мирним способом припинення трудових відносин. Воно дозволяє уникнути конфліктів і судових спорів, оскільки відбувається за згодою обох сторін. Крім того, цей спосіб звільнення може бути вигідним для обох сторін, оскільки доз-

воляє домовитися про умови, які максимально відповідають їхнім інтересам.

Висновки. Звільнення директора ТОВ за угодою сторін – це процес, який вимагає ретельного дотримання законодавчих вимог і належного оформлення всіх необхідних документів. Дотримання цих вимог дозволяє сторонам завершити трудові відносини без зайвих ускладнень і конфліктів.

Особливість процедури звільнення директора полягає у тому, що це можливо лише за умови обрання іншого директора або призначення тимчасово виконуючого обов'язки. Таким чином, забезпечення належного функціонування компанії в умовах сучасних викликів вимагає ретельного дотримання юридичних процедур, передбачених законодавством України.

Таким чином, ключовим моментом для успішного припинення трудових відносин директора з товариством є точне дотримання процедури повідомлення та організації загальних зборів учасників. Це забезпечить належний правовий захист і дозволить уникнути затягування процесу звільнення.

Анотація

У статті досліджено правові аспекти та процедури припинення трудових відносин із керівником товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). Автори аналізують законодавчі норми, що регулюють звільнення директора, зокрема Кодекс законів про працю України та Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», а також вивчають судову практику, яка склалася у цій сфері.

Особливу увагу приділено специфіці звільнення директора ТОВ за угодою сторін, яка передбачає взаємну згоду як самого керівника, так і власників товариства. Розглянуто ключові етапи цієї процедури, включаючи подання заяви директором, скликання загальних зборів учасників товариства, ухвалення відповідного рішення та внесення змін до Єдиного державного реєстру юридичних осіб. Також досліджено питання оформлення документів, зокрема наказу про звільнення та запису у трудовій книжці.

Автор вказує, що актуальність теми зумовлена необхідністю чіткого розуміння та дотримання юридичних вимог при звільненні директора ТОВ, оскільки цей процес має низку особливостей, які відрізняються від звільнення інших працівників. Адже в сучасних умовах це є дуже важливо для успішного функціонування бізнесу. У статті акцентовано увагу на важливості виконання всіх формальних процедур для уникнення потенційних конфліктів і судових розглядів.

Детально проаналізована наявна судова практика щодо звільнення директора товариства з обмеженою відповідальністю. Виокремлено характерні особливості судових справ.

Автор робить висновок про те, що правильне дотримання законодавчих норм і процедур при звільненні директора ТОВ є запорукою стабільності та безперервності управління товариством, а також захисту прав обох сторін трудових відносин. Крім того, точне дотримання процедури повідомлення та організації загальних зборів учасників дозволить уникнути затягування процесу звільнення.

Ключові слова: звільнення за власним бажанням, угода сторін, трудовий договір, трудові відносини, товариство з обмеженою відповідальністю, керівник, роботодавець, працівник.

Pyskun L.V. Peculiarities of dismissal of a director of a limited liability company

The article examines the legal aspects and procedures of termination of employment with the head of a limited liability company (LLC). The authors analyze the legal provisions governing dismissal of a director, in particular, the Labor Code of Ukraine) and the Law of Ukraine “On Limited Liability Companies and Additional Liability Companies”, as well as study the court practice in this area. Particular attention is paid to the specifics of dismissal of a director of LLC by agreement of the parties, which requires mutual consent of both the director and the owners of the company. The author analyzes the key stages of this procedure, including submission of application by the director, convening of the general meeting of the company’s shareholders, adoption the relevant decision and making changes to the Unified State Register of Legal Entities. The author also examines the issues of paperwork, in particular, the order of dismissal order and an entry in the employment record book.

The author points out that the relevance of the topic is due to the need for clear understanding and compliance with legal requirements when dismissing a director of an LLC, since this process has a number of features that differ from the dismissal of other employees. Indeed, in today’s environment, this is very important for the successful functioning of the business. The article emphasizes the importance of fulfilling all formal procedures to avoid potential conflicts and litigation.

The author analyzes in detail the existing case law on dismissal of a director of a limited liability company. The author has identified the characteristic peculiarities of court cases are highlighted.

The author concludes that proper compliance with legislative norms and procedures when dismissing a director of an LLC is a guarantee of stability and continuity of the company’s management, as well as protection of the rights of both parties to labor relations. In addition, strict adherence to the procedure for notification and organization of the general meeting of shareholders will help to avoid delaying the dismissal process.

Key words: dismissal at will, agreement of the parties, employment contract, labor relations, limited liability company, manager, employer, employee.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду України від 24 грудня 2019 року у справі № 758/1861/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86607315>.
2. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 19.01.2022 у справі № 911/719/21. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=102854566&red=100003a21453a45b937e6f7e34034e8b357b27&d=5>
3. Мирошніченко І. Звільнення керівника ТОВ: остання судова практика. Юридична газета Online. 2022. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/zviltannya-kerivnika-tov-ostannya-sudova-praktika.html>.
4. Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 грудня 2022 року у справі № 183/6431/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107775169>.
5. Рішення Заводського районного суду м. Миколаєва від 09.12.2022 року у справі № 487/9200/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107828124>
6. Кодекс законів про працю України: Закон № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n247>.

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.69>

Перхун С.О.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ORCID ID: 0009-0002-6631-2632

НАУКОВА ПОЛЕМІКА ЩОДО ФОРМУВАННЯ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ

Постановка проблеми. Методику розслідування окремих видів кримінальних правопорушень як розділ криміналістики започатковано на території України приблизно в середині ХХ століття. На початку її розвитку створювалися методики із розслідування загальнокримінальних протиправних діянь: вбивств, крадіжок, грабежів, розбоїв тощо. На межі ХХ–ХХІ століть розвиток інформаційних технологій і мережі «Інтернет» зумовив виникнення новітніх способів учинення відомих кримінальних правопорушень (шахрайство, злочини у фінансовій сфері), а також появу нових складів протиправних діянь (наприклад, у сфері використання електронно-обчислювальної техніки). З огляду на зазначене, виникла потреба в обґрунтуванні методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу як усталеного складу кримінального правопорушення в поєднанні з новітніми способами його вчинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливий доробок в опрацювання питання щодо методики розслідування різних категорій протиправних діянь зробили такі науковці, як Л. І. Аркуша, В. П. Бахін, В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Н. В. Павлова, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, О. А. Самойленко, Д. Б. Сергєєва, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, В. М. Хотенець, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. У нашій роботі конкретизовано сутність

вказаної наукової категорії під час розслідування зазначеного виду кримінальних правопорушень з огляду на сучасну судово-слідчу практику та позиції окремих дослідників.

Метою статті є дослідження основ формування методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для початку звернемося до позиції О. А. Антонюка, який наголошує на значущості дослідження наукових розробок з приводу визначення особливостей регулювання кримінально-процесуальних відносин у сфері громадського порядку. Адже будь-яка структура повинна мати основу. На нашу думку, першочерговою основою методики розслідування кримінальних правопорушень є безпосередньо протиправні діяння, а також матеріали судово-слідчої практики щодо їх розслідування. Крім того, чільне значення в цьому теоретичному аспекті криміналістики посідають різноманітні праці науковців з приводу зазначеної проблематики. Тому їх дослідження, а також вивчення кримінальних справ і проваджень дають змогу з'ясувати сутність і структуру досліджуваної методики розслідування [1, с. 249].

У контексті окресленої проблематики вважаємо доречною тезу І. О. Коваленка, який зауважив, що значну кількість протиправних діянь вчиняють у сфері власності (крадіжки, грабежі, розбої, шахрайства). Слід наголосити, що протягом останнього десятиріччя в Україні та в усьому світі інформаційні технології зробили великий крок вперед, що

стало одним з вагомих чинників загострення криміногенної ситуації у сфері банківської діяльності. Адаже з масовою комп'ютеризацією та використанням всесвітньої мережі «Інтернет» діяльність злочинного середовища набула відповідних змін як щодо новітніх способів учинення протиправних діянь, так і стосовно засобів їх учинення. Крім того, у зв'язку з розвитком банківської системи України, використанням у банківській діяльності таких продуктів, як «Інтернет-банкінг», «Клієнт-банк» тощо, збільшилася кількість кримінальних правопорушень у сфері банківських електронних платежів. З огляду на складність кримінальних проваджень досліджуваної категорії, як у всьому світі, так і в Україні, виникає потреба у створенні сучасної методики розслідування вказаних протиправних діянь [4, с. 17]. Ми підтримуємо наведені позиції та вважаємо актуальним розроблення ефективної методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Досліджуючи питання методики розслідування кримінальних правопорушень, А. П. Шеремет доходить такого висновку: методика розслідування злочинів – це самостійний розділ науки криміналістики, що ґрунтується на вимогах кримінального та кримінально-процесуального законодавства, наукових положеннях, рекомендаціях і методах розслідування окремих видів злочинів. Учені-криміналісти методику розслідування злочинів розглядають у двох аспектах: 1) як власне процес розслідування злочинів, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів слідчої тактики, методів розслідування певних видів злочинів; 2) як розділ науки криміналістики, який містить систему комплексних криміналістичних рекомендацій щодо виявлення, розслідування та профілактики окремих видів злочинів. Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів (практичного й теоретичного) виявляється призначення методики розслідування злочинів, сприяючи розробленню наукових

рекомендацій і впровадженню їх у практику розслідування злочинів [11, с. 330]. Поділяючи наведену думку, звернемося до праць представників різних шкіл вітчизняних учених-криміналістів.

Зокрема, вважаємо за доцільне навести твердження Ю. М. Чорноус стосовно того, що криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень завжди було і є одним з пріоритетних напрямів розвитку науки криміналістики. Важливо, що саме за змістом криміналістичної методики, як особливого розділу науки криміналістики аналізується накопичений досвід слідчої, експертної, судової практики, відшукуються найефективніші прийоми, методи й засоби розслідування та попередження різних категорій кримінальних правопорушень. Розроблені наукою криміналістичні рекомендації є важливим інструментарієм слідчого, інших компетентних суб'єктів, що залучені до кримінального провадження, – своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях. Подія кримінального правопорушення, як і будь-яке явище об'єктивної дійсності, є індивідуальною та неповторною. Тому її пізнання також вирізняється специфічними індивідуальними рисами. Водночас кожне кримінальне правопорушення та особливості проведення досудового розслідування мають повторювані ознаки, що слугують основою формування та розробки типових прийомів розслідування як загалом, так і щодо однорідних за криміналістичною характеристикою кримінальних правопорушень [6, с. 567].

Слушною є також позиція В. Ю. Шепітька, який зазначає: «Методика розслідування окремих видів злочинів (або криміналістична методика) є важливим розділом науки криміналістики. Криміналістична методика – це система наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації і здійснення розслідування та запобігання окремих видів злочинів. У системі криміналістичних знань вона становить синтезуючий рівень, який об'єднує положення криміналіс-

тичної техніки та криміналістичної тактики в їх переломленні до умов розслідування певного виду злочину. У теорії криміналістики слід розрізняти поняття методу й методики. Методами є способи практичного здійснення чого-небудь, досягнення певних результатів (їх комплекси), спрямовані на збирання, дослідження та оцінку доказів з метою встановлення істини в кримінальній справі. Методика – це сукупність методів (їх система), у якій вони пов'язані між собою та підпорядковані певній меті розслідування злочинів» [8, с. 269]. Тобто автор доводить можливість сприйняття методики у двох аспектах: як системи методів та як системи рекомендацій на основі наукових положень для розслідування протиправних діянь.

Натомість, згідно з позицією колективу львівських учених-криміналістів, у криміналістичній науці немає єдиного визначення криміналістичної методики. Ідеться не стільки про існування принципово відмінних понять, скільки про своєрідне авторське трактування одного й того самого об'єкта пізнання засобами спеціальної юридичної лексики в цій сфері. Загалом більшість сучасних учених-криміналістів розглядають криміналістичну методика у двох аспектах – теорії та практики. Відповідно до цього поділу, ідеться про два основні підходи до розуміння сутності криміналістичної методики: а) криміналістична методика – розділ криміналістики, предметом якого є вивчення теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо організації, керівництва, планування та провадження виявлення і розслідування окремих видів злочинів (кримінальних правопорушень); б) криміналістична методика – науково обґрунтований процес застосування в практичній діяльності органів досудового слідства криміналістичних методів і засобів розслідування певних видів злочинів (кримінальних правопорушень) [7, с. 499–500]. Як бачимо, думки двох груп дослідників з різних наукових шкіл (львівської та харківської) є майже ідентичними.

Також наведемо твердження київської школи криміналістів, які вказали, що назва завершального розділу криміналістики «криміналістична методика» лише умовно передає сутність змістового навантаження, що охоплює поняття «методика». У криміналістичній методиці розробляються та рекомендуються до застосування під час розслідування не лише певні методи, засоби та прийоми діяльності, а й положення, які стосуються: криміналістичної характеристики відповідного виду кримінальних правопорушень; типових слідчих ситуацій; типових переліків обставин, що потребують встановлення; напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, правоохоронними й державними органами тощо. Такі рекомендації становлять програми розслідування за похідною типовою слідчою ситуацією і визначають коло завдань, що вирішуються за допомогою відповідних алгоритмів дій слідчого, тим самим набуваючи технологічного характеру. Криміналістична методика – це завершальний розділ науки криміналістики, що становить систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, які забезпечують ефективність діяльності слідчого та інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень [6, с. 569].

Натомість представники дніпровської школи криміналістики дійшли такого висновку: «Криміналістична методика» – назва заключного розділу науки криміналістики, що разом з іншими її частинами утворює єдину систему знань. Порівняно з іншими, зокрема криміналістичними, технікою і тактикою, розділ було виділено пізніше. Як заключний розділ криміналістики криміналістична методика поєднує теоретичні положення та практичні рекомендації, викладені в попередніх розділах науки, а також пропонує, як використувати досягнення криміналістичної техніки й тактики під час розслідування злочинів залежно від їх видової чи групової належності. Таким чином, можна сказати, що крими-

налістичні техніка й тактика співвідносяться з криміналістичною методикою як загальна та особлива частини науки. Щоб успішно вирішувати завдання розслідування конкретного посягання, необхідно опанувати слідчу практику, мати у своєму розпорядженні дані щодо досвіду розкриття подібних діянь. Будь-який злочин індивідуальний і неповторний, однак у кожному зустрічаються схожі ознаки, що слугують основою для визначення та розробки типових прийомів розслідування. Так, у межах криміналістичної методики досліджується слідча практика по різних видах злочинів, досвід ефективного використання тактичних прийомів, науково-технічних засобів, що дозволяє розробляти систему рекомендацій з проведення розслідування, враховуючи особливості злочинів окремих видів чи груп [5, с. 340]. Тобто всі наведені представники різних шкіл криміналістів незалежної України визначають криміналістичну методику у двох формах: як заключний розділ криміналістики та як систему науково обґрунтованих рекомендацій з розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Водночас А. П. Шеремет зазначає, що методика розслідування певного виду злочину або відповідна методика становить систему положень і наукових рекомендацій, які визначають порядок діяльності слідчого під час розслідування окремого виду злочину. Для кожного виду злочину існують структурні схеми, алгоритми діяльності, які придатні для розслідування будь-якого виду злочинів. Такі алгоритми діяльності вважають структурою окремої методики. Вона включає такі елементи: криміналістичну характеристику цього виду злочинів; обставини, які необхідно встановити; особливості порушення кримінальної справи; першочергові слідчі дії та оперативно-розшукові заходи; типові слідчі ситуації, типові версії та планування; тактику провадження окремих слідчих дій; профілактичні слідчі дії. Урахування перелічених елементів під час розслідування злочинів дозволяє визначати напрями розслідування та

оптимізувати діяльність слідчого [11, с. 335].

Попри різноманіття окремих методик, вони, на думку Ю. М. Черноус, мають певні типові елементи. Авторка стверджує, що типова структура окремої криміналістичної методики зазвичай складається з таких взаємопов'язаних частин: криміналістична характеристика цього виду кримінальних правопорушень; типовий перелік обставин, що підлягає встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень певного виду (групи); типовий алгоритм (план) слідчих і негласних слідчих (розшукових), інших процесуальних дій та інших заходів на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій; особливості тактики проведення окремих слідчих (розшукових), інших процесуальних дій, тактичних операцій (комбінацій); особливості використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях даної категорії; особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами Національної поліції, іншими правоохоронними органами, державними органами, установами й організаціями в кримінальних провадженнях вказаної категорії; особливості залучення допомоги населення та використання можливостей медіа під час розслідування кримінальних правопорушень вказаного виду (групи); особливості профілактичної діяльності слідчого, інших компетентних суб'єктів у кримінальних провадженнях відповідної категорії [6, с. 576].

Слід зазначити, що О. В. Лускатов виокремив такі складові в структурі окремої криміналістичної методики: 1) криміналістична характеристика злочину окремого виду (групи); 2) організація та планування розслідування на початковому етапі стосовно наявних типових слідчих ситуацій; 3) слідчі (розшукові) й інші дії та заходи відповідно до типових слідчих ситуацій на подальшому етапі розслідування; 4) профілактична діяльність слідчого [5, с. 346].

З огляду на зміни законодавства та загалом реформування правоохоронної системи Укра-

їни, М. М. Єфімов сформував таку структуру досліджуваної наукової категорії: криміналістична характеристика злочинів; аналіз первинної інформації та початок кримінального провадження; обставини, що підлягають доведенню в кримінальному провадженні; типові слідчі ситуації розслідування; особливості проведення початкових слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості проведення подальших слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів; особливості використання спеціальних знань під час розслідування кримінального правопорушення; профілактична діяльність слідчого стосовно причин та умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення; особливості діяльності слідчого на завершальному етапі розслідування [2, с. 13–14].

Якщо ж говорити про розслідування кримінальних правопорушень визначеної категорії, то, наприклад, І. О. Коваленко в методиці розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів виокремив такі складові: криміналістична характеристика; аналіз та оцінка початкової інформації, а також коло обставин, які підлягають встановленню; типові слідчі ситуації та відповідні їм алгоритми дій працівників правоохоронних органів під час розслідування досліджуваної категорії кримінальних правопорушень; організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій; організаційно-тактичні аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій; особливості призначення експертиз у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії [4]. Натомість С. В. Чучко визначив такі елементи методики розслідування шахрайства під час купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»: правове регулювання правовідносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства в мережі; криміналістична характеристика; оцінка первинної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню; типові слідчі ситуації; взаємодія слід-

чих та оперативних підрозділів Національної поліції в межах розслідування шахрайства під час купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»; проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних джерел; проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з особистісних джерел; особливості використання спеціальних знань у межах розслідування шахрайств під час купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» [10].

Досить цікавою є побудова методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів, яку запропонував А. Е. Жилін. Зокрема, дослідник виокремив такі її складові: стан наукових досліджень питань протидії шахрайству у сфері використання банківських електронних платежів; криміналістична характеристика; криміналістичний аналіз первинної інформації та визначення основних напрямів розслідування; взаємодія слідчих і працівників оперативних підрозділів Національної поліції в кримінальному провадженні; профілактична діяльність працівників правоохоронних органів щодо виявлення й усунення причин та умов учинення шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів; тактичні операції [3].

Наостанок наведемо обґрунтовану А. В. Рейнгольдом структуру методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції, а саме: стан наукових досліджень проблем боротьби з кібершахрайством і правові передумови виникнення інтернет-комерції; криміналістична характеристика шахрайства в інтернет-комерції; оцінка первинної інформації на початку кримінального провадження; організація та планування розслідування шахрайства в інтернет-комерції, а також коло обставин, що підлягають встановленню; типові слідчі ситуації, що виникають під час досудового розслідування шахрайства в інтернет-комерції; проведення окремих слідчих (розшукових) і процесуальних дій; криміна-

лістична профілактика в кримінальних провадженнях за фактами вчинення шахрайства в інтернет-комерції; застосування тактичних операцій під час розслідування шахрайства в інтернет-комерції [9]. Таким чином, усі наведені структури мають як набір загальноприйнятих елементів (криміналістична характеристика, типові слідчі ситуації), так і специфічні (стан наукових досліджень питань протидії шахрайству у сфері використання банківських електронних платежів, правове регулювання правовідносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства в мережі «Інтернет»).

Опрацювання наведених вище наукових досліджень, а також аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволило нам побудувати методику розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу, у якій варто виокремити такі складові:

- криміналістична характеристика шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу;
- аналіз початкових відомостей та їх оцінка;
- перелік обставин, які необхідно встановлювати в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії;
- типові слідчі ситуації, які формуються під час розслідування досліджуваного протиправного діяння, а також алгоритми їх реалізації;
- сукупність тактичних операцій для реалізації конкретних завдань розслідування;
- взаємодія уповноважених осіб з окремими підрозділами Національної поліції та інших держаних органів у кримінальному провадженні досліджуваної категорії;
- профілактична діяльність уповноважених осіб у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії;
- тактика проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу;

– тактика проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на подальшому етапі під час розслідування протиправних діянь;

– особливості використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що наразі існує потреба в побудові методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу як давнього складу кримінального правопорушення в поєднанні з новітніми способами його вчинення. На підставі проведеного аналізу методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу виокремлено такі її складові: криміналістична характеристика шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу; аналіз початкових відомостей та їх оцінка; перелік обставин, які необхідно встановити в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії; типові слідчі ситуації, які формуються під час розслідування досліджуваного протиправного діяння, а також алгоритми їх реалізації; сукупність тактичних операцій для реалізації конкретних завдань розслідування; взаємодія уповноважених осіб з окремими підрозділами Національної поліції та інших держаних органів у кримінальному провадженні досліджуваної категорії; профілактична діяльність уповноважених осіб у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії; тактика проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу; тактика проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на подальшому етапі під час розслідування протиправних діянь; особливості використання спеціальних знань під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу.

Анотація

Статтю присвячено вивченню окремих аспектів розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу. Опрацьовано питання побудови методики розслідування визначеної категорії кримінальних правопорушень.

З'ясовано, що на межі ХХ–ХХІ століть розвиток інформаційних технологій та мережі «Інтернет» зумовив виникнення новітніх способів учинення відомих кримінальних правопорушень (шахрайство, злочини у фінансовій сфері), а також появу нових складів протиправних діянь. З огляду на зазначене, виникла потреба в побудові методики розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу як давнього складу кримінального правопорушення в поєднанні з новітніми способами його вчинення.

Сформовано методику розслідування визначеного протиправного діяння, у якій виокремлено такі елементи: криміналістична характеристика шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу; аналіз та оцінка первинної інформації; коло обставин, які підлягають встановленню під час розслідування цього виду кримінальних правопорушень; типові слідчі ситуації, що виникають під час розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу, та алгоритми їх вирішення; тактичні операції для вирішення конкретних завдань розслідування; взаємодія уповноважених осіб з окремими підрозділами Національної поліції та інших державних органів у кримінальному провадженні досліджуваної категорії; профілактична діяльність уповноважених осіб у кримінальних провадженнях вказаної категорії; тактика проведення окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій на початковому етапі розслідування шахрайства у сфері використання інтернет-банкінгу; тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій на подальшому етапі під час розслідування протиправних діянь; особливості використання спеціальних знань у цій категорії кримінальних проваджень.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, шахрайство, інтернет-банкінг, методика, розслідування, кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія.

Perkhun S.O. Scientific controversy regarding the formation of fraud investigation methods in the field of internet banking use

Summary

The scientific article is devoted to some aspects of the investigation of fraud in the use of Internet banking. The issue of developing a method of investigation of a certain category of criminal offenses is being worked out.

It is noted that at the turn of the 20th and 21st centuries, the development of information technologies and the Internet led to the emergence of new ways of committing known criminal offenses (fraud, crimes in the financial sphere), as well as the emergence of new types of illegal acts. In view of the above, there was a need to develop a methodology for investigating fraud in the field of using Internet banking as an ancient component of a criminal offense in combination with the latest methods of committing it.

The method of investigation of a specific illegal act was formed, in which the following elements are singled out: forensic characteristics of fraud in the field of using Internet banking; analysis and assessment of primary information; the range of circumstances to be established during the investigation of this type of criminal offense; typical investigative situations that arise during the investigation of fraud in the field of Internet banking use, and algorithms for solving them; tactical operations to solve specific investigative tasks; interaction of authorized persons with individual units of the National Police and other state bodies in criminal proceedings of the investigated category; preven-

tive activity of authorized persons in criminal proceedings of this category; the tactics of carrying out individual investigative (investigative) and search actions at the initial stage of the investigation of fraud in the field of using Internet banking; the tactics of conducting separate investigative (search) and other procedural actions at a later stage during the investigation of illegal acts; peculiarities of the use of special knowledge in this category of criminal proceedings.

Key words: criminal offense, fraud, Internet banking, methodology, investigation, criminal proceedings, investigative (search) action.

Список використаних джерел:

1. Антонюк О. А. Наукова полеміка щодо сутності методики розслідування кримінальних правопорушень проти громадського порядку. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 24 трав. 2019 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. С. 249–252.
2. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посіб. 2-ге вид., доповн. і переробл. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
3. Жилін А. Е. Теоретичні та праксеологічні засади методики розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів : дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2023. 226 с.
4. Коваленко І. О. Розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2022. 234 с.
5. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 419 с.
6. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 752 с.
7. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид., переробл. та доповн. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
8. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с.
9. Рейнгольд А. В. Основи методики розслідування шахрайства в інтернет-комерції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2023. 250 с.
10. Чучко С. В. Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2021. 276 с.
11. Шеремет А. П., Криміналістика : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]. [2-ге вид.]. Київ : Центр учб. літ., 2009. 472 с.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ

Постановка проблеми. Проблема управління ритуальними послугами в умовах війни включає необхідність створення нових поховальних місць і забезпечення їх відповідності сучасним стандартам. Важливим є забезпечення координації між різними державними структурами для ефективного використання ресурсів та вирішення організаційних питань. Окрім цього, постає завдання гарантувати рівний доступ до ритуальних послуг для всіх громадян, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання, що вимагає розробки нових підходів до управління цією сферою. Важливим аспектом проблеми є також збереження національної пам'яті та вшанування загиблих, що вимагає розробки відповідних меморіальних рішень. Крім того, необхідно врахувати соціальні та культурні особливості, що впливають на процес надання ритуальних послуг у надзвичайних умовах. Це питання потребує особливої уваги з боку держави, оскільки забезпечення належних умов поховання є невід'ємною частиною соціальної підтримки. Недостатність ресурсів і організаційних заходів може призвести до значних труднощів у реалізації поховальних послуг у масштабах, які відповідають потребам воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про те, що дану тематику досліджували такі науковці, як А. О. Гунда, Є. М. Мойсєєва, О. В. Розгон, І. І. Руда, Б. І. Сташків та П. Є. Уланов. Їхні наукові праці частково охоплюють важливі аспекти публічного адмі-

ністрування ритуальних послуг, включаючи питання нормативно-правового регулювання, організаційних підходів та соціальної справедливості в цій сфері. Особлива увага приділяється аналізу поточного стану інфраструктури, розвитку нових стандартів та механізмів управління, а також дослідженню соціально-культурних факторів, які впливають на ефективність надання ритуальних послуг.

Метою статті є комплексне дослідження проблематики публічного адміністрування ритуальних послуг в умовах повномасштабної війни, зокрема аналіз сучасних викликів, пов'язаних із забезпеченням ефективного управління та розробкою нових підходів до нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Публічне адміністрування є ключовою категорією в адміністративному праві, яка визначає основні засади функціонування держави та її взаємодії з суспільством. З розвитком української державності та трансформацією управлінських підходів в умовах незалежності, поняття публічного адміністрування зазнало суттєвих змін. Відбувся перехід від державоцентричної парадигми до концепції сервісної держави, що обумовило необхідність переосмислення ролі державних інституцій та їхнього взаємозв'язку з громадянами. Важливим аспектом цього процесу стало оновлення понятійного апарату адміністративного права та визначення нових підходів до публічного адміністрування.

Однак, попри значну увагу до цієї теми, серед науковців немає єдиного підходу до визначення сутності публічного адміністрування. Розглянемо деякі з наявних підходів та визначень, що відображають різноманітність думок і підходів у цій галузі.

Т. Б. Семенчук трактує публічне адміністрування як механізм, який, з одного боку, забезпечує надання суспільству послуг відповідно до законодавства, а з іншого – реалізацію обраного типу політики, яку втілюють державні службовці, яким було делеговано повноваження під час волевиявлення народу на виборах [1, с. 388]. Однак, таке визначення викликає певні питання, зокрема, щодо трактування законотворчої діяльності як послуги, оскільки ця діяльність має розглядатися в контексті виконання державних функцій, а не як обслуговування суспільства.

О. В. Кузьменко визначає публічне адміністрування як діяльність публічної адміністрації щодо задоволення загальних публічних інтересів соціуму [2, с. 24]. Це визначення підкреслює значення публічного інтересу, проте залишає відкритим питання про те, як саме ці інтереси мають бути забезпечені, і якими засобами можна досягти їх реалізації.

К. Л. Бугайчук пропонує визначення публічного адміністрування як регламентованої законами системної організуючої, владно-розпорядчої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей [3, с. 43]. Це визначення акцентує увагу на формальній стороні адміністрування та його організаційних аспектах, але дещо обмежує його соціальну роль.

Інший підхід пропонує В. Бех, який вважає, що публічне адміністрування є суспільно-політичною владою, яка здійснюється в рамках усіх гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової [4, с. 208]. Це визначення охоплює ширший контекст взаємодії держави та суспільства, але може бути занадто загальним для конкретного застосування в управлінській практиці.

Таким чином, аналіз наведених визначень дозволяє зробити висновок, що **публічне адміністрування можна розглядати як багатогранний процес управлінської діяльності, спрямований на реалізацію публічних інтересів через координацію дій державних і місцевих органів влади. Основною метою публічного адміністрування є досягнення соціально значущих цілей, забезпечення ефективного функціонування державних інституцій та надання суспільству послуг відповідно до чинного законодавства.**

Для публічного адміністрування характерні ознаки: по-перше, наявність публічного інтересу, який є основним орієнтиром у процесі прийняття управлінських рішень та спрямований на забезпечення загального блага; по-друге, здійснення владно-розпорядчих функцій, що передбачає використання державних інституцій для впровадження адміністративних рішень і контролю за їх виконанням; по-третє, орієнтація на задоволення суспільних потреб, що включає надання послуг громадянам, розвиток соціальної інфраструктури та підтримку громадського порядку; по-четверте, взаємодія з іншими суб'єктами адміністративного права, що забезпечує комплексний підхід до управління та координацію діяльності різних державних органів; по-п'яте, підпорядкованість діяльності правовим нормам, що гарантує законність і правомірність усіх адміністративних рішень та дій; по-шосте, забезпечення прозорості та підзвітності, що передбачає відкритість діяльності публічної адміністрації для громадськості та регулярне звітування про виконання поставлених завдань.

Публічне адміністрування, як комплексна діяльність державних та місцевих органів влади, охоплює широкий спектр управлінських процесів, спрямованих на забезпечення публічних інтересів і досягнення соціально значущих цілей. Однією з таких сфер є ритуальні послуги, які відіграють важливу роль у підтримці соціальної стабільності та забезпеченні належного вшанування пам'яті

померлих. Особливість публічного адміністрування ритуальних послуг полягає в необхідності дотримання високих стандартів при наданні цих послуг, що вимагає ретельного регулювання та ефективної організації діяльності відповідних органів.

Публічне адміністрування ритуальних послуг передбачає забезпечення доступності та якості таких послуг для всіх верств населення, незалежно від їхнього соціального статусу чи місця проживання. Ця сфера управління включає в себе розробку та впровадження нормативно-правових актів, що регулюють порядок надання ритуальних послуг, створення та утримання відповідної інфраструктури, а також контроль за діяльністю суб'єктів, які надають ці послуги. Крім того, публічне адміністрування ритуальних послуг має враховувати культурні та релігійні особливості суспільства, забезпечуючи повагу до традицій і звичаїв різних громад. Важливим аспектом є також взаємодія з громадськістю та родичами померлих, що сприяє прозорості та підзвітності діяльності державних органів у цій сфері.

Таким чином, під **публічним адмініструванням ритуальних послуг** розуміємо *системну та організуючу діяльність державних і місцевих органів влади, спрямовану на забезпечення гідного поховання померлих, підтримання відповідної інфраструктури, дотримання культурних та релігійних норм, а також надання громадянам доступу до якісних ритуальних послуг. Це багатогранний процес, що включає нормативне регулювання, організаційні заходи та контроль, спрямований на досягнення соціальної справедливості та задоволення потреб суспільства в цій важливій сфері.*

Публічне адміністрування ритуальних послуг ґрунтується на Законі України «Про поховання та похоронну справу» № 1102-IV від 10.07.2003 р. (зі змінами N 2427-VIII від 17.05.2018) [5], який визначає основні принципи організації цієї сфери та забезпечує правове регулювання всіх аспектів похоронної

діяльності. Закон встановлює права громадян на поховання та належне ставлення до тіла після смерті, а також визначає обов'язки державних і місцевих органів влади щодо забезпечення належного рівня ритуальних послуг. Він регламентує виключний перелік методів поховання, таких як інгумація (закопування в могилі), кремація та розвіювання праху, що мають бути доступні для кожного громадянина незалежно від його соціального статусу, місця проживання чи інших ознак.

Особливу увагу закон приділяє забезпеченню доступності ритуальних послуг для всіх громадян, що вимагає від органів влади ефективної організації та контролю за виконанням законодавства. Важливою складовою є також розвиток відповідної інфраструктури, зокрема мережі кладовищ та крематоріїв, що дозволяє забезпечити різноманітність методів поховання відповідно до побажань померлого або його родичів. Закон також регламентує правила утримання кладовищ і визначає стандарти, яких слід дотримуватися під час проведення похоронних ритуалів, забезпечуючи тим самим дотримання санітарно-гігієнічних норм та екологічної безпеки.

Треба зазначити, що ритуальні послуги охоплюють широкий спектр дій, які мають бути забезпечені державою та органами місцевого самоврядування невідкладно після настання смерті людини. Це включає дотримання права кожного громадянина на поховання, незалежно від статі, місця проживання, громадянства чи інших соціальних характеристик, що є одним із базових принципів цієї сфери. Зважаючи на вплив повномасштабної війни в Україні, ритуальні послуги набули ще більшої значущості через необхідність оперативного реагування на масові поховання загиблих. В умовах військового конфлікту виникла потреба в розробці нових протоколів та процедур, що включають організацію масових поховань із дотриманням усіх необхідних формальностей і традицій, що є важливими для вшанування пам'яті загиблих. Це потребує від державних і місцевих органів влади

високого рівня координації, зокрема взаємодії з військовими структурами, для забезпечення гідного поховання в надзвичайних умовах.

Однією з ключових особливостей публічного адміністрування ритуальних послуг є необхідність чіткого нормативного регулювання методів поховання. В Україні законодавством визначено виключний перелік таких методів, серед яких інгумація (закопування в могилі), кремація та розвіювання праху. Інгумація залишається найпоширенішим способом поховання, що передбачає надання низки супутніх ритуальних послуг, таких як викопування могили, опускання труни та формування намогильного насипу [6]. Ці послуги мають бути організовані та контролювані державними та місцевими органами, що вимагає від них високого рівня професіоналізму та дотримання відповідних стандартів. Окрім цього, війна висвітлила необхідність створення нових місць для поховання, зокрема військових кладовищ, які відповідають сучасним стандартам і можуть забезпечити належні умови для масових поховань загиблих під час бойових дій. Це створює додаткові вимоги до публічного адміністрування ритуальних послуг, які повинні враховувати не тільки кількість загиблих, але й можливість довгострокового використання цих об'єктів після завершення конфлікту.

Кremaція, як альтернативний метод поховання, вимагає особливого підходу до адміністрування через свої специфічні вимоги та обмежену інфраструктуру. В Україні функціонує лише три крематорії - у Києві, Харкові та Одесі [7], що створює певні труднощі для

жителів інших регіонів. Це обумовлює необхідність додаткових витрат на транспортування та організацію кремації, що може бути економічно не вигідним для багатьох громадян. В умовах обмеженості земельних ресурсів та екологічних викликів, пов'язаних із традиційними методами поховання, розвиток мережі крематоріїв стає важливою складовою публічного адміністрування ритуальних послуг.

Особливістю публічного адміністрування ритуальних послуг є також необхідність інтеграції екологічних стандартів у процеси організації поховань. Це включає не тільки раціональне використання земельних ресурсів, але й мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище. Наприклад, кремація, хоч і дозволяє економити землю, має свої екологічні наслідки, пов'язані з викидами в атмосферу. Тому важливо розробляти та впроваджувати сучасні екологічні стандарти, які б зменшували шкідливі впливи та забезпечували сталий розвиток цієї сфери.

Висновки. Отже, публічне адміністрування ритуальних послуг є комплексною діяльністю, яка вимагає ефективної організації, чіткого регулювання та постійного контролю з боку державних і місцевих органів влади. Важливими аспектами цього процесу є забезпечення доступності послуг для всіх громадян, розвиток необхідної інфраструктури та впровадження екологічних стандартів. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити належний рівень надання ритуальних послуг, але й сприяє соціальній стабільності та гідному вшануванню пам'яті загиблих.

Анотація

З початком повномасштабної війни в Україні питання публічного адміністрування ритуальних послуг набуло особливої гостроти. Військові дії спричинили значне збільшення кількості загиблих, що, в свою чергу, створило додатковий тиск на систему ритуальних послуг. Виникла потреба не лише у збільшенні потужностей для поховання, але й у вдосконаленні нормативно-правової бази для забезпечення ефективного управління цією сферою. Особливого значення набуває планування та будівництво нового кладовища поблизу Києва, яке отримає назву «Національне військове меморіальне кладовище». Це кладовище буде призначене для поховання військовослужбовців, які загинули під час виконання своїх обов'язків у війні. Воно

покликане не лише забезпечити належні умови для поховання, але й стати символом вдячності нації своїм захисникам, які віддали життя за незалежність та територіальну цілісність України.

У контексті повномасштабної війни адміністративне навантаження на органи публічного управління ритуальними послугами суттєво зросло. Окрім значної кількості загиблих військових, зростає також кількість жертв серед мирного населення, що вимагає швидкого реагування на потреби в похованні. Крім звичних завдань щодо регулювання та контролю, виникла необхідність у швидкому реагуванні на нові виклики, пов'язані з масовими похованнями та створенням нових об'єктів ритуальної інфраструктури. Зокрема, будівництво нового кладовища, на яке нещодавно був проведений тендер, потребуватиме залучення значних ресурсів та чіткого координаційного механізму між різними державними органами та службами. Це вимагає від органів публічного управління максимальної мобілізації ресурсів та оптимізації процесів управління для забезпечення безперервного надання ритуальних послуг у надзвичайних умовах. Важливою складовою буде забезпечення належного порядку проведення ритуалів, дотримання військових та національних традицій, що підкреслює значення цього місця для національної пам'яті.

Зростаюча кількість загиблих, які потребують гідного поховання, зумовлює також підвищення вимог до якості надання ритуальних послуг. Публічне адміністрування має враховувати нові реалії, пов'язані з веденням війни, включаючи необхідність створення нових стандартів та протоколів у сфері ритуальних послуг. Планування та будівництво нового кладовища стане ключовим кроком у вирішенні проблеми нестачі місць для поховання військових героїв та мирних жертв війни, але це лише частина загальної стратегії держави, спрямованої на вдосконалення ритуальної інфраструктури та забезпечення належного рівня обслуговування в умовах війни. Особлива увага приділяється також питанню збереження та увічнення пам'яті про загиблих, що передбачає створення відповідної інформаційної бази, пам'ятників та меморіальних знаків на території кладовища.

Важливим аспектом у публічному адмініструванні ритуальних послуг є також забезпечення соціальної справедливості та доступності цих послуг для всіх категорій населення. Війна значно вплинула на соціально-економічну ситуацію в країні, що ускладнює забезпечення рівного доступу до ритуальних послуг. У цьому контексті планування нового кладовища поблизу столиці стало не лише вирішенням конкретної інфраструктурної проблеми, але й важливим соціальним сигналом про підтримку громадян у найважчі часи. Новий меморіальний комплекс буде покликаний забезпечити гідне поховання всіх, хто став жертвою збройної агресії, незалежно від їхнього соціального статусу. Це кладовище також відіграватиме роль місця національної пам'яті, де громадяни зможуть вшанувати пам'ять загиблих героїв, що важливо для збереження історичної свідомості та національної ідентичності.

Таким чином, необхідність вдосконалення публічного адміністрування ритуальних послуг є особливо актуальною в умовах війни. Це питання стосується не лише оперативного реагування на зростаючий попит на поховальні місця, але й забезпечення гідного та ефективного обслуговування громадян у трагічні моменти їхнього життя. Розкриття цієї теми є важливим для створення ефективної системи управління ритуальними послугами, яка здатна відповідати на виклики, що постали перед Україною в умовах війни, і яка забезпечить гідне вшанування пам'яті всіх загиблих.

Ключові слова: публічне адміністрування, ритуальні послуги, поховання, війна, збройна агресія, кладовище, національна пам'ять, військовослужбовці, жертви війни, інфраструктура, соціальна справедливість, державне управління, меморіальний комплекс, нормативно-правова база, похоронні ритуали.

Silenko L.M. Concepts and features of the public administration of ritual services

Summary

With the onset of the full-scale war in Ukraine, the issue of public administration of funeral services has become particularly acute. Military actions have led to a significant increase in the number of casualties, which, in turn, has put additional pressure on the funeral services system. There has arisen a need not only to increase burial capacity but also to improve the regulatory framework to ensure effective management of this sector. Planning and construction of a new cemetery near Kyiv, to be named the «National Military Memorial Cemetery,» has become especially important. This cemetery will be designated for the burial of servicemen who died in the line of duty during the war. It is intended not only to provide proper conditions for burial but also to become a symbol of the nation's gratitude to its defenders who gave their lives for Ukraine's independence and territorial integrity.

In the context of the full-scale war, the administrative burden on public administration bodies for funeral services has significantly increased. In addition to the large number of military casualties, the number of civilian victims is also rising, requiring a swift response to burial needs. Beyond the usual tasks of regulation and oversight, there has emerged a need to quickly address new challenges related to mass burials and the creation of new funeral infrastructure. Specifically, the construction of the new cemetery, for which a tender was recently held, will require significant resources and a clear coordination mechanism between various state bodies and services. This demands maximum mobilization of resources and optimization of management processes by public administration bodies to ensure the uninterrupted provision of funeral services under extraordinary conditions. An essential component will be ensuring the proper conduct of rituals, adherence to military and national traditions, which underscores the importance of this site for national memory.

The growing number of casualties requiring dignified burial also necessitates raising the standards for funeral services. Public administration must take into account the new realities of the war, including the need to establish new standards and protocols in the funeral services sector. Planning and constructing the new cemetery will be a crucial step in solving the problem of the lack of burial spaces for military heroes and civilian victims of the war, but it is only part of the state's overall strategy aimed at improving funeral infrastructure and ensuring an adequate level of service during wartime. Particular attention is also given to the preservation and commemoration of the deceased, which includes the creation of a relevant information database, monuments, and memorial markers at the cemetery.

An important aspect of public administration in funeral services is ensuring social justice and the accessibility of these services for all categories of the population. The war has significantly impacted the socio-economic situation in the country, complicating the provision of equal access to funeral services. In this context, planning the new cemetery near the capital has become not only a solution to a specific infrastructure problem but also an important social signal of support for citizens during the most challenging times. The new memorial complex will be designed to provide dignified burial for all those who became victims of armed aggression, regardless of their social status. This cemetery will also serve as a site of national memory, where citizens can honor the memory of fallen heroes, which is crucial for preserving historical consciousness and national identity.

Thus, the need to improve public administration of funeral services is particularly relevant in the context of war. This issue involves not only the rapid response to the growing demand for burial spaces but also ensuring dignified and effective service to citizens during tragic moments of their lives. Addressing this topic is important for creating an effective system for managing funeral services, one that can meet the challenges facing Ukraine in wartime and ensure the dignified commemoration of all the deceased.

Key words: public administration, funeral services, burial, war, armed aggression, cemetery, national memory, servicemen, war victims, infrastructure, social justice, state governance, memorial complex, regulatory framework, funeral rituals.

Список використаних джерел:

1. Семенчук Т.Б. Сутність категорії «публічне адміністрування» та передумови її формування. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 385–390
2. Кузьменко О.В. Правова детермінація поняття «публічне адміністрування». *Юридичний вісник*. Повітряне і космічне право. 2009. № 3. С. 20–24.
3. Бугайчук К. Л. Публічне адміністрування: поняття та ключові аспекти // *Право і безпека*. 2017. № 3 (6). С. 38-44.
4. Бех В.П. Генезис соціального організму країни : монографія. 2-е вид. Запоріжжя : Просвіта, 2000. 288 с.
5. Про поховання та похоронну справу: закон України від 10 липня 2003 року № 1102-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 7. Ст.47
6. Необхідний мінімальний перелік окремих видів ритуальних послуг: наказ Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 19 листопада 2003 року № 193. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1111-04>
7. «Про затвердження Правил користування крематоріями»: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 08 серпня 2013 року № 373. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1469-13>

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.71>

Галинський О.В.,
*аспірант кафедри правознавства
юридичного факультету
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ПРІВНИКІВ В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ: РІЛЬ ПРОФСПЛОК

Вступ. Енергетичний сектор відіграє ключову роль у розвитку національної, регіональної та глобальної економіки. У минулому національні та міжнародні енергетичні компанії створили мільйони організованих робочих місць, а доходи від енергетичного сектору стали важливим джерелом поповнення національних бюджетів. Однак, у сучасних умовах геополітичних конфліктів, зростаючої нестабільності, стратегічної конкуренції та загроз безпеці багато країн змушені переглядати свої енергетичні стратегії. Це включає зміну підходу до імпорту викопного палива та прискорення розвитку чистої енергетики з акцентом на зміцнення внутрішніх ланцюгів постачання. Важливим аспектом цих змін є забезпечення енергетичної безпеки, яка, разом із викликами кліматичних змін, стимулює активні зусилля з впровадження надійних та стійких джерел енергії. Забезпечення енергетичної безпеки стає критично важливим фактором, який разом з викликами кліматичних змін, підштовхує держави до активних дій у напрямку розвитку надійних і стійких енергетичних систем. У цьому контексті важливу роль відіграє правове регулювання праці працівників енергетичного сектору, а також діяльність профспілок, які виступають важливим інструментом захисту трудових прав та інтересів працівників у складних умовах трансформації енергетичної галузі.

Виклад основного матеріалу. За даними Міжнародного енергетичного агентства (МЕА), в енергетичному секторі зайнято

близько 65 мільйонів людей у всьому світі (близько двох відсотків офіційної робочої сили), які працюють у таких галузях

- у видобутку викопного палива (вугілля, нафта, газ)
- енергетичному секторі (мережі, передача, генератори)
- кінцеве використання (обладнання, будівлі, транспортні засоби) [1].

Хоча чиста енергетика сприяє зростанню зайнятості, в деяких регіонах і секторах гостро стоїть питання скорочення робочих місць. Для забезпечення якісного переходу необхідні значні інвестиції. Швидке зростання зайнятості також пов'язане з певними ризиками: потреба у більш кваліфікованих працівниках, зростаючий розрив у навичках і недостатня увага до питань гідної праці.

Хоча прогнози свідчать про значне зростання кількості робочих місць при переході до чистої енергетики, жодна окрема технологія або вид діяльності в галузі чистої енергетики не забезпечить стільки робочих місць і такої ж якості, як працівники сьогоднішнього нафтогазового сектору. Хоча сьогоднішні робочі місця в нафтогазовій галузі є одними з найкращих в економіці, поки що робочі місця в нових компаніях, що працюють у сфері чистої енергетики, часто мають нижчу якість, ніж робочі місця у секторі викопного палива, а деякі роботодавці вороже ставляться до профспілок.

Тому у 2022 році Міжнародна конфедерація профспілок (МКП), LO Норвегії та Гло-

бальний союз IndustriALL співпрацювали над глобальною профспівковою ініціативою «Справедливий перехід в енергетичному секторі». Ініціатива має на меті забезпечити профспівковий рух інформацією, інструментами та планами для отримання хороших робочих місць і справедливого переходу для працівників енергетики [1].

Ініціатива надає профспівкам з усього світу можливість обмінюватися інформацією, прикладами та стратегіями. Це можливість послухати експертів з питань відновлюваних технологій, які мають замінити та створити робочі місця в енергетичному секторі. Він також дослідив потенціал нового тристороннього процесу під керівництвом ООН, зосередженого на справедливому переході в енергетичному секторі, починаючи з нафти і газу [2].

Необхідно зауважити, що справедливий перехід – це термін, запропонований профспівковим рухом, що означає політику, необхідну для забезпечення прав і засобів до існування працівників під час переходу економіки до сталого виробництва. Мета полягає в тому, щоб перехід був максимально справедливим та інклюзивним, створюючи можливості для гідної праці та не залишаючи нікого позаду.

Пандемія та енергетична криза перетворили «Справедливий перехід» на один з найважливіших пріоритетів, прискоривши необхідність для профспілок зайняти місце за столом переговорів до того, як зміни в промисловості відбудуться в інтересах лише урядів та капіталу.

Багато країн планують інвестувати в технології переходу на чисту енергію, але немає жодних гарантій, що перехід на ці технології збереже і створить хороші робочі місця. Компанії в односторонньому порядку інвестують в енергетичний перехід, залишаючи працівників поза процесом, але не інвестують достатньо, щоб виконати зобов'язання, встановлені Паризькою угодою.

У контексті нашого дослідження необхідно наголосити на гендерному аспекті під час справедливого переходу. Так, гендерний

баланс у секторі відновлюваної енергетики незадовільний: жінки становлять лише 30% робочої сили через гендерні стереотипи, відсутність доступу до робочих місць, освіти, практики найму, дискримінаційну політику на робочому місці та відсутність балансу між роботою та особистим життям. Стратегії та програми, спрямовані на подолання наслідків зміни клімату, повинні передбачати участь, досвід і голоси жінок [6].

Профспівки повинні звернути увагу на культурні та соціальні норми, а також структурні бар'єри, які стоять на шляху до гендерної рівності. Розрив в оплаті праці жінок і чоловіків та недооцінка праці жінок все ще не обговорюються в дискусіях щодо справедливого переходу.

Ми розділяємо думку, що профспівкам необхідно нарощувати силу та створювати альянси з громадянським суспільством – феміністичними, молодіжними, громадськими, корінними та екологічними організаціями. Профспівки повинні гарантувати, що їхні структури репрезентують всю робочу силу, яку вони представляють, а не лише працівників-чоловіків. Усі працівники повинні мати рівні можливості та рівне ставлення до себе. Вони також повинні захищати права громад, частиною яких вони є, та інтегрувати їх у планування справедливого переходу.

Профспівки енергетичного сектору та національні конфедерації мобілізувалися навколо питання гідних робочих місць та «Справедливого переходу». Їхні члени стикаються як зі змінами у сфері зайнятості, так і зі скороченням робочих місць, а також з новими можливостями для організації завдяки декарбонізації.

Гарні приклади справедливого переходу зазвичай можна знайти в країнах з високим рівнем членства в профспівках і там, де профспівки були залучені на ранніх стадіях [4]. Тому профспівки повинні переконатися, що вони готові. Інклюзивність і використання переваг організації нових робочих місць, які приносить перехід, є ключовими для досяг-

нення успішного справедливого переходу для всіх працівників.

Трудові колективи в усьому світі стикаються з різними викликами, і існують значні розриви в промислових можливостях між різними шляхами переходу в різних країнах. Це заплутана і складна картина, в якій немає універсального підходу до забезпечення справедливого переходу.

В Україні Профспілка працівників атомної енергетики та промисловості України (далі – Атомпрофспілка) діє з 1992 року. Вона вважає за необхідне брати активну участь у формуванні державного бачення розвитку атомно-енергетичного та промислового комплексу України в умовах сучасних перетворень шляхом конструктивного соціального діалогу із Міністерством енергетики та вугільної промисловості, Міністерством екології та природних ресурсів та з Міністерством охорони здоров'я. Так, наприклад, за ініціативи та за участю ЦК профспілки було розроблено і прийнято Закон України, програму Кабінету Міністрів та спеціальну резолюцію II Конгресу Міжнародної федерації профспілок гірників, хіміків, енергетиків і різноробочих (ICEM). Важливо зауважити, що Атомпрофспілка активно впроваджує міжнародний досвід з підвищення соціального захисту працівників. Спільно з Європейськими профспілками лобіює інтеграцію європейського соціального законодавства в українське правове поле [7].

Маємо говорити про те, що багато робочих місць у нафтогазовому секторі мають високий рівень перекваліфікації на робочі місця у сфері чистої енергетики, це не є універсальною істиною. Перехід вимагатиме навичок і перекваліфікації. Аналогічно, новіші технології, такі як водень, піднімають нові питання охорони здоров'я та безпеки, які вимагатимуть нових правил охорони праці та навичок. Навіть старіші технології, такі як сонячні панелі, вимагають більшої уваги до навичок та охорони праці, оскільки наразі недостатньо уваги приділяється таким ризикам, як падіння та висока напруга.

Відновлювана енергетика підштовхнула бізнес до трансформації своєї діяльності та ланцюгів постачання, щоб задовольнити рекордний попит на екологічно чисту енергію. Але ланцюги постачання у секторі відновлюваної енергетики, особливо сонячної, вітрової та акумуляторної енергетики, зазнають критики через порушення прав людини. У відповідь на це швидко розвивається законодавство [5].

Компанії відіграють важливу роль у «Справедливому переході»; вони більше не можуть робити поверхневі зміни, вони зобов'язані докладати реальних зусиль для досягнення цілей сталого розвитку, а не просто косметичних змін для того, щоб поставити галочку напроти критеріїв екологічного та соціального управління.

Питання комплексної перевірки обговорюється на національному та міжнародному рівнях – від запропонованої Європейською Комісією Директиви про корпоративну сталу перевірку та обговорення Договору ООН про бізнес і права людини до керівництва Ради металургів Японії (JCM) щодо ролі профспілок та їхнього реагування на комплексну перевірку дотримання прав людини, яке було подано на розгляд парламентського віце-міністра економіки, торгівлі та промисловості [3].

Найбільш просунутою ініціативою з належної обачності, яку ми бачили на сьогоднішній день, є німецьке законодавство про ланцюги поставок (Lieferkettengesetz). З 1 січня 2023 року працівники та їхні захисники зможуть подавати позови проти німецьких компаній до німецьких судів за порушення екологічних прав і прав людини, включаючи порушення прав працівників [1].

Успішний «Справедливий перехід» включає в себе відповідальність за ланцюги поставок, і закони про належну перевірку дотримання прав людини відіграватимуть важливу роль у цьому процесі. Працівники повинні бути залучені до цього процесу, щоб переконатися, що належна обачність не розчарує їхні очікування.

Угоди про справедливий перехід між профспілками, роботодавцями та ООН мають потенціал для забезпечення гідних робочих місць на глобальному рівні, а також угоди про справедливий перехід між нафтогазовими компаніями та профспілками. У разі успіху глобальні профспілки планують розширити свою діяльність, включивши до неї інші енергетичні та промислові компанії.

Зазначені вище події заклали фундамент для виокремлення важливої ролі профспілкам у процесах справедливого переходу.

Висновки. Правове регулювання праці в енергетичному секторі економіки має вирішальне значення для забезпечення справедливих умов праці та захисту прав працівників, особливо в умовах трансформації галузі, викликаній зростаючим впливом кліматичних змін та переходом до чистої енергетики. Профспілки відіграють ключову роль у цьому процесі, виступаючи як захисники трудових прав і інтересів працівників. Вони повинні адаптуватися до нових викликів, включаючи зміни в технологіях і структуру зайнятості, та

активно брати участь у формуванні політики, яка забезпечує справедливий перехід.

Зокрема, профспілки мають звертати увагу на гендерні аспекти та забезпечувати рівні можливості для всіх працівників, незалежно від статі, а також сприяти створенню умов для гідної праці в нових енергетичних секторах. Важливим є також співпраця з роботодавцями та урядами для розробки та впровадження програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації працівників, що дозволить їм адаптуватися до нових вимог ринку праці.

Загалом, успіх справедливого переходу в енергетичному секторі залежить від активної участі всіх зацікавлених сторін, включаючи профспілки, роботодавців та уряди. Лише через спільні зусилля можна досягти сталого розвитку галузі та забезпечити соціальний захист працівників в умовах змін.

Досвід впровадження таких ініціатив у розвинених країнах може стати цінним для України, зокрема в умовах її власної трансформації енергетичного сектору та необхідності створення ефективних механізмів соціального захисту працівників.

Анотація

Стаття присвячена аналізу правового регулювання праці працівників енергетичного сектору економіки з акцентом на роль профспілок у забезпеченні соціального захисту та дотримання трудових прав. Енергетичний сектор, як один із ключових драйверів економічного розвитку національних, регіональних та глобальних економік, зіштовхується з численними викликами, що виникають у зв'язку з геополітичними конфліктами, змінами клімату та переходом до чистої енергетики. Автор зазначає, що на тлі сучасних геополітичних конфліктів, зростаючої нестабільності, посилення стратегічної конкуренції та загроз безпеці багатьох держав змушені переглядати свої енергетичні політики. У статті розглядається, як ці зміни впливають на структуру зайнятості в галузі та як профспілки можуть сприяти адаптації працівників до нових умов.

Зокрема, досліджується значення профспілок у підтримці трудових колективів в умовах трансформації енергетичного сектору, забезпеченні справедливих умов праці та соціального діалогу між працівниками і роботодавцями. Важлива увага приділяється гендерним аспектам у контексті праці в енергетичному секторі, де традиційно домінують чоловіки, та необхідності створення рівних можливостей для жінок. Окрім цього, розглядаються міжнародні ініціативи, такі як «Справедливий перехід», спрямовані на забезпечення гідних умов праці під час переходу до сталих джерел енергії.

Стаття також аналізує роль правового регулювання у забезпеченні сталого розвитку енергетичної галузі, зокрема щодо впровадження нових технологій, що вимагають від працівників підвищення кваліфікації та перекваліфікації. Підсумкові висновки наголошують на необхідності тісної співпраці між профспілками, урядами та роботодавцями для досягнення справед-

ливого переходу, що забезпечить гідні умови праці для всіх працівників, незалежно від змін у галузі.

Ключові слова: профспілка, зайнятість, робоче місце, трудові відносини, працівник, роботодавець, безробіття, енергетична сектор економіки, справедливий перехід, «зелена» енергетика.

Galynskiy O.V. Legal regulation of employees' labour in the energy sector: the role of trade unions

Summary

The article analyses the legal regulation of labour of employees in the energy sector of the economy with a focus on the role of trade unions in ensuring social protection and observance of labour rights. The energy sector, as one of the key drivers of economic development of national, regional and global economies, faces numerous challenges arising from geopolitical conflicts, climate change and the transition to clean energy. The author notes that against the backdrop of current geopolitical conflicts, growing instability, increased strategic competition and security threats, many states are forced to review their energy policies. This article examines how these changes affect the employment structure in the industry and how trade unions can help workers adapt to the new environment.

In particular, the article examines the importance of trade unions in supporting labour collectives in the context of energy sector transformation, ensuring fair working conditions and social dialogue between employees and employers. Important attention is paid to gender aspects in the context of work in the energy sector, which is traditionally dominated by men, and the need to create equal opportunities for women. In addition, international initiatives, such as the Just Transition, aimed at ensuring decent working conditions during the transition to sustainable energy sources, are discussed.

The article also analyses the role of legal regulation in ensuring the sustainable development of the energy sector, in particular with regard to the introduction of new technologies that require workers to upskill and retrain. The final conclusions emphasise the need for close cooperation between trade unions, governments and employers to achieve a just transition that ensures decent working conditions for all workers, regardless of changes in the industry.

Key words: trade union, employment, workplace, labour relations, employee, employer, unemployment, energy sector, just transition, green energy.

Список використаних джерел:

1. Cherrisse Gasana Just Transition and the energy sector. Global Worker. № 2. 2022. URL: <https://www.industriall-union.org/report-energy-crisis-an-opportunity-for-unions-to-achieve-a-just-transition-for-workers-sooner>
2. Eurofound (2023), Changing labour markets – How to prevent a mismatch between skills and jobs in times of transition – Background paper, Eurofound, Dublin.
3. Cedefop (2021), The green employment and skills transformation: Insights from a European Green Deal skills forecast scenario, Publicatio
4. Bisello et al. (2019), How computerisation is transforming jobs: Evidence from Eurofound's European Working Conditions Survey, Joint Research Centre (JRC117167), European Commission, Seville.
5. Czako, V., Employment in the Energy Sector Status Report 2020, EUR 30186 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020, ISBN 978-92-76-18206-1, doi:10.2760/95180, JRC120302.
6. European Commission. (2018a). 2018 Report on equality between women and men in the EU. URL: <https://doi.org/10.2838/21655>
7. Профспілка працівників атомної енергетики та промисловості України. URL: <https://fpsu.org.ua/pro-fpu/chlenski-organizatsiji/vseukrajinski-galuzevi-profspilki/190-profesijna-spilka-pratsivnikiv-atomnoji-energetiki-ta-promislovesti-ukrajini>

Денісенко В.А.

*здобувач кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізький національний університет*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНОГО ФАКТОРА ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Актуальність теми дослідження. З появою та розвитком глобального інформаційного суспільства цифрова трансформація невідворотно актуалізується та стає все більш значущою для всіх сфер суспільного життя. Беззаперечно, в сучасних умовах цифрова трансформація перетворилася на важливий глобальний тренд модернізації економіки та публічного управління, відтак для кожної країни актуальними стали дослідження діалектики прямих і зворотних взаємозв'язків інформатизації суспільства та змін, що відбуваються в публічному адмініструванні з урахуванням національної та інституційної специфіки ресурсного, технологічного та соціального потенціалу для забезпечення національної безпеки держави. У зв'язку із чим наукова та практична цінність та актуальність проведеного дослідження не викликає сумнівів.

Стан наукового дослідження питання. Дослідженням сучасних тенденцій цифрової трансформації в різних сферах діяльності, включаючи національну безпеку та оборону, економіку, промисловість, сільське господарство, охорону здоров'я, освіту, науку, культуру, фінанси та банківську сферу, займалися чимало провідних вітчизняних вчених: В.О. Антонов, О.М. Бандурка, О.І. Безпалова, О.О. Бригінець, А.Л. Борко, С.М. Гусаров, І.М. Доронін, В.Ф. Загурська-Антонюк, І.В. Каріх, В.Ю. Кобринський, А.Т. Комзюк, І.В. Кременовська, А.М. Куліш, В.А. Ліпкан, М.В. Лошицький, О.А. Моргунов, О.М. Музичук, А.М. Мурашко, Т.С. Перун, А.В. Рубан, О.Ю. Салманова, В.В. Сокуренок,

В.І. Теремецький, Т.Ю. Ткачук, З.В. Чуйко, Р.В. Шаповал та інші. Праці вказаних науковців стали підґрунтям для подальших наукових досліджень цифрової трансформації у різних сферах суспільного життя, проте питанню концептуальних аспектів цифрової трансформації як визначального фактора підвищення ефективності забезпечення національної безпеки в Україні достатньої уваги приділено не було. У зв'язку із чим дослідження вказаної проблематики є надзвичайно своєчасним та актуальним.

Метою статті є дослідження концептуальних аспектів цифрової трансформації як визначального фактора підвищення ефективності забезпечення національної безпеки в Україні.

Виклад основного змісту. Передусім зауважимо, що єдиного підходу до розуміння поняття цифрової трансформації досі не сформовано. Так, під цифровою трансформацією розуміють зміни, яких пов'язано із застосуванням цифрових технологій та їх інтеграцією в усі аспекти людського життя і суспільства. Це перехід від фізичного до цифрового [1].

Існує думка, що цифрова трансформація – це стратегічне впровадження цифрових технологій; використовується для поліпшення процесів і продуктивності, підвищення якості обслуговування клієнтів і співробітників, управління бізнес-ризиками і контролю витрат [4].

Окремі автори під цифровою трансформацією розуміють процес переходу до нових

способів роботи і мислення з використанням цифрових, соціальних, мобільних і нових технологій, який включає зміну мислення керівництва, заохочення інновацій і нових бізнес-моделей, оцифровку активів і ширше використання технологій для поліпшення досвіду співробітників, клієнтів, постачальників, партнерів і зацікавлених сторін [5].

В.С. Куйбіда, О.В. Карпенко та В.В. Наместнік цифрову трансформацію трактують як спричинені використанням цифрових технологій зміни в природі людини, її мисленні, життєдіяльності та управлінні [6, с. 6].

Деякі науковці вказують, що цифрова трансформація описує фундаментальну трансформацію всього ділового світу через створення нових технологій на базі Інтернету, що мають фундаментальний вплив на суспільство загалом [2].

Таким чином, аналіз юридичної літератури показує, що спільною рисою наведених визначень є вихід за межі традиційних функцій діяльності, починаючи з переходу від паперових до електронних документів і закінчуючи інтелектуальними цифровими технологіями та цифровими послугами в усіх сферах діяльності, що призводить до багатьох важливих змін, включаючи менталітет, стимулювання інновацій, організацію бізнес-процесів, організаційну структуру та організаційну культуру.

Разом із тим, на сьогоднішній день спостерігається досить багато різних визначень, кожне з них фокусується на різних аспектах цифрової трансформації, не враховуючи характеристики інших визначень та характеристики ефективної трансформації, що передбачають стратегічне партнерство всіх зацікавлених сторін та одночасну розробку цифрових послуг (програмного забезпечення), цифрову трансформацію та оцінку рівня цифрової трансформації.

Ю.О. Нікітін та О.І. Кульчицький вважають, що цифрова трансформація – це процес переходу до нових способів діяльності шляхом впровадження цифрових технологій та цифрових сервісів, що базується на страте-

гічному партнерстві всіх зацікавлених сторін та одночасної розробки програмного забезпечення, цифрової трансформації та оцінки рівня цифрової трансформації [8, с. 83].

Слід вказати, що використання інформаційних та комп'ютерних технологій призводить до руйнування ієрархічних систем управління та ускладнення реалізації державних функцій. Для оволодіння цифровими технологіями потрібні не лише відповідні цифрові навички, а й відповідний рівень культури та соціальна адаптація до нових інститутів публічного адміністрування. Тому перед державою постало завдання забезпечити освоєння членами суспільства цифрових ресурсів. Інституційний підхід базується на тому, що інформаційне суспільство і держава повинні розглядатися не як статична система, створена раз і назавжди, а як живий організм, що постійно трансформується. Наразі українське суспільство переживає саме такий момент трансформації.

Отже, для інформаційного суспільства як якісно нової форми суспільного буття властиві глобальні інформаційні тенденції, які проявляються у процесах інформатизації, комп'ютеризації, роботизації та діджиталізації [9, с. 124], та зумовлюють потребу у запровадженні відповідних змін з боку держави.

Якщо говорити в загальних рисах про діджиталізацію як сукупність сучасних інструментів і процесів, слід зазначити, що це якісно новий етап у розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій, які трансформують усі сфери сучасного суспільного життя.

Зазначимо, що термін «діджиталізація» в перекладі з англійського означає «оцифрування», «цифровізація», або ж «приведення в цифрову форму».

На думку Б.С. Тетерятника, поняття «діджиталізація» має більш широкий діапазон смислових відтінків, ніж його синонімом «цифровізація». Вказане пов'язується з тим, що саме в європейській і американській науково-дослідних традиціях наслідки переходу від аналогового до цифрового кодування

інформації досліджуються з позиції не лише технологічного, а й соціального, культурного та антропологічного процесу [11].

Таким чином, аналізувати поняття «цифрова трансформація», доречно зазначити таке: 1) не існує єдиного змістовного визначення даного поняття, та 2) даний термін здебільшого використовується в бізнес-секторі (підприємництво). Проте, виходячи з позицій окремих дослідників [10, с. 94], можна зробити висновок, що «цифрову трансформацію» варто розглядати як процес втілення інформаційно-комунікаційних технологій у найважливіших сферах життя суспільства для забезпечення належної життєдіяльності людини, суспільства, держави та їх взаємодії між собою. Як уже зазначалося, такими технологіями є процеси інформатизації, комп'ютеризації, роботизації та діджиталізації, котрі зумовлюють специфіку суспільних відносин у цифровій сфері України.

Зазначимо, що синхронний доступ всіх осіб до інформації зумовив необхідність змін у відносинах між державою і громадянином, підвищив важливість і статус громадян у суспільстві, що ускладнило можливість здійснення державного контролю. Нинішні пертурбації у розвитку цифрової економіки, е-урядування та цифровізація усіх без винятку сфер людської діяльності являються однією з найбільш актуальних проблем, які потребують одночасного та швидкого розв'язання як на науковому, так і на практичному рівнях. Суперечливість наслідків динамічного впровадження цифрових технологій демонструє наявність порушень логіки причинно-наслідкових зв'язків.

Варто також зазначити, що впровадження інтернет-технологій в Україні, призвівши до революційних змін з одного боку, породило й хронічні комп'ютерні захворювання, синергію фінансових криз, інформаційних війн та політичної нестабільності в усьому світі, – з іншого. Відтак, використання синтезу економіко-інституціонального аналізу є саме тим методологічним інструментом, який дозволяє

забезпечити можливість переходу від лінійного рівня дослідження до нелінійного, від одновекторного до багатовекторного, від статичного до функціонального, від субординації до координації форм взаємодії суб'єктів, тим самим комплексно охоплюючи питання управління суспільством в контексті подальшого утвердження процесів глобалізації та цифрової трансформації.

Видається, у сучасних трансформаційних умовах посилюється синтез технологічних, економічних та соціальних функцій держави. Новітня цифрова трансформація зумовлює виникнення якісно нової форми інституційної взаємодії між державою та громадянином, де відбувається реалізація інформаційно-комунікаційних технологій. Взаємозв'язок і взаємодія об'єктів і суб'єктів публічного врядування опосередковується цифровізацією, яка породжує нові інституційні вимоги щодо оволодіння новими інформаційними технологіями всіма учасниками управлінського процесу та адаптації до нових форм комунікації. Саме такий підхід дозволяє вести мову про якісну трансформацію інституційних функцій держави.

Поряд із цим, нинішня активна та продуктивна позиція щодо впровадження цифрових технологій зіштовхується з низкою протидіючих факторів інституційного середовища, фінансовими обмеженнями та зовнішньополітичними загрозами існуванню української державності. Інституційне середовище також ускладнюється недостатньою прозорістю в контексті кінцевих користувачів, низькою кваліфікованістю персоналу та невисоким рівнем зацікавленості в цифрових ініціативах [3]. Наведене вище стосується й українських реалій. У контексті запровадження цифрової політики в Україні важливим фактором є відсутність організаційної координації та нерозвиненість інтернет-інфраструктури (недостатня забезпеченість населення смартфонами, низький рівень освіти старшого покоління в галузі інформаційно-комп'ютерних технологій). Крім того, на різних етапах процесу реалізації цифрової політики вини-

кають проблеми, пов'язані з технологічним оснащенням мереж та питаннями інформаційної безпеки [7].

Відмітимо, що у своєму пошуку сталого розвитку суспільства Україна має покладатися, насамперед, на суспільні цінності та розвивати життєві стандарти, котрі, укорінившись у суспільстві, зможуть перетворити її на соціально потужний, конкурентоспроможний та стійкий інститут, чия діяльність слугуватиме не лише справі збереження та примноження населення України, а й забезпеченню високого рівня якості життя та добробуту, а відтак – високому рівню довіри громадян до держави.

Одним із важливих складників даної моделі врядування є цифрова трансформація, що передбачає встановлення максимально щільної комунікації між усіма учасниками вказаного процесу. Адже трансформаційні процеси та інституційні зміни наразі збіглися в часі з нагальністю охорони та захисту, з одного боку, прав, свобод та інтересів людини і громадянина, а з іншого – державного суверенітету, територіальної цілісності та інтересів України на світовій арені, що спричинено загостренням суперечностей економічного та інституціонального характеру з важкими соціально-економічними наслідками.

На жаль, крім позитивного впливу, цифрова трансформація породжує вагомі виклики та загрози, які потребують належного реагування. Основні з них полягають у ризиках:

- втрати керованості даними, їх крадіжки, маніпуляцій, зловживань або використання в негуманних цілях;
- порушення прав і свобод людини, конфіденційності, людської гідності та залежність від цифрових технологій;
- підвищення рівня соціальної ізоляції, збільшення кількості конфліктів, зростання рівня насильства, тероризму, злочинності, корупції, дестабілізації.

Дійсно, у цифрову епоху Україні та іншим країнам доводиться протистояти реально-сті кіберзагроз, кіберзлочинності, кібервійн,

кібершпигунства, кібертероризму, кібератак на об'єкти критичної інфраструктури, національну оборону, державне управління, виборчі системи, персональні дані громадян та інші об'єкти.

Так, наприклад, в ході використання зловмисниками різних методів, включаючи фішинг, атаки на пристрої, підключені до Інтернету, та застосування шкідливого програмного забезпечення, все частішими стають кібератаки, націлені на об'єкти критичної інфраструктури, урядові системи або економічні структури.

Зі зростанням пов'язаності все більш широкого кола сфер життя з цифровим середовищем ускладнюється виявлення та запобігання загроз кібершпигунства і кібертероризму, при яких групи або держави намагаються використовувати цифрові канали для ведення шпигунської діяльності або в терористичних цілях.

Отже, нагальність дискусії про цифрову трансформацію в контексті національної безпеки України зумовлюється посиленням викликів і загроз, зумовлених глобалізацією та високорозвиненими технологіями. У сучасному світі країни постійно мають справу з новими викликами, пов'язаними з кібербезпекою, використанням технологій у військовій сфері, а також захистом внутрішніх ресурсів. Відтак, стратегічно важливим для України є питання цифрової трансформації в контексті національної безпеки, адже у сучасних умовах, зумовлених стрімким розвитком цифрового середовища, національна безпека набуває все більшої вразливості щодо нових загроз та випробувань.

Висновки. Аналіз феномену цифрової трансформації як чинника підвищення ефективності національної безпеки України дозволяє стверджувати, що відкритість та прозорість в Україні перетворилися на пріоритетні напрями розвитку, впровадження яких є можливим лише за умови використання інформаційних технологій. Цифрова трансформація сучасного суспільства допомагає впровадженню відкри-

тості та прозорості в Україні через доступність інформації для всіх громадян, а також дозволяє громадянам бути активними учасниками суспільного життя.

Уявляється, до стратегічних цілей цифрової трансформації доцільно включити боротьбу з інформаційною нерівністю, реструктуризацію відносин з громадянами, покращення координації та реорганізацію для забезпечення прозорості, доступності та зручності отримання громадянами публічних послуг, що дозволить їм приймати реальну участь в ухваленні суспільно значущих рішень.

Водночас національна безпека України становить необхідну умову для забезпечення прав і свобод людини і громадянина, гармонійного розвитку суспільства і держави, захисту національних інтересів від будь-яких загроз. Саме тому національна безпека України, як і будь-якої іншої держави, є головним пріоритетом та

обов'язком органів державної влади, суспільства і кожного окремого громадянина.

При цьому, в контексті цифрової трансформації ключову роль у забезпеченні національної безпеки відіграють сучасні методики та технологічні засоби. Адже в епоху цифрової трансформації забезпечення національної безпеки є перманентним випробуванням, яке вимагає постійного вдосконалення та інноваційних рішень. А тому впровадження сучасних методів і технологій є критично важливим для забезпечення стійкості нашої держави перед викликами, пов'язаними з постійним розвитком цифрових технологій. Однак, слід мати на увазі, що важливість цифрової трансформації як визначального фактора підвищення ефективності забезпечення національної безпеки в Україні опосередковує потребу здійснення подальших досліджень проблематики концептуальних її аспектів.

Анотація

У статті проаналізовано концептуальні аспекти цифрової трансформації як визначального фактора підвищення ефективності забезпечення національної безпеки в Україні. Встановлено, що цифровою трансформацією, яка стала одним із найважливіших та найактуальніших процесів сучасності, опосередковано зміни в різноманітних сферах суспільного життя. Поширення процесів інформатизації, комп'ютеризації та діджиталізації впливає на пріоритетність відповідного рівня функціонування суб'єктів публічної адміністрації з обов'язковим використанням електронних форм їх взаємодії з населенням та застосування нових інформаційно-комунікативних методів.

Зроблено висновок, що виступаючи важливою умовою розвитку сучасного суспільства, яка впливає на всі його сфери, надаючи досить широкий спектр нових інструментів та створюючи нові можливості і переваги для розвитку економіки, освіти, медицини, культури, демократії та інших аспектів суспільства, цифрова трансформація також приносить нові виклики та загрози, які є все більш серйозними і складними для виявлення та запобігання. Вказане безпосередньо стосується і сфери забезпечення національної безпеки в Україні, яка в умовах цифрової ери зазнала суттєвих трансформаційних змін, що має стратегічне значення для України.

Акцентовано на тому, що стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує стійкий розвиток України, її суверенітет, територіальну цілісність та конституційний лад, в контексті цифрової трансформації постійно потребує інноваційних рішень, побудованих на більш адаптивній парадигмі протистояння кіберзагрозам, кіберзлочинності, кібершпиунству, кібератакам на критичну інфраструктуру тощо.

Ключові слова: адаптивна парадигма протистояння, діджиталізація, забезпечення національної безпеки, інформатизація суспільства, інформаційне суспільство, інформаційно-телекомунікаційні технології, національна безпека, цифрова трансформація, цифрові технології.

Denisenko V.A. Conceptual aspects of digital transformation as a determining factor in improving the efficiency of national security in Ukraine

Summary

The article analyses the conceptual aspects of digital transformation as a determining factor for improving the efficiency of national security in Ukraine. The author establishes that digital transformation, which has become one of the most important and relevant processes of our time, indirectly influences changes in various spheres of public life. The spread of informatisation, computerization and digitalization processes affects the priority of the appropriate level of functioning of public administration entities with the mandatory use of electronic forms of their interaction with the public and the use of new information and communication methods.

It is concluded that, being an important condition for the development of modern society, which affects all its spheres, providing a fairly wide range of new tools and creating new opportunities and benefits for the development of economy, education, medicine, culture, democracy and other aspects of society, digital transformation also brings new challenges and threats which are increasingly serious and difficult to identify and prevent. The above is directly related to the national security sector in Ukraine, which has undergone significant transformational changes in the digital era, which is of strategic importance for Ukraine.

It is emphasized that the state of protection of vital interests of an individual, society and the State from internal and external threats, which ensures sustainable development of Ukraine, its sovereignty, territorial integrity and constitutional order, in the context of digital transformation, constantly requires innovative solutions based on a more adaptive paradigm of countering cyber threats, cybercrime, cyber espionage, cyber attacks on critical infrastructure, etc.

Key words: adaptive paradigm of confrontation, digitalization, national security, informatisation of society, information society, information and telecommunication technologies, national security, digital transformation, digital technologies.

Список використаних джерел:

1. Digital transformation. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Digital_transformation
2. Digitale Transformation – der größte Wandel seit der industriellen Revolution. *PricewaterhouseCoopers*, 2013, 44 p.
3. Riverbed Technology: 95% компаній не готові до цифрової трансформації. PCWeek.Ua. 2018. URL: https://www.pcweek.ua/themes/detail.php?ID=156965&sphrase_id=81091
4. What is Digital Transformation? Citrix. URL: <https://www.citrix.com/glossary/what-is-digital-transformation.html>
5. What is Digital Transformation? Theagileelephant.com. URL: <http://www.theagileelephant.com/what-is-digital-transformation>
6. Куйбіда В.С., Карпенко О.В., Наместнік В.В. Цифрове врядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Інформаційні технології*. № 1. 2018. С. 5–10.
7. Лазоренко Т., Шолом І. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи : зб. тез доп. І Міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2020 р.). Київ, 2020. URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186>
8. Нікітін Ю.О., Кульчицький О.І. Цифрова парадигма як основа визначень: цифровий бізнес, цифрове підприємство, цифрова трансформація. *Маркетинг і цифрові технології*. № 4. 2019. Т. 3. С. 77–87.
9. Становлення інноваційного суспільства в Україні : монографія / за ред.: Г.П. Клімова, Ю.Є. Атаманова. Харків : Право, 2015. 452 с.
10. Струтинська І.В. Дефініції поняття «цифрова трансформація». *Економіка та управління підприємствами*. 2019. Вип. 48-2. С. 91–96.
11. Тетерятник Б.С. Тенденції діджиталізації як вектор сучасного розвитку світового господарства. *Науковий вісник МГУ. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 29. С. 21–23.

Білий Б.В.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРОЦЕДУР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ НА ВІДПОВІДНІЙ ТЕРИТОРІЇ В УКРАЇНІ

Актуальність теми. Однією з ключових проблем у сфері реалізації оборонних функцій місцевими органами влади є правові обмеження. Чинне законодавство не завжди забезпечує чіткий та конкретний механізм реалізації оборонних заходів на місцевому рівні, що ускладнює прийняття рішень і здійснення оперативних дій в умовах військових загроз, що стосується, зокрема, процедур мобілізації та розподілу ресурсів, що іноді потребують узгодження на кількох рівнях.

Крім того, існують прогалини в нормативно-правовій базі, що регулює співпрацю органів місцевого самоврядування з військовими структурами, що призводить до неефективності деяких оборонних заходів та створює правові колізії, що вимагають термінового врегулювання.

Огляд останніх досліджень. В сучасних реаліях багато науковців вивчають роль місцевого самоврядування у контексті зміцнення національної обороноздатності, зокрема: В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, Н. Біла-Савченко, Л. Васильченко, В. Воронкова, В. Гаращук, В. Гонцарук, В. Зуй, С. Ківалов, І. Коліушко, М. Кравчук, В. Куйбіда, І. Пастух, А. Пухтецька, В. Селезньов, А. Селіванов, Ю. Шемшученко, В. Шкарупа, В. Тимошук та інші.

Однак, проблеми практичних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування в умовах новітніх викликів зумовлюють необхідність виявлення та формування більш ефективних правових засад органів місцевого самоврядування в системі суб'єктів забезпечення роботи оборонної галузі.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі правових засад та виявлення проблемних аспектів діяльності органів влади, виділити особливості адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні.

Виклад основних положень. Територіальна оборона – це система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [4].

Завданнями територіальної оборони є: 1) своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості; 2) участь у посиленні охорони та захисті державного кордону; 3) участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; 4) участь у підготовці громадян України до національного спротиву; 5) участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; 6) участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах

рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; 7) забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування; 8) участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій; 9) участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; 10) участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях; 11) участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; 12) участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); 13) участь у наданні населенню правничих послуг у порядку, передбаченому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [4].

У межах завдань територіальної оборони, визначених Законом України «Про основи національного спротиву», добровольчі формування можуть провадити таку діяльність: 1) своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів для оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України; 2) брати участь у посиленні охорони та захисті державного кордону у порядку, визначеному Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»; 3) брати участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна

від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; 4) брати участь у підготовці громадян України до національного спротиву; 5) брати участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; 6) брати участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів підвищеної небезпеки, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; 7) брати участь у забезпеченні умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування; 8) брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій разом з Національною поліцією; 9) брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією; 10) брати участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях; 11) брати участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями; 12) брати участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); 13) співпрацювати з органами місцевого самоврядування та військовими частинами Сил територіальної оборони Збройних Сил, збирати та аналізувати інформацію про загрози безпеці територіальної громади та сценарії їх стримування; 14) у співпраці з органами місцевого самоврядування обліковувати, облаштовувати та охороняти місця

укриття населення; 15) здійснювати добування, збір та узагальнення інформації, яка впливає на виконання завдань територіальної оборони в межах території територіальної громади; 16) сприяти у здійсненні заходів з протидії інформаційним операціям агресора (противника) в межах території територіальної громади; 17) організовувати навчання членів добровольчих формувань з метою ефективного виконання своїх завдань [6].

Існують різні територіальної оборони, наприклад: а) загальнодержавний, у межах якого здійснюється планування територіальної оборони, визначення повноважень суб'єктів, особливостей їх взаємодії тощо; б) місцевий, на якому територіальна оборона організовується безпосередньо місцевими органами виконавчої влади та самоврядування: створюються штаби територіальної оборони, проводяться збори та навчання, запроваджуються обласні програми територіальної оборони; в) спеціальний, у межах якого увага приділяється не питанню організації територіальної оборони, а удосконаленню роботи правоохоронних органів та військових формувань, яких залучено до виконання завдань територіальної оборони [7, с. 15].

Для виконання завдань територіальної оборони у своїх межах територіальні громади ініціюють утворення добровольчих формувань [6].

Отже, територіальна оборона як об'єкт адміністративного права – це організована система спеціальних публічно-правових заходів, які формують окремих інституційних суб'єктів або надають повноваження відповідним органам управління (військова, цивільна та військово-цивільна складова), що функціонують на основі взаємодії державних, місцевих та військових органів з метою забезпечення національної безпеки, оборони території та захисту населення в умовах мирного часу та надзвичайних ситуацій. Як об'єкт, територіальна оборона включає систему заходів та правових відносин, спрямованих на захист інтересів суспільства та держави від воєнних загроз та надзвичайних

ситуацій, регульованих нормами адміністративного права для забезпечення належного функціонування цих заходів на різних рівнях управління. Водночас, суб'єктами адміністративного права в сфері територіальної оборони є органи державної влади, місцевого самоврядування, військові підрозділи та добровольчі формування, які реалізують свої повноваження в межах цього правового регулювання.

Організація підготовки добровольчих формувань територіальних громад (далі - добровольчі формування) до виконання завдань територіальної оборони здійснюється шляхом проведення суб'єктами підготовки заходів, спрямованих на планове, систематичне і всебічне навчання та виховання добровольців, забезпечення злагоджених дій добровольчих формувань під час виконання завдань територіальної оборони та окремих завдань руху опору. Метою організації підготовки добровольчих формувань територіальних громад є налагодження та вдосконалення взаємозв'язків між суб'єктами і об'єктами підготовки добровольчих формувань, координації їх дій та створення умов для якісного планування підготовки добровольчих формувань, підготовки і проведення спланованих заходів та їх всебічного забезпечення [5].

Суб'єктами підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони є Міноборони, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації (відповідні військово-цивільні або військові адміністрації у разі їх утворення), обласні та районні ради, сільські, селищні та міські ради, Генеральний штаб Збройних Сил, Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил, регіональний орган військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил, інші органи військового управління Збройних Сил. Повноваження суб'єктів підготовки: 1) Міноборони формує та вносить у встановленому порядку пропозиції щодо обсягів

фінансового забезпечення заходів з підготовки добровольчих формувань; 2) інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у навчаннях (тренуваннях) з територіальної оборони, забезпечують участь у таких навчаннях (тренуваннях) підприємств, установ та організацій, які належать до сфери їх управління; 3) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська, Севастопольська міські держадміністрації (відповідні військово-цивільні або військові адміністрації у разі їх утворення) беруть участь у навчаннях (тренуваннях) добровольчих формувань; 4) обласні та районні ради забезпечують у межах відповідних видатків місцевих бюджетів належне фінансування заходів з підготовки добровольчих формувань місцевого значення; 5) сільські, селищні та міські ради забезпечують у межах відповідних видатків місцевих бюджетів належне фінансування заходів з підготовки добровольчих формувань місцевого значення; 6) Генеральний штаб Збройних Сил: здійснює в межах повноважень, визначених законодавством, контроль за підготовкою та станом готовності сил і засобів, які сплановані до виконання завдань територіальної оборони в межах території відповідних територіальних громад; затверджує каталог завдань за стандартами та програми підготовки добровольчих формувань; 7) Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил: організовує проведення навчань (тренувань) добровольчих формувань; визначає напрями підготовки, розробляє відповідні програми підготовки добровольчих формувань та організовує їх виконання; розробляє структуру та форми планувальних документів для добровольчих формувань; 8) регіональний орган військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил: організовує проведення заходів з підготовки навчань (тренувань) добровольчих формувань у військово-сухопутній зоні відповідальності; 9) інші органи військового управління Збройних Сил забезпечують використання навчальної матеріально-технічної бази військових

частин, центрів підготовки підрозділів, полігонів (ділянок місцевості) для підготовки добровольчих формувань [5].

Отже, загалом, можна виокремити такі види адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території України:

1) процедури стратегічного планування територіальної оборони;

2) процедури координації між суб'єктами територіальної оборони;

3) процедури мобілізаційної підготовки;

4) процедури фінансового та матеріально-технічного забезпечення;

5) процедури організації та проведення навчань;

6) процедури контролю та оцінки стану готовності добровольчих формувань до виконання завдань територіальної оборони;

7) процедури кризового реагування (наприклад, оперативне зібрання добровольчих формувань, застосування спеціальних заходів для забезпечення громадської безпеки та підтримки правопорядку тощо);

8) процедури нормативно-правового забезпечення (наприклад, адаптація місцевих нормативних актів до загальнодержавних стандартів, юридичний супровід діяльності добровольчих формувань тощо).

Також можливо виділити особливості адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні:

1) мультиінституційний характер суб'єктів (залучення широкого кола суб'єктів, що визначає необхідність ефективної координації між різними рівнями влади);

2) поєднання військового та цивільного управління, що формує гібридний характер процедур;

3) плановість та систематичність характеру;

4) підвищена роль фінансового та матеріального забезпечення місцевими органами;

5) адаптивність до регіональних умов функціонування територій;

б) комплексність (процедури охоплюють кілька етапів, кожен з яких включає кілька суб'єктів різного рівня);

7) обов'язковий контроль та спеціальний моніторинг готовності добровольчих формувань до виконання завдань;

8) взаємозалежність від загальної оборонної стратегії.

Отже, адміністративні процедури забезпечення територіальної оборони на відповідній

території в Україні – це сукупність нормативно визначених та організаційно впорядкованих дій, спрямованих на планування, координацію, реалізацію, фінансування та контроль діяльності органів управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, враховуючи специфіку регіональних умов, для досягнення готовності територіальних громад до реагування на загрози національній безпеці та обороні.

Анотація

Мета статті полягає у тому, щоб на основі правових засад та виявлення проблемних аспектів діяльності органів влади, виділити особливості адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні. У статті виділено види адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території України: – процедури стратегічного планування територіальної оборони; – процедури координації між суб'єктами територіальної оборони; – процедури мобілізаційної підготовки; – процедури фінансового та матеріально-технічного забезпечення; – процедури організації та проведення навчань; – процедури контролю та оцінки стану готовності добровольчих формувань до виконання завдань територіальної оборони; – процедури кризового реагування; – процедури нормативно-правового забезпечення. Виділено особливості адміністративних процедур забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні: 1) мультиінституційний характер суб'єктів (залучення широкого кола суб'єктів, що визначає необхідність ефективної координації між різними рівнями влади); 2) поєднання військового та цивільного управління, що формує гібридний характер процедур; 3) плановість та систематичність характеру; 4) підвищена роль фінансового та матеріального забезпечення місцевими органами; 5) адаптивність до регіональних умов функціонування територій; 6) комплексність (процедури охоплюють кілька етапів, кожен з яких включає кілька суб'єктів різного рівня); 7) обов'язковий контроль та спеціальний моніторинг готовності добровольчих формувань до виконання завдань; 8) взаємозалежність від загальної оборонної стратегії. Сформовано адміністративні процедури забезпечення територіальної оборони на відповідній території в Україні як сукупність нормативно визначених та організаційно впорядкованих дій, спрямованих на планування, координацію, реалізацію, фінансування та контроль діяльності органів управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, враховуючи специфіку регіональних умов, для досягнення готовності територіальних громад до реагування на загрози національній безпеці та обороні.

Ключові слова: адміністративне право, децентралізація, захист держави, взаємодія, виконавчі органи, національна безпека, оборонна робота, органи місцевого самоврядування, повноваження, територіальна оборона, військове управління.

Bilyi B.V. Features of administrative procedures for providing territorial defense in the corresponding territory in Ukraine

The purpose of the article is to highlight the peculiarities of the administrative procedures for ensuring territorial defense in the relevant territory in Ukraine, based on the legal principles and the identification of problematic aspects of the activities of the authorities. The article highlights

the types of administrative procedures for ensuring territorial defense in the relevant territory of Ukraine: - procedures for strategic planning of territorial defense; – coordination procedures between subjects of territorial defense; – mobilization training procedures; – financial and material support procedures; – procedures for organizing and conducting exercises; – procedures for monitoring and assessing the state of readiness of volunteer formations to perform territorial defense tasks; – crisis response procedures; – regulatory and legal support procedures. Features of administrative procedures for ensuring territorial defense in the relevant territory in Ukraine are highlighted: 1) multi-institutional nature of subjects (involvement of a wide range of subjects, which determines the need for effective coordination between different levels of government); 2) a combination of military and civil administration, which forms the hybrid nature of the procedures; 3) planning and systematic character; 4) increased role of financial and material support by local bodies; 5) adaptability to the regional conditions of functioning of territories; 6) complexity (procedures cover several stages, each of which includes several subjects of different levels); 7) mandatory control and special monitoring of the readiness of volunteer formations to perform tasks; 8) interdependence from the general defense strategy. Administrative procedures for ensuring territorial defense in the relevant territory in Ukraine have been formed as a set of normatively defined and organizationally ordered actions aimed at planning, coordination, implementation, financing and control of the activities of the management bodies of forces and means involved in the performance of territorial defense tasks, taking into account the specifics of regional conditions, to achieve the readiness of territorial communities to respond to threats to national security and defense.

Key words: administrative law, decentralization, defense of the state, interaction, executive bodies, national security, defense work, local self-government bodies, powers, territorial defense, military administration.

Список використаних джерел:

1. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24.
4. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 41. Ст. 339.
5. Про затвердження Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1447. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-п#n9>
6. Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад: постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. Верховна Рада України: офіційний веб-сайт. 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-п#n11>
7. Калгушкін Ю. Л. Адміністративно-правове забезпечення територіальної оборони України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. 26 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.74>

Тимошевич М.М.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СИСТЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Забезпечення права на здійснення підприємницької діяльності є основою для економічного розвитку, соціальної справедливості та демократичних прав та свобод людини і громадянина, що в кінцевому підсумку призводить до підвищення добробуту держави та суспільства. Окрім того, забезпечення цього права сприяє економічній стабільності та соціальній мобільності. Підприємці створюють нові робочі місця, що знижує рівень безробіття і забезпечує людям стабільні доходи. Це особливо важливо для малих та середніх підприємств, які є основними роботодавцями в багатьох країнах і відіграють значну роль у підтримці економіки. З огляду на зазначене вище, важливим завданням законодавця є створення ефективних та дієвих правових засад забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні.

Стан дослідження. Окремі проблемні питання, присвячені реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні, у своїх наукових працях розглядали: Д.О. Беззубов, Г.С. Буга, М.О. Бухер, О.В. Клим, О.А. Мельникова, К.В. Ніколаєнко, Л.В. Рібун, А.М. Чорна, О.Г. Юшкевич та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання дослідження нормативно-правових засад реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні.

Саме тому метою статті є: надати характеристику системі нормативно-правових

засад реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що нормативно-правові засади забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю являє собою систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання та упорядкування суспільних відносин, які виникають з приводу формування різних умов для повної та безперешкодної реалізації фізичними та юридичними особами права на підприємницьку діяльність. Систему відповідних нормативно-правових засад складають численні та різноманітні юридичні документи, серед яких центральне місце займає Конституція України, яка є Основним Законом нашої держави.

Під терміном «конституція» розуміють систему правових принципів і норм, виражених в єдиному нормативному акті найвищої юридичної сили або кількох таких актах, в яких закріплено засади правового становища (статусу) особистості та її відносин з державною владою, основи соціально-економічного устрою, політичної системи, організації й діяльності держави та її ключових органів, місцевого самоврядування, а також відносин держави зі світовою спільнотою (засади зовнішньополітичної діяльності держави). Конституція в сучасному світі є невіддільним атрибутом держави, ознакою її суверенності. Лише поодинокі держави, здебільшого абсолютні монархії за формою правління, продов-

жують обходитися без конституції [1, с.78]. Так, Конституція України – це Основний Закон нашої країни, відповідно до якого Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [2].

Крім того, Конституція утворює основний обов'язок держави із забезпечення прав і свобод людини та громадянина, декларує останні, зокрема, право на зайняття підприємницькою діяльністю; встановлює принципи роботи органів державної влади, регулювання суспільно-правових відносин тощо. Наприклад, документ визначає, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. За Основним Законом в державі визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [2].

Тож, Конституція України – це головний нормативно-правовий акт держави, яким встановлюються закономірності функціонування правової системи та правового регу-

лювання суспільно-правових відносин в усіх, без виключення, сферах суспільного життя, у тому числі за напрямом забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю. Крім того, положення Основного Закону декларують дану правомочність та гарантують протиправність її обмеження.

Важливість Конституції, як нормативно-правової засади забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю, також пов'язана із тим, що даний нормативний акт закріплює підстави застосування на території України норм міжнародних документів. Відповідно до статті 9 чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [2].

Наступна група нормативно-правових засад забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю є досить широкою та представлена кодифікованими нормативними документами та законами України. Серед кодексів, безперечно найпершим варто відмітити ГКУ, який встановлює відповідно до Конституції України правові основи господарської діяльності (господарювання), яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Господарський кодекс України має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість відповідно до вимог Конституції України, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти гармонізації її з іншими економічними системами. Кодекс визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між

цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання [3].

Наступним документом є Податковий кодекс України (далі – ПКУ), який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час адміністрування податків та зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства. Крім того, Кодексом визначаються функції та правові основи діяльності контролюючих органів та центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику [4]. Як нормативно-правова засада забезпечення права на реалізацію підприємницької діяльності роль Кодексу полягає в тому, що він встановлює правовий статус підприємців в рамках податкових правовідносин, визначає порядок та умови сплати ними обов'язкових платежів, а також міру відповідальності за нехтування вимог податкового законодавства.

До цієї ж групи можна віднести Цивільний кодекс України, яким регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Зокрема, ЦКУ регламентує договірні зобов'язання у сфері підприємницької діяльності та гарантії їх виконання та дотримання [5].

Такі кодифіковані нормативні акти, як Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України (далі – ККУ) визначають засади юридичної відповідальності за вчинення порушень в сфері підприємницької діяльності, у тому числі тих, які перешкоджають або порушують права фізичних або юридичних осіб на зайняття нею. Зокрема, завданням КУпАП є охорона прав і свобод громадян, власності,

конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. Кодекс визначає, що таке адміністративне правопорушення – протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Крім того, КУпАП встановлює порядок застосування до осіб, які вчинили правопорушення адміністративних стягнень [6].

В свою чергу ККУ має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням. Кодекс встановлює засади найбільш суворої, кримінальної відповідальності, підставою якої є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення – передбачене ККУ суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення [7].

В широкому переліку звичайних законів до нормативно-правових засад забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю, у першу чергу, відносяться документи в сфері утвердження прав людини, а саме Закони України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» та «Про охорону дитинства». Обидва нормативні акти закріплюють гарантії рівності у зайнятті підприємництвом для окремих верст населення нашої держави [8; 9].

Натомість Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» не декларує законну правомочність займатись підприємництвом, а регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб - підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави. Дія Закону поширюється на відносини, що виникають у сфері державної реєстрації юридичних осіб незалежно від організаційно-правової форми, форми власності та підпорядкування, їхньої символіки (у випадках, передбачених законом), громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, фізичних осіб - підприємців та відокремлених підрозділів юридичної особи, утвореної відповідно до законодавства іноземної держави. Згідно із документом, державна реєстрація базується на таких основних принципах: 1) обов'язковості державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі; 2) публічності державної реєстрації в Єдиному державному реєстрі та документів, що стали підставою для її проведення; 3) врегулювання відносин, пов'язаних з державною реєстрацією, та особливостей державної реєстрації виключно Законом; 4) державної реєстрації за заявницьким принципом; 6) єдності методології державної реєстрації; 7) об'єктивності, достовірності та повноти відомостей у Єдиному державному реєстрі; 8) внесення відомостей до Єдиного державного реєстру виключно на підставі та відповідно до законодавства; 9) відкритості та доступності відомостей Єдиного державного реєстру [10].

Схожим із попереднім, процедурно орієнтованим є Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності», який регулює

суспільні відносини у сфері ліцензування видів господарської діяльності, визначає виключний перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, встановлює уніфікований порядок їх ліцензування, нагляд і контроль у сфері ліцензування, відповідальність за порушення законодавства у сфері ліцензування видів господарської діяльності [11].

Важливими нормативно-правовими актами, які визначають вектори державної політики в сфері підприємництва та забезпечення права на зайняття ним фізичними та юридичними особами, є Закон України «Про захист економічної конкуренції» та «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні». Кожен з цих законів визначає правові, економічні, політичні та інші засади формування та реалізації державної політики, спрямованої на обмеження монополізму, захисту економічної конкуренції, а також підтримку розвитку підприємців відповідного рівня [12;13].

Висновки. Таким чином, нормативно-правові засади забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю представлені декількома групами нормативно-правових актів різної юридичної сили. Сюди відносяться: Конституція України, кодифіковані акти (Господарський, Цивільний, Податковий, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс), а також низка законодавчих актів. В сукупності цих документів Конституція, переважно, декларує свободу на зайняття підприємницькою діяльністю та гарантує право займатися нею кожній людині і громадянину. В свою чергу кодекси і закони окреслюють правові, економічні, політичні, адміністративні та інші фактори, чинники та інструменти, які спрямовані на реалізацію права на підприємницьку діяльність та формування сприятливого середовища в середині держави.

Анотація

Актуальність статті полягає в тому, що забезпечення права на здійснення підприємницької діяльності є основою для економічного розвитку, соціальної справедливості та демократичних

прав та свобод людини і громадянина, що в кінцевому підсумку призводить до підвищення добробуту держави та суспільства. Окрім того, забезпечення цього права сприяє економічній стабільності та соціальній мобільності. Підприємці створюють нові робочі місця, що знижує рівень безробіття і забезпечує людям стабільні доходи. Це особливо важливо для малих та середніх підприємств, які є основними роботодавцями в багатьох країнах і відіграють значну роль у підтримці економіки. З огляду на зазначене вище, важливим завданням законодавця є створення ефективних та дієвих правових засад забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні. У статті, на основі аналізу норм чинного законодавства, виділено систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, які спрямовані на регулювання забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю в Україні. В першу чергу надано характеристику Конституції України, як Основному Закону країни, який закріплює загальні гарантії у відповідній сфері. Окрім того, виділено низку кодифікованих та підзаконних актів, норми яких регулюють суспільні відносини у досліджуваній сфері суспільного життя. Зроблено висновок, що нормативно-правові засади забезпечення реалізації права на зайняття підприємницькою діяльністю представлені декількома групами нормативно-правових актів різної юридичної сили. Сюди відносяться: Конституція України, кодифіковані акти (Господарський, Цивільний, Податковий, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс), а також низка законодавчих актів. В сукупності цих документів Конституція, переважно, декларує свободу на зайняття підприємницькою діяльністю та гарантує право займатися нею кожній людині і громадянину. В свою чергу кодекси і закони окреслюють правові, економічні, політичні, адміністративні та інші фактори, чинники та інструменти, які спрямовані на реалізацію права на підприємницьку діяльність та формування сприятливого середовища в середині держави.

Ключові слова: правові засади, нормативно-правові акти, забезпечення, реалізація права, підприємницька діяльність.

Tymoshevych M.M. To characterize the system of legal frameworks for ensuring the realization of the right to engage in entrepreneurial activity in Ukraine

Summary

The relevance of the article lies in the fact that ensuring the right to carry out entrepreneurial activities is the basis for economic development, social justice and democratic rights and freedoms of a person and a citizen, which ultimately leads to an increase in the welfare of the state and society. In addition, ensuring this right contributes to economic stability and social mobility. Entrepreneurs create new jobs, which reduces unemployment and provides people with stable incomes. This is especially important for small and medium-sized enterprises, which are the main employers in many countries and play a significant role in supporting the economy. In view of the above, an important task of the legislator is to create effective and efficient legal frameworks for ensuring the realization of the right to engage in entrepreneurial activities in Ukraine. In the article, based on the analysis of the norms of the current legislation, a system of normative legal acts of different legal force is highlighted, which are aimed at regulating the implementation of the right to engage in entrepreneurial activity in Ukraine. First of all, the characteristics of the Constitution of Ukraine are given as the Basic Law of the country, which establishes general guarantees in the relevant field. In addition, a number of codified and by-laws are highlighted, the norms of which regulate social relations in the studied sphere of social life. It was concluded that the normative-legal principles of ensuring the realization of the right to engage in entrepreneurial activity are represented by several groups of normative-legal acts of different legal force. These include: the Constitution of Ukraine, codified acts

(Economic, Civil, Tax, Code of Ukraine on Administrative Offenses and Criminal Code), as well as a number of legislative acts. In the aggregate of these documents, the Constitution mainly declares the freedom to engage in entrepreneurial activity and guarantees the right to engage in it to every person and citizen. In turn, the codes and laws outline the legal, economic, political, administrative and other factors, factors and tools aimed at realizing the right to entrepreneurial activity and the formation of a favorable environment in the middle of the state.

Key words: legal principles, legal acts, provision, implementation of law, entrepreneurial activity.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право: підручник. за загальною редакцією М.І. Козюбри. Ю.Г. Барабаш, О.М. Бориславська, В.М. Венгер, М.І. Козюбра, О.М. Лисенко, А.А. Мелешевич. К.: ВАІ-ТЕ, 2021. 528 с.
2. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. Ст.2598.
3. Господарський кодекс України: закон від 16.01.2003 №436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18. Ст.144.
4. Податковий кодекс України: закон від 02.12.2010 №2755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. №13. Ст.112.
5. Цивільний кодекс України: закон від 16.01.2003 №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40. Ст.356.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон від 07.12.1984 №8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. №51. Ст.1122.
7. Кримінальний кодекс України: закон від 05.04.2001 №23471-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №25. Ст.131.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: закон від 08.09.2005 №2866-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №52. Ст.561.
9. Про охорону дитинства: закон від 26.004.2001 №2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №30. Ст.142.
10. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань: закон від 15.05.2003 №755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №31. Ст.263.
11. Про ліцензування видів господарської діяльності: закон від 02.03.2015 №222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №23. Ст.158.
12. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: закон від 22.03.2012 №4618-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. №3. Ст.23.
13. Про захист економічної конкуренції: закон від 11.01.2001 №2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №12. Ст.64.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2023.21.75>

Мостовий А.М.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права
huaweiandrii@gmail.com

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Вступ. Наукова доктрина вже тривалий час визнає факт того, що «механізмений» підхід в юридичних дослідженнях дає змогу розглянути відповідні явища правової дійсності в єдності всіх складових частин цих явищ, відобразити процеси функціонування права, його динаміку [1, с. 67]. Можна вважати, що без застосування категорії «механізм» дескриптивний опис низки правових явищ є неповним, а в деяких випадках – узагалі неможливим. Звідси робиться висновок про зростання евристичного потенціалу категорії «механізм» як на рівні правової теорії, так і конкретної правозастосовної діяльності [2, с. 66; 3, с. 37].

Маємо вказати, що формування ефективного адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні передбачає належну сформованість засад здійснення правового впливу на суспільні відносини й ця ефективність залежить не тільки від їхньої природи та особливостей, правильно знайденого методу регулювання, а й від успішного використання всіх елементів механізму, за допомогою якого правова воля переводиться у фактичну поведінку суб'єктів права [4]. За сучасних умов, коли питання розвитку підприємництва стає одним із ключових для стабілізації економіки України, аналіз сутності адміністративно-правового механізму та його складових, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва

в Україні є не тільки теоретично значущим, але й практично важливим.

Стан дослідження. Т. Альберда у статті «Механізм як загальнонаукова і правова категорія» [2, с. 65], розглядає поняття «механізм» як наукову та правову категорію. Автор звертає увагу на багатогранність терміну «механізм» і його застосування в праві. Важливим аспектом є те, що правовий механізм є складною системою правових норм, процедур та інституцій, що діють у сукупності для реалізації наміченої цілі. Загалом це дослідження є цінним у контексті розуміння правового механізму реалізації державної політики. Інші автори – В. Новіков та В. Боровікова – акцентують свою увагу на механізмі забезпечення прав і свобод людини. Вони наголошують на важливості створення ефективних інституційних механізмів для реалізації прав та свобод громадян [5, с. 45], що є важливим для аналізу адміністративно-правових механізмів загалом, оскільки розглядаються правові інструменти захисту прав на рівні державних інституцій. Т. Тарахович [6, с. 13] розглядає три ключові поняття: механізм дії права, механізм правового регулювання і механізм реалізації права. Автор акцентує на тому, що взаємодія цих механізмів визначає ефективність правозастосування, що дозволяє краще зрозуміти, як саме механізми реалізації права співпрацюють у сфері публічного управління. Ці та багато інших робіт дослідників висвітлюють різні аспекти адміністративно-правових механізмів, підкреслюючи їх важливість

для реалізації державної політики та захисту прав громадян, однак щодо адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, маємо вказати, що наукові дослідження досі є недостатньо розвиненими.

Метою статі є визначення сутності адміністративно-правового механізму та його складових, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відмітити, що за загальним правилом «механізм» – і як концепт, і як абстракція високого рівня узагальнення – має широке поле застосування і, набувши наукового статусу, стало практично незамінним як модель пояснення (функціонування) цілої низки явищ [2, с. 64]. Як предмет дослідження в юридичній науці він цікавив учених і активно розроблявся в 60-ті роки ХХ ст. З того часу досліджувався механізм правового регулювання, механізм дії права, механізм забезпечення прав [5, с. 47], механізм реалізації прав тощо в дискурсі їхньої правової основи, функціональності та взаємозв'язку. Зокрема вбачається, що правовий механізм як основоположна категорія щодо вище зазначених, є певною конструкцією, яка передбачає дію послідовно організованих юридичних засобів, які дають можливість досягти конкретну юридичну ціль з дотриманням відповідної процедури. Кожна ланка такого механізму є самостійним комплексом юридичних засобів [6, с. 13; 7, с. 155–156; 8, с. 71].

Щодо визначення «адміністративно-правового механізму», необхідно погодитися із думкою Ю. Коваленко, який зазначає, що в загальному контексті адміністративно-правовий механізм постає в якості «певної системи адміністративно-правових засобів і факторів, що: виконують низку функцій держави, які покладаються на неї адміністративним законодавством держави (чи конкретизуються нормативно-правовими актами цієї

галузі права); передбачені нормами адміністративного законодавства (також і суміжних галузей права) та, відповідно, підпорядковані загальній меті, завданням та загальноправовим і галузевим принципам цієї галузі права» [9, с. 42]. Тобто цей механізм: 1) закономірним чином характеризується тією ж юридичною природою та властивостями, що й родова конструкція – правовий механізм загалом; 2) враховує специфіку галузі, в якій він створюється та функціонує [10, с. 170].

Уточнимо, що словосполучення «механізм прав», «механізм забезпечення», «механізм діяльності», «механізм регулювання», «механізм реалізації» за правом знаходять своє відображення у працях науковців. Водночас слід розуміти, що в кожному конкретному випадку той чи інший дослідник розуміє те, що, власне, хоче розуміти. Звісно, є встановлені доктринами рамки певного сутнісного аспекту досліджуваного явища, однак міждисциплінарний характер категорії, а також варіювання концепційних поєднань інших процесів, явищ чи феноменів, об'єднаних спільним завданням з механізмом, спричиняє різнобарвне, різносутнісне його наповнення у змістовому аспекті [11, с. 150]. Головне, на нашу думку, що всі ці механізми мають спільну мету – забезпечення ефективної реалізації правових норм або діяльності певної системи чи процесу. Важливо розуміти, що кожен із них залежить від контексту правозастосування та специфіки діяльності. При цьому, сутність механізму репрезентується через поєднання правових норм, інституційних структур та процедур, що забезпечують досягнення результатів, відповідно до мети правового загалом чи галузевого регулювання. Спільним для всіх варіантів розуміння правового механізму є їхня функціональність, тобто здатність організувати й оптимізувати певний процес, а в нашому контексті – процес реалізації державної політики.

Отже, аналізуючи поняття та сутність адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері розвитку малого

і середнього підприємництва в Україні необхідно спочатку з'ясувати, що наукова спільнота розуміє під категорією «механізм реалізації державної політики» загалом та щодо сфери розвитку малого і середнього підприємництва – зокрема.

З означеного цікавою є праця О. Труша, який зазначає, що: «механізм реалізації державної політики можна розглядати в широкому і у вузькому значенні. У першому випадку, державна політика реалізується через державний механізм управління, до складу якого входять механізми державного управління, місцевого самоврядування, механізми функціонування громадського і приватного секторів тощо. У другому – реалізація державної політики здійснюється за допомогою комплексного механізму державного управління, який включає набір окремих механізмів (правовий, організаційний, економічний тощо), що дозволяє реалізувати конкретний напрямок державної політики, відповідно до сфер суспільної діяльності» [12, с. 432].

З урахуванням того, що адміністративно-правовий механізм є різновидом правового ми прихильники вузького підходу до ідентифікації його юридичної природи та підтримуємо думку науковців, які досліджували зазначену категорію з урахуванням специфіки його секторальних завдань. Так, наприклад, Т. Шумейко, досліджуючи адміністративно-правовий механізм формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні констатує, що він має: «цілісний системноорганізаційний характер, що визначається метою, завданнями та функціями державної політики у відповідній сфері» [10]. Інші автори, досліджуючи адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству, вказують на його характерні ознаки, серед яких виокремлюються такі як: а) системний характер; б) самостійність елементів вказаного адміністративно-правового механізму під час виконання функцій щодо запобігання домашньому насильству;

в) характерний суб'єктний склад органів, на яких покладено функції запобігання домашньому насильству; г) співпраця між суб'єктами реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству під час виконання завдань у вказаному напрямі державного регулювання; г) реалізація вказаного механізму з допомогою адміністративно-правових норм; д) плановість; е) безпосередній характер дії вказаного механізму; є) звітний характер вказаного виду діяльності [13, с. 51].

Необхідно відзначити також, що більшість авторів здійснює розгляд адміністративно-правових механізмів реалізації державної політики через сукупність його складових або через його основне призначення.

Цікавою є думка Я. Греца: інтерпретуючи правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин через систему елементів цього механізму виокремлюються наступні елементи: правові норми, що закріплюють таке право; самі права як міра можливої (не забороненої) поведінки, їх зміст, структура та гарантії здійснення; юридичні обов'язки як міра необхідної поведінки; юридична діяльність позивача або заявника, що є суттю реалізації їхніх прав; правосвідомість означених суб'єктів, що забезпечує правильне розуміння своїх прав та обов'язків, шляхів їх реалізації [14, с. 9]. Аналогічної позиції дотримується і О. Мельничук, який пропонує виокремлювати такі елементи механізму реалізації прав людини: загальносоціальні умови; принципи права; норми права; правовідносини (суб'єкти, об'єкти, юридичні права та обов'язки); юридичні факти; юридична діяльність; правосвідомість суб'єктів права; стадії реалізації суб'єктивного права; гарантії реалізації суб'єктивного права [15, с. 27].

Висновки. Таким чином, можемо підсумувати, що наукова доктрина вміщує різні підходи до визначення «адміністративно-правового механізму реалізації державної політики». Це дозволяє нам надати авторське визначення такого механізму у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, –комп-

лекс нормативно-правових актів, процедур та інструментів діяльності державних органів, спрямованих на створення умов для розвитку малого і середнього підприємництва.

Його сутність може бути схарактеризована через інкорпорацію характеристик адміністративно-правового регулювання/дерегулювання (наприклад, ліцензування, реєстрацію, нагляд і контроль) та правового забезпечення загалом (прийняття законодавчих актів, що стимулюють розвиток підприємництва або

спрощують адміністративні процедури), у тому числі адміністративно-правового (підзаконна правотворчість, що доповнює та конкретизує основні законодавчі акти). Однак, ключовим її аспектом слід вбачати його гнучкість та адаптивність, що дозволяє підтримувати необхідний баланс між регулюванням та дерегулюванням підприємницької діяльності, що вкрай важливо в умовах сучасного економічного розвитку та стану безпекового середовища України.

Анотація

Метою статті є визначення сутності адміністративно-правового механізму та його складових, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. У статті визначено сутність адміністративно-правового механізму реалізації державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, а також ідентифіковано його складові. Проаналізовано ряд наукових публікацій на предмет дефініціювання категорії «механізм» та похідних від неї правових концептів. Це дало змогу висунути припущення, всі правові механізми мають спільну мету – забезпечення ефективної реалізації правових норм або діяльності певної системи чи процесу, а їхня сутність репрезентується через поєднання правових норм, інституційних структур та процедур, що забезпечують досягнення результатів, відповідно до мети правового загалом чи галузевого регулювання. Доведено, що наукова доктрина вміщує різні підходи до визначення «адміністративно-правового механізму реалізації державної політики». Надано авторське визначення такого механізму у сфері розвитку малого і середнього підприємництва, – це комплекс нормативно-правових актів, процедур та інструментів діяльності державних органів, спрямованих на створення умов для розвитку малого і середнього підприємництва. Уточнюється, що його сутність може бути схарактеризована через інкорпорацію характеристик адміністративно-правового регулювання/дерегулювання (наприклад, ліцензування, реєстрацію, нагляд і контроль) та правового забезпечення загалом (прийняття законодавчих актів, що стимулюють розвиток підприємництва або спрощують адміністративні процедури), у тому числі адміністративно-правового (підзаконна правотворчість, що доповнює та конкретизує основні законодавчі акти). Однак, ключовим її аспектом названо його гнучкість та адаптивність, що дозволяє підтримувати необхідний баланс між регулюванням та дерегулюванням підприємницької діяльності, що вкрай важливо в умовах сучасного економічного розвитку та стану безпекового середовища України.

Ключові слова: механізм, правовий механізм, адміністративно-правовий механізм, державна політика, розвиток малого та середнього підприємництва.

Mostovyi A. M. The concept and essence of the administrative and legal mechanism for the implementation of the state policy in the sphere of the development of small and medium-sized businesses in Ukraine

Summary

The purpose of the article is to determine the essence of the administrative-legal mechanism and its components, which ensure the implementation of state policy in the field of small and medium-sized business development in Ukraine. The article defines the essence of the administrative-legal mecha-

nism for the implementation of state policy in the field of small and medium-sized entrepreneurship development in Ukraine, and also identifies its components. A number of scientific publications were analyzed on the subject of defining the category «mechanism» and legal concepts derived from it. This made it possible to put forward the assumption that all legal mechanisms have a common goal - to ensure the effective implementation of legal norms or the operation of a certain system or process, and their essence is represented through a combination of legal norms, institutional structures and procedures that ensure the achievement of results, in accordance with the goal of legal in general or industry regulation. It has been proven that the scientific doctrine includes different approaches to the definition of the «administrative-legal mechanism for the implementation of state policy.» The author's definition of such a mechanism in the field of small and medium-sized entrepreneurship development is provided - it is a set of legal acts, procedures and tools of state bodies aimed at creating conditions for the development of small and medium-sized entrepreneurship. It is clarified that its essence can be characterized through the incorporation of the characteristics of administrative-legal regulation/deregulation (for example, licensing, registration, supervision and control) and legal provision in general (the adoption of legislative acts that stimulate the development of entrepreneurship or simplify administrative procedures), including administrative-legal (sub-legal legislation that supplements and specifies the main legislative acts). However, its key aspect is its flexibility and adaptability, which allows maintaining the necessary balance between regulation and deregulation of business activity, which is extremely important in the conditions of modern economic development and the state of Ukraine's security environment.

Key words: mechanism, legal mechanism, administrative-legal mechanism, state policy, development of small and medium-sized entrepreneurship.

Список використаних джерел:

1. Орзих М. Право і особистість: Питання теорії правового на особистість соціалістичного суспільства. Київ-Одеса: Вища школа, 1978. 143 с.
2. Альберда Т. Механізм як загальнонаукова і правова категорія («правовий механізм»). *Молодий вчений*, 2013. № 2. С. 64–68.
3. Куркова К. М. Поняття та сутність адміністративно-правового механізму забезпечення науково-технологічного розвитку. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2020 № 48. С. 37-40. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc48/10.pdf>
4. Курс адміністративного права України. За заг. ред. В. Коваленка. К.: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.
5. Новіков В., Боровікова В. Про механізм реалізації прав і свобод людини. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2018. № 3. С. 45–56.
6. Тарахович Т. Механізм дії права, механізм правового регулювання, механізм реалізації права: особливості взаємодії. *Держава і право*, 2010. Вип. 50. С. 12–18.
7. Осіпов Ю. В. Реалізація права на звернення до адміністративного суду та способи його судового захисту: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка. Кропивницький, 2023. 299 с.
8. Зубко А. О. Поняття механізму впровадження адміністративної політики України. Реформування українського законодавства: проблемні питання та шляхи їх вирішення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 07–08 лютого 2024 р. Київ, 2024. С. 71–73.

9. Коваленко Ю. О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 239 с.
10. Шумейко Т. А. Поняття та ознаки адміністративно-правового механізму формування та реалізації державної політики у сфері обігу зброї в Україні. *Юридична наука*, 2020. № 8(110). С. 169-176.
11. Приходько А. Адміністративно-правове забезпечення запобігання та протидія корупції в Україні за умов євроінтеграції: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. 485 с
12. Труш О. О. Механізми реалізації державної політики у сфері цивільного захисту в Україні. Теорія та практика державного управління: зб. наук. пр. Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. № 2. С. 432–438.
13. Боровик А. В., Томчук А. В. Адміністративно-правовий механізм реалізації державної політики у сфері запобігання домашньому насильству. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*, 2021 № 49. С. 49-52. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/13.pdf>
14. Греца Я. Правовий механізм реалізації та захисту прав і законних інтересів суб'єктів податкових правовідносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2006. 20 с.
15. Мельничук О. Реалізація права людини на освіту: сутність та механізм. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, 2012. № 3. С. 23-29.

ПРАВОВІ НОВЕЛИ

№ 21/2023

Том 2

Науковий юридичний журнал

Коректура: *Чудеснова І.М.*

Верстка: *Гайдабрус В.Б.*

Підписано до друку 26.12.2023.

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.

Замов. № 1223/807. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

вул. Інглєзі, 6/1, м. Одеса, 65101

Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.